

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

Кваліфікаційна наукова праця  
на правах рукопису

**Климович Надія Юріївна**

УДК 341.33

**ДИСЕРТАЦІЯ**

**МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА  
ДІЯЛЬНОСТІ СУДОВИХ ОРГАНІВ РЕГІОНАЛЬНИХ ОБ'ЄДНАНЬ  
ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ**

Спеціальність 293 «Міжнародне право»  
Галузь знань «Міжнародні відносини»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів авторів мають посилання на відповідне джерело.  
Климович Н.Ю. \_\_\_\_\_

**Науковий керівник:** Білоцький Сергій Дмитрович, доктор юридичних наук, професор

**Київ – 2023**

## АНОТАЦІЯ

*Климович Н.Ю.* Організація та діяльність судових органів регіональних об'єднань економічної інтеграції. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 293 «Міжнародне право» (29 – Міжнародні відносини). – Навчально-науковий Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, 2023.

Дисертаційне дослідження присвячено аналізу особливостей міжнародно-правового регулювання організації та діяльності судових органів регіональних об'єднань економічної інтеграції (РОЕІ). Приділено увагу реалізації норм, пов'язаних з вирішенням спорів за Угодою про асоціацію України з ЄС 2014 р.

Авторка аналізує різні моделі інтеграції, прийняті у практиці РОЕІ, і виділяє право ЄС, право МЕРКОСУР, правопорядок Андського співтовариства, право ЄврАзЕС, тощо, в якості окремих правопорядків, що об'єднані в рамках інтеграційного права.

За своєю суттю інтеграційна модель ЄС відрізняється від моделей інтеграції, які застосовують у Латинській Америці та Африці. Європейська модель виходить з побудови наднаціональних органів і пов'язаної з ними системи судового контролю та захисту, в той час, як у інших регіонах вибудовують здебільшого інтеграційні механізми на основі міжурядового співробітництва, для яких характерні, в якості ключових, рішення органів, представлених головами держав, а для розв'язання суттєвих спірних ситуацій ключовими є міждержавні переговори без залучення органів об'єднань. Рішення інтеграційних органів в більшості випадків хоч і є обов'язковими, але не мають прямої дії і не можуть швидко почати застосовуватися. Це багато в чому пов'язано з особливостями правової культури цих регіонів.

Досвід створення і функціонування судових органів РОЕІ свідчить про відповідність місця і ролі судових органів в структурі інтеграційних об'єднань певному етапу інтеграції, на яких перебувають ці об'єднання, а поглиблення процесу інтеграції держав-членів залежить від обсягу компетенції, ступеню незалежності, наявності засобів виконання рішень судових органів інтеграційних об'єднань, активності співпраці із керівними органами інтеграційних об'єднань та судами держав-членів.

Основними тенденціями розвитку судових механізмів РОЕІ є: створення нових судових органів за моделлю Суду ЄС; відхід від застосування арбітражних процедур розв'язання спорів на користь створення постійнодіючих судових органів; ускладнення структури судових органів міжнародних інтеграційних об'єднань з метою підвищення їхньої ефективності; удосконалення процедури обрання суддів з метою підвищення ступеню їхньої незалежності; зростання впливу судів РОЕІ на розвиток цих об'єднань, формулювання ними принципів права інтеграційних об'єднань; розширення предметної юрисдикції судів РОЕІ; зростання кількості і підвищення складності справ, які вони розглядають.

Діяльність судових органів РОЕІ базується на міжнародно-правових актах – договорах, протоколах, статутах, та прийнятих на їхній основі регламентах та правилах процедури.

Всі судові органи РОЕІ мають певну подібну двочленну структуру, за якої первинне рішення може бути оскаржене в апеляційній інстанції. Підстави для перегляду рішення можуть бути не чітко виписаними як в Суді ЄС (виявлення обставин, що мають суттєвий вплив на рішення), арбітражі МЕРКОСУР (питання права чи правове тлумачення), або бути доволі чітко розписаними вже в договорі, як в СВС (виявлення невідомих суттєвих обставин, помилка права, помилки, шахрайства або помилки в рішенні або тому, що було неправосудне рішення).

У рамках ставлення судових органів РОЕІ до паралельної юрисдикції Суду ЄС стоїть на позиції несприйняття такої практики, докладаючи всіх зусиль, щоб

спори за участю держав-учасниць не переходили до інших органів, залишаючи за собою виключне право з тлумачення інтеграційного права. В той же час, органи вирішення спорів МЕРКОСУР і його установчі документи, дозволяють розгляд спорів держав-членів в інших юрисдикціях, навіть у сферах, що відносяться до регулювання інтеграційного права. СВС поділяє юрисдикцію з вирішення спорів з Радою, але якщо спір передано до Суду, то лише він має юрисдикцію, не поділяючи її з іншими судовими органами.

Суб'єктами звернень до судових органів РОЕІ є широкий спектр осіб: держави-учасниці, їхні судові органи, фізичні та юридичні особи держав-членів чи третіх держав, щодо яких ухвалені акти РОЕІ, органи РОЕІ. Серед органів РОЕІ, що мають право на звернення це зазвичай ключові виконавчі органи – Комісія ЄС, Генеральний секретар Східноафриканського співтовариства (СхС), тощо, але можуть бути і інші органи, наприклад, головні монетарні органи. Щодо звернень фізичних/юридичних осіб, то їхнє право на звернення може бути доволі широким, як в ЄС чи СхС (пряме звернення в разі порушення їхніх прав на основі інтеграційного права) або певним чином ускладненим, як у МЕРКОСУР (через Групу спільного ринку). Також, судові органи РОЕІ, зазвичай, володіють юрисдикцією розглядати справи на основі арбітражного застереження.

Предметна юрисдикція судових органів РОЕІ є досить широкою, і включає питання економічних спорів між державами, оскарження актів РОЕІ, трудові спори співробітників та інтеграційних органів, оскарження протиправних дій державних органів, тлумачення інтеграційного права, вжиття санкцій проти порушників, тощо. Важливим елементом юрисдикції є її поширення, так чи інакше, на сферу захисту прав людини. В той же час, саме ця сфера досить часто може регулюватися такими судовими органами лише в рамках прийняття додаткових актів, наприклад, протоколів до установчих договорів.

Дуже широка компетенція Суду ЄС взагалі дозволяє вважати його органом *sui generis* серед інших судових органів РОЕІ і взагалі міжнародних судів. Саме його рішення сприяли просуванню інтеграційних заходів в рамках ЄС, створенню ключових принципів застосування права ЄС, формували нові правові конструкції, внесли суттєвий внесок у розвиток окремих галузей права ЄС, підштовхували держави до виконання приписів права ЄС і контролювали його додержання.

На відміну від Суду ЄС, судові установи африканських РОЕІ (як СВС, так і Трибунал САДК) стикаються з протидією з боку держав активістському підходу до тлумачення установчих договорів, особливо тих їхніх норм, що стосуються захисту прав людини. Яскравим прикладом цього стала справа *Katabazi* і інституційні, персональні та договірні наслідки які вона викликала. В той же час африканські судові органи продемонстрували свою рішучість зберігати неупередженість і незалежність при розгляді справ.

Правовий прецедент, не зважаючи на його згадку в думках генеральних адвокатів та у рішеннях Суду ЄС, у його розумінні в англо-саксонській системі права у рішеннях судових органів РОЕІ не створюється. Це є скоріше прецедентна практика, за допомогою якої суд враховує свої попередні рішення, але не зобов'язаний їх дотримуватися. Відповідно, таке судове рішення буде розумітися як таке, що може, але не зобов'язане, мати правові наслідки поза контекстом конкретної справи. Причому, суди РОЕІ можуть використовувати не лише свою практику, але і рішення інших міжнародних судових установ. Це створює ситуацію правової визначеності для потенційних учасників спорів і сприяє діяльності судових органів РОЕІ.

Практика Суду ЄС дозволяє виділити певний перелік підстав для відходу від попередньої прецедентної практики. 1. Звуження тлумачення прийнятого у скасованій практиці. 2. Більш широке тлумачення питання. 3. Захист інституційного балансу органів ЄС. 4. Інше тлумачення з метою ефективного

захисту прав людини. 5. Зміни установчих договорів, вторинного законодавства ЄС і прецедентного права. Це не є переліком виключних причин, але саме вони наразі зустрічаються в обґрунтуванні.

Обов'язковість виконання рішень судових органів РОЕІ зафіксована в установчих договорах, як обов'язок держав-членів та органів організації. В той же час фіксується право на перегляд цих рішень з певного обмеженого кола підстав, проте, лише в рамках системи вирішення спорів даної організації. Механізми контролю і гарантування виконання рішень розроблено лише в ЄС – штрафи і стягнення з боку Комісії, передача справи до Суду. В СВС механізми забезпечення виконання відсутні. У МЕРКОСУР – це різного роду компенсаторні заходи і обмеження на порушника. У ряді випадків рішення судових органів РОЕІ володіють виконавчою силою на національному рівні (ЄС, СхС), в інших випадках така сила відсутня (МЕРКОСУР).

Можна констатувати, що в угодах з третіми країнами про створення ЗВТ роль судових органів РОЕІ є доволі обмеженою, і головним чином стосується тлумачення інтеграційного права. Ключову роль у процедурі вирішення спорів відіграють спільно створені органи арбітражного типу (наприклад, арбітражної групи в рамках Угоди про асоціацію Україна-ЄС 2014 р. чи арбітражного трибуналу за Угодою про торгівлю і співробітництво ЄС з Великобританією 2020 р.). Ці арбітражі є за своєю суттю публічно-правовими і їхні рішення є обов'язковими лише для сторін угод, а не їхніх фізичних і юридичних осіб.

**Ключові слова:** регіональні організації економічної інтеграції, право ЄС, судові органи регіональні організації економічної інтеграції, Суд ЄС, Постійний ревізійний трибунал МЕРКОСУР, Східноафриканський Верховний Суд, прецедент в міжнародному праві.

### Список публікацій здобувача:

1. Климович Н.Ю. Процес становлення міжнародно-правового регулювання регіональної економічної інтеграції Європейського Союзу. *Актуальні проблеми держави і права*. 2019. № 82. С. 77-84.
2. Климович Н.Ю. Рішення Суду ЄС та їх місце серед джерел права регіональних об'єднань економічної інтеграції. *Український часопис міжнародного права*. 2022. № 4. С. 45-53.
3. Klymovych N. Legal Mind Transformation On A View On Regional Economic Integration (EU Background). *European Political and Law Discourse*. 2019. Vol. 6. № 2. P. 47-52.
4. Климович Н.Ю. Судові органи як частина інституційного механізму в системі органів регіональних об'єднань економічної інтеграції. *Європейські перспективи*. 2023. № 2. С. 46-52.
5. Климович Н.Ю. Розвиток інтеграційних процесів в ЄС. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених «Шевченківська весна-2018»*. Част. I. К., 2018. С. 46-49.
6. Климович Н.Ю. Суд ЄС в рамках системи регіональних об'єднань економічної інтеграції. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2017. № 1. С. 78-81.
7. Климович Н.Ю. Наслідки «BREXIT» для подальших економіко-інтеграційних процесів в рамках ЄС. *Причорноморська фундація права*. О., 2018. С. 5-11.
8. Климович Н.Ю. Роль міжнародно-правової системи в глобальних інтеграційних процесах. *Міжнародне право: de lege praeteria, instanti, future*. Од., 2016. С. 164-167.
9. Климович Н.Ю. Природа міжнародної економічної інтеграції та місце судових органів у системі регіональних об'єднань економічної інтеграції. *«Шевченківська весна-2017»*. *Матеріали Міжнародної науково-практичної*

*конференції студентів, аспірантів і молодих вчених. Част. I. К., 2017. С. 88-92.*

10. Климович Н.Ю. Процес формування правового регулювання економічної інтеграції на європейських теренах. Матеріали Міжнародної науково практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених. «Шевченківська весна – 2023», Аспіранти, 28 квітня 2023 р., С. 73-75.

## **ANNOTATION**

Klymovych N.Yu. Organization and activity of judicial bodies of regional associations of economic integration. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Dissertation for obtaining the scientific degree of candidate of legal sciences (doctor of philosophy) in specialty 293 "International law" (29 - International relations). – Educational and Scientific Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, 2023.

The dissertation study is devoted to the analysis of the features of international legal regulation of the organization and activities of judicial bodies of regional associations of economic integration (RAEI). Attention is paid to the implementation of the norms related to the resolution of disputes under the 2014 Agreement on the Association of Ukraine with the EU.

The author analyzes various models of integration adopted in the practice of RAEI, and singles out EU law, MERCOSUR law, the legal order of the Andean Community, EurAsEC law, etc., as separate legal orders united within the framework of integration law.

In essence, the EU integration model differs from the integration models used in Latin America and Africa. The European model is based on the construction of

supranational bodies and the system of judicial control and protection associated with them, while in other regions integration mechanisms are built on the basis of intergovernmental cooperation, which are characterized, as key, by the decisions of the bodies represented by the heads of states, and interstate negotiations without the involvement of union bodies are key to resolving significant disputed situations. Decisions of integration bodies in most cases, although they are mandatory, do not have direct effect and cannot be applied quickly. This is largely related to the peculiarities of the legal culture of these regions.

The experience of the creation and functioning of the judicial bodies of the RAEI shows that the place and role of the judicial bodies in the structure of integration associations correspond to a certain stage of integration at which these associations are, and the deepening of the integration process of member states depends on the scope of competence, the degree of independence, the availability of means execution of decisions of judicial bodies of integration associations, activity of cooperation with governing bodies of integration associations and courts of member states.

The main trends in the development of judicial mechanisms of the RAEI are: the creation of new judicial bodies based on the model of the EU Court; departure from the use of arbitration procedures for dispute resolution in favor of the creation of permanent judicial bodies; complicating the structure of judicial bodies of international integration associations in order to increase their effectiveness; improvement of the procedure for electing judges in order to increase the degree of their independence; the growing influence of RAEI courts on the development of these associations, their formulation of the principles of the law of integration associations; expansion of the subject jurisdiction of RAEI courts; an increase in the number and complexity of the cases they consider.

All judicial bodies of RAEI have a certain similar two-member structure, according to which the initial decision can be challenged in the appellate instance. The grounds for revising the decision may not be clearly spelled out as in the EU Court

(discovery of circumstances that have a significant impact on the decision), MERCOSUR arbitration (a question of law or legal interpretation) or be quite clearly spelled out already in the contract, as in the CIS (discovery of unknown significant circumstances, error of law, mistake, fraud or error in decision or because there was an unfair decision).

Within the framework of the attitude of the judicial bodies of the RAEI to parallel jurisdiction, the Court of the EU stands in the position of not accepting such practice, making every effort to ensure that disputes involving the participating states do not go to other bodies, reserving the exclusive right to interpret integration law. At the same time, MERCOSUR's dispute resolution bodies and its constituent documents allow consideration of member states' disputes in other jurisdictions, even in areas related to the regulation of integration law. The SC shares jurisdiction over dispute resolution with the Council, but if the dispute is referred to the Court, it alone has jurisdiction, not sharing it with other judicial bodies.

The subjects of appeals to the judicial bodies of the RAEI are a wide range of actors: participating states, their judicial bodies, natural and legal entities of member states or third countries, in respect of which acts of the RAEI have been adopted, bodies of the RAEI. Among the RAEI bodies that have the right to apply are usually the key executive bodies - the EU Commission, the Secretary General of the East African Community (EAC), etc., but there may be other bodies, for example, the main monetary bodies. As for appeals by individuals/legal entities, their right to appeal can be quite broad, as in the EU or CIS (direct appeal in case of violation of their rights on the basis of integration law) or somewhat complicated, as in MERCOSUR (through the Common Market Group). Also, the judicial bodies of the RAEI usually have jurisdiction to hear cases based on the arbitration clause.

The subject jurisdiction of RAEI judicial bodies is quite broad and includes issues of economic disputes between states, appeals against RAEI acts, labor disputes involving employees and integration bodies, appeals against illegal actions of state

bodies, interpretation of integration law, application of sanctions against violators, etc. An important element of jurisdiction is its extension, to one degree or another, also to the sphere of human rights protection. At the same time, this area can often be regulated by such judicial bodies only within the framework of the adoption of additional acts, for example, protocols to founding treaties.

The very broad competence of the Court of the EU generally allows it to be considered a *sui generis* body among other judicial bodies of the RAEI and international courts in general. Its decisions contributed to the promotion of integration measures within the EU, the creation of key principles of the application of EU law, formed new legal structures, made a significant contribution to the development of certain areas of EU law, pushed states to implement the provisions of EU law and monitored its compliance.

A legal precedent, despite its mention in the opinions of general advocates and in the decisions of the EU Court, in its understanding in the Anglo-Saxon system of law, is not created in the decisions of the judicial bodies of the RAEI. Rather, it is precedential practice by which the court takes into account its previous decisions, but is not bound to follow them. Accordingly, such a judgment will be understood as one that may, but is not required to, have legal consequences outside the context of the specific case. Moreover, RAEI courts can use not only their practice, but also the decisions of other international judicial institutions. This creates a situation of legal certainty for potential participants in disputes and facilitates the activities of the RAEI judicial bodies.

The practice of the Court of Justice of the European Union allows us to identify a certain list of grounds for departure from previous precedent practice. 1. Narrowing the interpretation of the accepted in the canceled practice. 2. Broader interpretation of the question. 3. Protection of the institutional balance of EU bodies. 4. Other interpretation for the purpose of effective protection of human rights. 5. Changes to

founding treaties, secondary EU legislation and case law. This is not a list of exclusive reasons, but they are the ones found in the rationale at the moment.

Obligatory execution of decisions of judicial bodies of RAEI is recorded in the founding agreements as an obligation of member states and bodies of the organization. At the same time, the right to review these decisions is fixed on a certain limited range of grounds, however, only within the framework of the dispute resolution system of this organization. Control mechanisms and guaranteeing the execution of decisions have been developed only in the EU - fines and recovery by the Commission, transfer of the case to the Court. There are no enforcement mechanisms in the SSC. At MERKOUR, there are various types of compensatory measures and restrictions on the violator. In some cases, the decisions of the judicial bodies of the RAEI have executive power at the national level (EU, SkhS), in other cases such power is absent (MERCOSUR).

It can be stated that in agreements with third countries on the establishment of FTAs, the role of judicial bodies of the RAEI is quite limited, and mainly concerns the interpretation of integration law. A key role in the dispute resolution procedure is played by jointly created bodies of the arbitration type (for example, the arbitration group under the Ukraine-EU Association Agreement of 2014 or the arbitration tribunal under the EU-UK Trade and Cooperation Agreement of 2020). These arbitrations are inherently public-law and their decisions are binding only on the parties to the agreements, not on their individuals and legal entities.

**Key words:** regional organizations of economic integration, EU law, judicial bodies of regional organizations of economic integration, EU Court, Permanent Review Tribunal MERCOSUR, East African Supreme Court, precedent in international law.

## ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	14
ВСТУП .....	17
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДРУНТЯ ТА ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА СТВОРЕННЯ Й ФУНКЦІОНУВАННЯ СУДОВИХ ОРГАНІВ РЕГІОНАЛЬНИХ ОБ'ЄДНАНЬ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ .....	28
1.1.Поняття, зміст та форми міжнародної економічної інтеграції .....	28
1.2.Місце судових органів в інституційній системі регіональних об'єднань економічної інтеграції.....	56
1.3. Історична ретроспектива створення та функціонування судових органів регіональних об'єднань економічної інтеграції.....	68
Висновки до розділу 1 .....	86
РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРА ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУДОВИХ ОРГАНІВ РЕГІОНАЛЬНИХ ОБ'ЄДНАНЬ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ.....	92
2.1. Структура і статус членів Суду Європейського Союзу, Суду МЕРКОСУР та Східноафриканського Верховного Суду. ....	92
2.2. Компетенція судових органів Європейського Союзу, МЕРКОСУР та Східноафриканського співтовариства.....	111
2.3. Процесуальні засади функціонування судових органів регіональних об'єднань економічної інтеграції .....	127
Висновки до розділу 2 .....	149
РОЗДІЛ 3. СУДОВА ПРАКТИКА ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ СУДОВИХ ОРГАНІВ РЕГІОНАЛЬНИХ ОБ'ЄДНАНЬ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ.....	154
3.1.Практика судових органів регіональних об'єднань економічної інтеграції та її роль у діяльності таких об'єднань.....	154
3.2.Місце судових рішень серед джерел права регіональних об'єднань економічної інтеграції.....	172
3.3.Виконання рішень судових органів ЄС, МЕРКОСУР та Східноафриканського співтовариства .....	192

Висновки до розділу 3. ....	212
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ .....	217
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	224

## ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

EALA	– Законодавчі збори Східної Африки.
ECR	– European Court reports.
OF	– Official Journal.
АС	– Андське Співтовариство.
АТС	– Адміністративно-трудоий суд МЕРКОСУР.
ГАТТ 1994 р.	– Угода про тарифи і торгівлю 1994 р.
ГСР	– Група спільного ринку МЕРКОСУР.
ДЕС	– Договір про Європейський Союз 1992 р. в редакції Лісабонського договору 2007 р.
Договір 1999 р.	– Договір про заснування СхС 1999 р.
ДФЕС	– Договір про функціонування ЄС 1957 р. в редакції Лісабонського договору 2007 р.
ЕнСп	– Енергетичне Співтовариство.
ЄАВТ	– Європейська асоціація вільної торгівлі.
ЄАЕС	– Євразійський економічний союз.
ЄврАзЕС	– Євразійське економічне співтовариство.
Євратом	– Європейське співтовариство з атомної енергії.
ЄЕП	– Європейський економічний простір.
ЄЕС	– Європейське економічне співтовариство.
ЄІБ	– Європейський інвестиційний банк.
ЄКПЛ	– Європейська Конвенція з прав людини і основоположних свобод 1950 р.
ЄС	– Європейський Союз.
ЄСВС	– Європейське співтовариство вугілля і сталі.
ЄСПЛ	– Європейський суд з прав людини.
ЄЦБ	– Європейський центральний банк.
ЗАЕВС	– Західноафриканський економічний і валютний союз.
ЗВТ	– Зона вільної торгівлі.
КАРІКОМ	– Карибське співтовариство.
МЕРКОСУР	– Економічний союз держав Південної Америки.

МС ООН	– Міжнародний Суд ООН.
МЦУІС	– Міжнародний центр з урегулювання інвестиційних спорів.
НАФТА	– Північноамериканська угода про вільну торгівлю 1994 р.
ОАКТД	– Угода про партнерство між ЄС і членами Організації африканські, карибські та тихоокеанських держави 2021р.
ОРС	– Орган з вирішення спорів СОТ.
Парласур	– Парламент МЕРКОСУР.
Протокол Оуро Прето – Додатковий протокол 1994 р. про інституційну структуру МЕРКОСУР до Асунсьйонського договору.	
Протокол Бразилія – Протокол Бразилія про розв’язання суперечностей МЕРКОСУР 1991 р.	
Протокол Олівос – Протокол про розв’язання спорів у рамках МЕРКОСУР 2002 р.	
ПРТ	– Постійний ревізійний трибунал МЕРКОСУР.
РОЕІ	– Регіональне об’єднання економічної інтеграції.
РСР	– Рада спільного ринку МЕРКОСУР.
СААС	– Східноафриканський апеляційний суд.
САДК	– Співтовариства розвитку Півдня Африки .
СВС	– Східноафриканський Верховний Суд.
СОТ	– Світова організація торгівлі.
ССМ	– Суд справедливості МЕРКОСУР.
СхС	– Східноафриканське співтовариство.
ТАС	– Трибунал Андського Співтовариства.
ТКМ	– Торгівельна комісія МЕРКОСУР.
Трибунал ЄС	– Трибунал цивільної служби ЄС.

## ВСТУП.

**Актуальність теми дослідження.** Міжнародна інтеграція є одним з трендів у розвитку міжнародних відносин на сучасному етапі. Про це свідчить той факт, що кількість інтеграційних об'єднань різних типів невблаганно збільшується в різних регіонах світу. Так, за даними СОТ в світі на 2023 р. існує 318 чинних угод про зони вільної торгівлі, 31 угода про митні союзи та 191 угода про економічну інтеграцію [1]. Зрозуміло, що більшість з них мають двосторонній характер, але суттєвою є і кількість регіональних об'єднань економічної інтеграції (РОЕІ), членами яких значна кількість держав певного регіону світу. Це свідчить з одного боку про величезні обсяги міжнародної торгівлі, яка відбувається в рамках цих об'єднань, а з іншого – про значні об'єми міжнародно-правових норм, як задіяні в регулюванні цих процесів. Євроінтеграційні прагнення нашої держави закріплені у преамбулі та ст. 85, 102 і 116 Конституції України в 2019 р. передбачають серед іншого перспективу вступ до такого регіонального об'єднання економічної інтеграції (РОЕІ) як Європейський союз (ЄС). 28 лютого 2022 р. Україна подала заявку а вступ до ЄС, а 23 червня 2022 р. Україні було надано статус кандидата на вступ до ЄС.

Суттєву роль у функціонуванні таких РОЕІ грають їхні судові та квазісудові органи, які з одного боку сприяють розв'язанню спорів як між суб'єктами міжнародного права, так і за участю фізичних і юридичних осіб. Проте, їхня роль є більшою і вони є активними учасниками інтеграційних процесів, здійснюючи тлумаченню установчих договорів, а також сприяючи формуванню і розвитку інтеграційного права. В своїй роботі ми зосередимося лише на деяких судових органах РОЕІ, таких як Суд ЄС, Постійний ревізійний трибунал МЕРКОСУР та Верховний суд Східноафриканського співтовариства. Ці судові органи уособлюють різні тенденції які існують у міждержавній

інтеграції, і дозволяють з'ясувати ті особливості, досягнення та недоліки які у них присутні.

Робота цих органів характеризується цілим рядом особливостей, їхні рішення мають специфічну правову силу, і досить часто можуть прямо впливати на правопорядки держав-учасниць цих об'єднань.

Теоретична основа дисертаційного дослідження включає роботи відомих українських і закордонних науковців, які досліджували цілу низку питань пов'язаних з теоретичними і практичними питаннями діяльності РОЕІ і їх судових органів. В першу чергу мова йде про роботи таких вітчизняних авторів як М. Буроменського, О. Булатова, С. Білоцького, Т. Комарова, О. Гріненко, Л. Грицаєнко, В. Денисова, Ю. Зайченко, Р. Єделева, Н. Камінської, М. Медведєвої, М. Мікієвича, В. Мицика, В. Муравйова, Л. Невари, О. Шпакович, які досліджували цілу низку загальнотеоретичних і практичних міжнародно-правових питань пов'язаних з діяльністю судових органів РОЕІ, переважно Суду ЄС. Значний інтерес і допомогу при написанні роботи становили праці цілого ряду зарубіжних юристів-міжнародників: Д. Артс, Ф. Апіко, Л. Бартель, Г. де Брук, М. Ватсов, А. Єрмоленко, Ф. Джейкобс, П. Ейкхаут, Е. Кіамбаеса, В. Кюль, Д. Мартінез, М. Мastroпьетро, Г. Мессенгер, П. Мозер, Д. Моршетт, Х. Оррего Хойос, П. Паскаторе, А. Посашкова, Р. Сімококо, Т. Сторей, Е. Фуказ, Т. Хартлі, Й. Центес, М. Шапіро, Н. Шрамм-Кляйн, тощо. У своїх роботах вони досліджували загальні питання міжнародної інтеграції, окремі інтеграційні правопорядки, діяльність судових органів РОЕІ в цілому, поряд їхнього функціонування, еволюції, практику діяльності, юридичний характер рішень, вплив на національні правопорядки та на практику один-одного, зв'язок з правом СОТ, тощо.

Ключові висновки та факти з праць вищезазначених дослідників були проаналізовані, враховані чи включені безпосередньо при написанні нашої дисертаційної роботи. В той же час, наразі у вітчизняній міжнародно-правовій

науці існує об'єктивна потреба в проведенні комплексного аналізу участі судових органів РОЕІ в інтеграційних процесах у різних регіонах світу. Це пов'язано з відсутністю відповідних комплексних наукових досліджень як структури, так і статусу та практики судових органів РОЕІ.

Важливим і недостатньо дослідженим є питання юридичного характеру рішень судових органів РОЕІ та їхнє порівняння між собою в різних об'єднаннях, питання статусу учасників судових процесів судових органів РОЕІ, правова характеристика самого процесу міжнародної інтеграції, порівняльний аналіз структури та функцій судових органів РОЕІ, забезпечення виконання рішень судових органів РОЕІ. Важливим є також міжнародно-правовий аналіз вже існуючої практики участі України в роботі судових органів РОЕІ та її можливих перспектив.

#### **Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.**

Дисертацію виконано на кафедрі міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Дисертаційне дослідження виконано в межах наукових тем Інституту міжнародних відносин № 16БФ048-01 «Асоціація як новий формат відносин України з Європейським Союзом: політичний, правовий, економічний та інформаційний аспекти», № 19БФ048-01 «Міжнародно-правові та соціальні механізми протидії сепаратизму в Україні» та № 19БФ048-02 «Стратегія протистояння геополітичним викликам і загрозам національній безпеці України в умовах становлення нового світопорядку», які є складовими комплексної наукової програми Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

**Мета і завдання дослідження** встановлені відповідно до предмета та об'єкта дослідження. Актуальністю обраної теми було зумовлено поставлені мету і завдання дослідження. Подальша робота над дисертацією базувалася на наявній доктрині міжнародного права та аналізі позитивного міжнародного

права. Метою дослідження є аналіз міжнародно-правових норм щодо організації та діяльності судових органів регіональних об'єднань економічної інтеграції, беручи до уваги їхню еволюцію та сучасний стан.

Меті роботи відповідають наступні поставлені завдання:

- проаналізувати міжнародно-правові засади еволюції інтеграційних процесів в різних регіонах світу;
- розкрити особливості інтеграції в різних регіонах світу та, зокрема, виділити особливості європейської моделі інтеграції, яка часто виступає зразком для інших регіонів;
- прослідкувати еволюцію, роль та місце судових органів у структурі РОЕІ, та відповідність їхньої діяльності певним етапам інтеграції;
- виділити ключові тенденції розвитку судових механізмів РОЕІ;
- визначити міжнародно-правові джерела функціонування судових органів РОЕІ, а також їхні функціональні та структурні характеристики;
- дослідити особливості ставлення судових органів різних РОЕІ до паралельної юрисдикції за їхніми справами у інших органах вирішення спорів;
- провести міжнародно-правовий аналіз суб'єктів звернень до судових органів різних РОЕІ, зокрема фізичних і юридичних осіб;
- дослідити предметну юрисдикцію (*ratione materiae*) судових органів РОЕІ, звернувши увагу на неспецифічно економічні питання їхньої юрисдикції;
- вивчити специфічність статусу і практичної діяльності Суду ЄС серед інших судових органів РОЕІ;
- розглянути особливості тлумачення інтеграційного права судовими органами РОЕІ;
- встановити співвідношення зобов'язань держав за інтеграційним правом та в рамках права СОТ і роль у цьому процесі судових органів РОЕІ;
- проаналізувати правову силу рішень судових органів РОЕІ і виявити можливість існування правового прецеденту в них;

- виділити підстави відходу від прецедентної практики в діяльності Суду ЄС, як зразкового судового органу РОЕІ;
- дослідити правові аспекти виконання судових рішень судових органів РОЕІ;
- проаналізувати виконання рішень судових органів РОЕІ відносно фізичних/юридичних осіб з третіх держав, а також виконання рішень спільних органів створених РОЕІ з третіми державами;
- провести аналіз діяльності органів з розв'язання спорів в рамках ЗВТ між третіми державами і РОЕІ, зокрема і за Угодою про асоціацію Україна-ЄС 2014 р. і роль у цих процесах судових органів РОЕІ.

**Методи дослідження.** Дисертаційне дослідження базується на сукупності загальнонаукових і спеціальних наукових методів, які мають застосування в науці: аналіз, дедукція, аналогія, класифікація, порівняння, системність, тощо. Також, широко використано спеціально юридичні методи. Ключову роль серед них грає формально-юридичний метод, за допомогою якого можна виявити міжнародно-правові норми, що регулюють діяльність судових органів РОЕІ, проаналізувати їхній зміст та виявити взаємозв'язки. Порівняльний метод застосовується для виявлення спільного і відмінного між рішеннями різних судових органів РОЕІ. З метою з'ясування теоретичних висновків дисертації застосовувалися загальні положення теорії права, а також теорії міжнародного права. Порівняльно-історичний метод застосовувався з метою визначення закономірностей еволюції розвитку правових норм, що регулюють функціонування судових органів РОЕІ. При дослідженні перспектив подальшого розвитку міжнародно-правових норм, що регулюють діяльність РОЕІ було застосовано метод прогнозування.

**Наукова новизна отриманих результатів.** Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що це було перше у вітчизняній науці міжнародного права комплексне дослідження організації та діяльності судових органів

регіональних об'єднань економічної інтеграції. В результаті проведеного наукового міжнародно-правового аналізу було сформовано низку висновків, які мають елементи наукової новизни і є результатом особистої роботи автора.

*Вперше було:*

- доведено, що поглиблення процесу інтеграції залежить від обсягу компетенції, ступеню незалежності, наявності засобів виконання рішень судових органів інтеграційних об'єднань, їхньої співпраці із керівними органами інтеграційних об'єднань та судами держав-членів;

- з'ясовано, що серед судових органи РОЕІ панує два підходи до паралельної юрисдикції за справами: несприйняття такої практики, виходячи з того, що спори за участю держав-учасниць з компетенції РОЕІ не переходили до інших органів, залишаючи за собою виключне право з тлумачення інтеграційного права (Суд ЄС) та дозвіл розгляд спорів держав-членів у інших юрисдикціях, навіть у сферах що відносяться до сфери регулювання інтеграційного права (система вирішення спорів МЕРКОСУР);

- досліджено, що *ratione materiae* судових органів РОЕІ є досить широкою, і, базуючись на установчих документах і практиці суду, може охоплювати питання від економічних спорів між державами, оскарження актів РОЕІ, трудові спори співробітників та інтеграційних органів, оскарження протиправних дій державних органів, тлумачення інтеграційного права, вжиття санкцій проти порушників і до захисту прав людини. Хоча, остання сфера і є найбільш суперечливою у практиці судових органів РОЕІ та викликає бурхливу реакцію з боку держав-учасниць, яка може мати екзистенціальну загрозу для самих судових органів;

- обґрунтовано, що з юридичної точки зору, у рішеннях судових органів РОЕІ правовий прецедент в його розумінні в англо-саксонській правовій системі не створюється. Мова йде про прецедентну практику, в рамках якої суд враховує свої попередні рішення, але не є зобов'язаний їх дотримуватися. Причому, суди

РОЕІ можуть використовувати не лише свою практику, але і рішення інших міжнародних судових установ;

- з'ясовано, що виконання рішень судових органів РОЕІ відносно фізичних/юридичних осіб третіх держав, а також виконання рішень спільних органів створених РОЕІ з третіми державами передбачаються лише загальні зобов'язання з виконання таких рішень, а заходи юридичного забезпечення існують лише в рамках самих РОЕІ. Проте, поза ними заходи забезпечення виконання таких рішень є обмеженими (наприклад, компенсаторні засоби) і міститься переважно в політико-дипломатичні площині;

- виявлено, що в угодах з третіми країнами про створення ЗВТ роль судових органів РОЕІ є доволі обмеженою, і головним чином стосується тлумачення інтеграційного права. Ключову роль в процедурі вирішення спорів відіграють спільно створені органи арбітражного типу (наприклад, арбітражної групи в рамках Угоди про асоціацію Україна-ЄС 2014 р. чи арбітражного трибуналу за Угодою про торгівлю і співробітництво ЄС з Великобританією 2020 р.). Ці арбітражі є за своєю суттю публічно-правовими і їхні рішення є обов'язковими лише для сторін угод, а не їхніх фізичних і юридичних осіб.

*Удосконалено та детальніше вивчено:*

- існування інтеграційного права, яке є міжгалузевим комплексом норм і являє собою узагальнення правових норм різних РОЕІ спрямованих на регулювання інтеграційних процесів та їхнє правозастосування в процесі діяльності судових органів цих об'єднань. Його складовими виступають правопорядки створені в рамках окремих РОЕІ (право ЄС, право МЕРКОСУР, правопорядок Андського співтовариства, право ЄврАзЕС, тощо);

- процеси інтеграції в неєвропейських регіонах розвиваються не лінійно. Зазвичай, відсутній якийсь чіткий плану інтеграції і її шлях залежить від різних чинників, таких як культурні особливості та історія, нерозривно пов'язані з державами, залученими в цей процес. В той же час прийняття міждержавних

заходів або наднаціональності не є неодмінною умовою успіху інтеграційного блоку;

- проаналізовано, що всіх суб'єктів звернень до судових органів РОЕІ можна поділити на дві групи: традиційні для міжнародних судів (держави, міжнародні організації, органи міжнародних організацій) і нетипові (фізичні і юридичні особи). Право на звернення останніх може бути доволі широким, як в ЄС чи Східноафриканському співтоваристві (СхС) (пряме звернення на основі інтеграційного права), або певним чином ускладненим, як у МЕРКОСУР (через Групу спільного ринку);

- поглиблення процесу інтеграції залежить від обсягу компетенції, ступеню незалежності, наявності засобів виконання рішень судових органів інтеграційних об'єднань, їхньої співпраці із керівними органами інтеграційних об'єднань та судами держав-членів;

- звичайною для судових органів РОЕІ є двочленна структура, коли первинне рішення може бути оскаржене в апеляційній інстанції. Підстави для перегляду рішення можуть бути не чітко встановленими або бути доволі чітко розписаними вже в договорі;

- у рішеннях судових органів РОЕІ щодо прямої дії норм права СОТ в рамках інтеграційного права відсутня стала практика: Суд ЄС тримається позиції, за якої таке це неможливо (справа С-149/96 Portugal v Council 1999 р.), інші, наприклад, арбітраж ad hoc МЕРКОСУР, як сам застосовує норми СОТ при прийнятті судових рішень, так і дозволяють вирішувати спори учасників безпосередньо у СОТ – як у паралельних юрисдикційних форумах.

*Подальшого дослідження отримали такі тези:*

- європейська модель інтеграції відрізняється від прийнятої в інших регіонах і виходить з побудови наднаціональних органів та пов'язаної з ними системи судового контролю й захисту, в той час, як у інших регіонах

вибудовують здебільшого інтеграційні механізми на основі міжурядового співробітництва;

- діяльність судових органів РОЕІ базується на відповідних міжнародно-правових актах (договори, протоколи) і прийнятих на їхній основі актах вторинного права (регламенти, правила процедури, тощо), які еволюціонують за потребами інтеграції і вимогами держав-учасниць;

- Суд ЄС може вважатися *sui generis* серед інших судових органів РОЕІ і взагалі міжнародних судів. Саме його рішення сприяли просуванню інтеграційних заходів в рамках ЄС, створенню ключових принципів застосування права ЄС, формували нові правові конструкції, внесли суттєвий внесок у розвиток окремих галузей права ЄС, підштовхували держави до виконання приписів права ЄС і контролювали його додержання;

- найчастіше судові органи РОЕІ володіють виключними правами з тлумачення інтеграційного права. Наприклад, Суд ЄС може тлумачити право ЄС на запити національних судових органів (преюдиційні висновки) чи спільних органів створених з третіми державами;

- з практики судових органів РОЕІ можна виділити такі підстави відходу від попередньої прецедентної практики. 1. Звуження тлумачення прийнятого у скасованій практиці. 2. Більш широке тлумачення питання. 3. Захист інституційного балансу органів. 4. Інше тлумачення з метою ефективного захисту прав людини. 5. Зміни установчих договорів, вторинного законодавства і прецедентного права;

- обов'язковість виконання рішень судових органів РОЕІ зафіксована в установчих договорах, як обов'язок держав-членів та органів організації і в ряді випадків вони володіють виконавчою силою на національному рівні (ЄС, СхС). В той же час, механізми контролю і гарантування виконання рішень розроблено лише в ЄС, у СВС механізми забезпечення виконання відсутні, а у МЕРКОУР – це різного роду компенсаторні заходи і обмеження на порушника.

**Особистий внесок здобувача.** Дисертаційне дослідження виконане здобувачем самостійно. Всі результати цієї роботи та сформовані у ній висновки є наслідками особистих наукових досліджень автора. З метою аргументації ряду положень дослідження було використано роботи інших науковців, на які зроблено відповідні посилання.

**Апробація матеріалів дисертації.** Дисертацію виконано і обговорено на кафедрі міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Основні положення дисертації були оприлюднені та обговорені в рамках низки міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій. Зокрема:

1. VI Міжнародна науково-практична конференція «De Lege Praeterita, Instante, Futura» (м. Одеса, 25 листопада 2016 р.).
2. «Актуальні проблеми міжнародних відносин: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених (м. Київ, 2017)
3. XVI Міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна 2018». (м. Київ, 27-29 березня 2018 року).

**Структура та обсяг дисертації.** Структура дослідження визначається його метою, завданнями, об'єктом і предметом. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації складає 282 сторінок, з них основного тексту 223 сторінок, список використаних джерел включає 538 одиниць.

**Значення отриманих результатів.** Наукове значення результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що в його рамках проведено систематизацію доктринальних положень та поглиблено теоретичні знання, а також вперше у вітчизняній науці міжнародного права проведено комплексне дослідження правового статусу та діяльності судових органів РОЕІ.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що їх можна використати в рамках міжнародної діяльності центральних органів виконавчої влади, щодо представлення інтересів України в роботі судових органів РОЕІ, у виконанні зобов'язань та відстоюванні інтересів України в рамках Угоди про асоціацію Україна-ЄС 2014 р., в роботі законодавчого органу України в рамках імплементації відповідних положень міжнародно-правових актів або приєднання до них.

# РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ТА ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА СТВОРЕННЯ Й ФУНКЦІОНУВАННЯ СУДОВИХ ОРГАНІВ РЕГІОНАЛЬНИХ ОБ'ЄДНАНЬ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

## 1.1. Поняття, зміст та форми міжнародної економічної інтеграції

Термін «інтеграція» походить від латинських слів «integratio» — «виникнення», «відновлення», «поповнення», «integrum» — «ціле»[2]. Інтеграцію переважно визначають як об'єднання у єдине ціле окремих частин. Даний підхід притаманний таким науковцям, як Б. Балашша [3, с. 176], А. О'Салліван, С. Шефрін [4, с. 156], У. Уоллас [5, с.35], авторам Академічного тлумачного словника української мови [6, с. 35], Кембриджського словника [7], Словника сучасної англійської мови Лонгмена [8] тощо.

В. Трегобчук вказує, що інтеграція може являти собою, по-перше, поєднання та координацію функціонування різних частин цілісної системи і, по-друге, процес взаємозближення і взаємодії різних структур [9]. У словнику Меріам-Вебстер вказане поняття визначене як дія, процес або момент об'єднання, наприклад шляхом включення до певної організації осіб з різних груп [10]. В. Енгельгардт окреслює три етапи інтеграції частин певного явища: 1) виникнення системи зв'язків між частинами; 2) втрата частинами первинних ідентифікаційних характеристик та входження до складу цілого; 3) формування нових якостей у цілого, зумовлених як якостями складових частин, так і виникненням нових систем внутрішніх зв'язків. Результатом інтеграції є цілісність та впорядкованість функціонування елементів цілого [11, с. 103].

В економіці поняття «інтеграція» спершу застосовувалось у сфері діяльності промислових організацій для характеристики методів об'єднання фірм шляхом укладення угод, створення картелів та концернів, злиття (горизонтальна інтеграція) і об'єднання виробників та споживачів (вертикальна інтеграція) [12,

с. 3]. Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) визначає інтеграцію як статистичний процес, при якому підрозділи або галузі об'єднуються в більшу одиницю на основі зв'язків, які могли б існувати між ними попередньо. Інтеграція є необхідним кроком для визначення економічних заходів, яких варто вжити у тій чи іншій галузі [13, с. 124].

Для позначення об'єднання окремих економік у більшості економічних районів поняття «економічна інтеграція» почало застосовуватися у 1930-1940-х рр., вперше — у праці Г. Гедіке і Г. фон Ейнерна «Економічна виробнича інтеграція в Європі: дослідження зовнішньоекономічних відносин європейських держав» (1933 р.) [14] та у праці Е. Хекшера «Меркантилізм» (1935 р.) [15]. З того часу поняття «економічна інтеграція» набуває поширення при характеристиці майже усіх сфер міжнародних економічних відносин: торгівлі, фінансових відносин, руху робочої сили, капіталу і навіть контролю за забрудненням довкілля чи використанням повітряного простору. Наприкінці 1950-х рр. поняття «міжнародна економічна інтеграція» набуває більш звичного для сучасного розуміння значення і застосовується для визначення процесу залучення низки незалежних економік у більшості економічних регіонів. Найяскравішим прикладом таких процесів у 1950-х рр. був початок створення інтеграційного об'єднання на території повоєнної Європи — Європейського співтовариства вугілля та сталі [16, с. 18].

Наразі розвиток інтеграційних процесів є найважливішою характеристикою світового співтовариства. Це зумовлено тим, що економічна інтеграція допомагає державам отримувати доступ до нових ринків, що може забезпечити значний розвиток господарства; більш раціонально використовувати сировинні та трудові ресурси; залучати іноземні інвестиції; задовольняти інтереси споживачів за рахунок зростання конкуренції на ринку, збільшення імпорту товарів і послуг [17]. Від звичайного економічного співробітництва, що ґрунтується головним чином на торгівлі, економічна інтеграція відрізняється

поглибленням всебічних зв'язків і зрощенням виробничих процесів окремих держав [18, с. 127-129].

Відповідним чином наразі розуміють і поняття «економічна інтеграція», хоча єдиного підходу досі не вироблено [19, с. 47]. З одного боку, саме існування торговельних відносин між економіками різних держав розглядається як форма економічної інтеграції, з іншого ж, йдеться про зближення національних економік. Економічна інтеграція тут визначається як процес і як стан справ. Якщо йдеться про процес, то він охоплює передусім заходи, спрямовані на усунення дискримінації між економічними суб'єктами, які належать до різних держав. Стан справ, своєю чергою, являє собою відсутність різних форм обмежень відносин між економіками держав (податків, митних бар'єрів тощо)[7]. Цей підхід притаманний, зокрема, таким вченим, як Б. Балашша [3, 20], Ф. Канерт, П. Річардс, Е. Стоутїесдїк, П. Тхумополос [21. С.151].

Натомість, А. Ель-Аграа вказує, що міжнародна економічна інтеграція пов'язана і з усуненням усіх торговельних перешкод, і з встановленням певних елементів співпраці й координації між державами, що залежить від форми, яку набуває інтеграція [22, с. 151]. Подібним чином К. Следзєвська розуміє економічну інтеграцію у двох вимірах: 1) процес, при якому фірми та економіки окремих держав об'єднуються у великі об'єкти; 2) скасування всіх бар'єрів для економічного співробітництва [23, с. 3].

Згідно Генеральної угоди про торгівлю послугами 1994 р., термін «економічна інтеграція» треба розуміти як укладання/участь в угодах, які лібералізують торгівлю послугами між учасниками таких угод або через учасників за умови, що така угода: а) охоплює істотну кількість галузей та б) не допускає або істотно усуває будь-яку дискримінацію у розумінні, передбаченому ст. XVII, між учасниками, або серед них у секторах, які охоплюються пунктом а) шляхом: і) усунення діючих дискримінаційних заходів та (або) ii) заборони нових або більш дискримінаційних заходів або при набранні

чинності такою угодою, або протягом розумного періоду, за винятком заходів, дозволених відповідно до ст. XI, XII, XIV та XIV-bis. Метою укладення такої угоди, має бути полегшення торгівлі між її учасниками, і така угода не повинна призводити до збільшення загального рівня бар'єрів у торгівлі послугами щодо будь-якого іншого члена поза цією угодою у певних секторах або підсекторах порівняно з рівнем, що застосовувався до укладення подібної угоди [24] (ст. V).

Як бачимо, основною передумовою процесу економічної інтеграції є прагнення держав створити певний економічний простір задля вільного переміщення товарів, послуг, капіталу та робочої сили через міждержавні кордони. Беручи до уваги той факт, що економіки окремих держав спеціалізуються на певних товарах та послугах в інтеграційному просторі, вони доповнюють одна одну в системі світового господарства [25, с. 537]. Іншими вагомими передумовами інтеграції є схожість економічних характеристик (темпи економічного зростання, рівень інфляції, зайнятість населення) та проблем, приманних економіці держав [26, с. 114].

Крім того, держави, що беруть участь в інтеграційних процесах, повинні перебувати, як правило, на подібних етапах промислового розвитку. Це дозволить уникнути проблем масової еміграції людей з держав з низькими доходами до держав з високими доходами, домінування однієї або кількох держав-членів у постачанні промислових товарів або матеріалів, та/або відмінностей у трудових, екологічних стандартах та стандартах безпеки продукції [27, с. 226-231].

Водночас, економіки держав повинні перебувати у стані конкуренції, а не взаємного доповнення. Це забезпечить створення ефективного бізнес-середовища. Іншими словами, кожна держава-член повинна спочатку мати здатність конкурувати в транскордонній торгівлі сама по собі та в незначній мірі або зовсім не залежати від економік інших держав [28]. Досвід інтеграційних

утворень демонструє тенденції тимчасового чи постійного зростання економіки держав за таких умов [29].

Іншими передумовами міжнародної економічної інтеграції вважають політичний курс влади держав на відповідному етапі. Лідери держав, що перебувають у процесі економічної інтеграції, повинні «перейти від політичної риторики про взяття на себе договірних зобов'язань» до реальних зусиль, спрямованих на юридичне закріплення і виконання таких зобов'язань [30].

Треба мати на увазі, що такі інтеграційні об'єднання пов'язані з специфічними договірними відносинами, наявні культурно-історичні взаємини між державами. Не менш вагомий чинник — географічна близькість між державами, яка сприяє створенню розвиненої та ефективною транспортної системи для розподілу промислових матеріалів та готової продукції в рамках економіки інтеграційного об'єднання [28]. Можна стверджувати, що йдеться про визначальну рушійну силу до участі держав в інтеграційних процесах, і саме це визначає характер майбутнього такого об'єднання. Відтак, не дивно, що донині функціонують лише регіональні інтеграційні об'єднання економічного характеру.

Поряд з перевагами інтеграції слід відзначити зумовлені нею виклики, до яких, окрім трудової міграції внаслідок свободи переміщення трудових ресурсів, що може призвести до нестачі трудових ресурсів в менш розвинених державах, належать експорт до більш розвинених держав природних ресурсів, які використовуються у виробництві, що тільки підвищує рівень нерівності між державами, а також порушення усталених торгівельних зв'язків [29, с. 227].

Наразі, тенденції регіональної інтеграції відзначаються суперечливим характером, адже відбувається як розширення діючих, а також виникнення нових значних інтеграційних об'єднань, так і певна локалізація інтересів членів цих РОЕІ і загальне збільшення кількості двосторонніх договорів.

Сучасні регіональні торгівельні угоди відзначаються ускладненням правил, що регулюють взаємну торгівлю (наприклад, щодо стандартів, положень про захист ринку, митного адміністрування), встановленням нормативних засад взаємної торгівлі послугами, закріпленням регіональних правил щодо інвестицій, конкуренції, навколишнього середовища та праці. Водночас, регіональні торгівельні угоди стають не просто основою для подальшої лібералізації, бо багато заходів лібералізації, відпрацьованих і перевірених в регіональному масштабі, переносяться в практику СОТ [31, с. 49].

Як і у питанні визначення поняття «міжнародна економічна інтеграція», у науці та практиці міжнародного права донині немає єдиного погляду на рівні розвитку міжнародної економічної інтеграції. Світова організація торгівлі (СОТ) виділяє три види регіональних торгових угод: зону вільної торгівлі, митний союз й угоду про економічну інтеграцію [32, с. 9].

У доктрині Б. Балашша [20], Р. Гінзберг [33, с. 97], В. Мартін, Е. Фукасе [34, с. 7], К. Следзевська вказують на чотири рівні інтеграції: 1) зона вільної торгівлі; 2) митний союз; 3) спільний ринок; 4) економічний союз [23, с. 6].

Натомість, Д. Моршетт, Н. Шрамм-Кляйн та Й. Центес зазначають про шість рівнів: 1) зона вільної торгівлі; 2) митний союз; 3) спільний ринок; 4) економічний союз; 5) валютний союз; 6) політичний союз [35, с. 100]. Найбільш детальну класифікацію провели Д. Мартінез [36, с. 41-42], Дж. Гербер [37], Н. Кьямбалеса [28], які виділяють сім стадій інтеграції: 1) зона економічних преференцій; 2) зона вільної торгівлі; 3) митний союз; 4) спільний ринок; 5) валютний союз; 6) економічний і валютний союз; 7) політичний союз [36, с. 1-2]. Дж. Гербер при цьому вказує, що перші чотири етапи або форми інтеграції являють собою «неглибоку інтеграцію», а останні три — «глибоку інтеграцію». По суті, поняття «неглибока інтеграція» означає будь-яку форму або стадію економічної інтеграції, обсяг якої обмежується питаннями, пов'язаними із

перетином кордонів товарами і послугами, тобто тарифами та нетарифними торговими бар'єрами.

«Глибока інтеграція» виходить за межі цих питань і, з-поміж іншого, передбачає гармонізацію важливих економічних інститутів держав-членів, правових стандартів, стандартів безпеки продукції, маркування, екологічних та технічних стандартів [37]. Е. Марінов додає до цього переліку «повну економічну інтеграцію», що передбачає заснування наднаціональних утворень з відповідною компетенцією та уніфікацію економічної політики. Йдеться про проміжний етап між економічним і валютним союзом та політичним союзом [38, с. 367].

Розглядаючи форми економічної інтеграції, відзначимо зони преференційної торгівлі (ЗПТ) як першу з форм. Держави-учасниці ЗПТ користуються преференціями у торговельних відносинах між ними в цілому або в певних галузях, не обов'язково у найважливіших в торгівлі між державами-учасницями [36, с. 1-2]. Угода про ЗПТ передбачає зниження тарифів на деякі товари та усунення інших торгових обмежень між сторонами. Хоча тарифи не обов'язково усуваються повністю, вони є нижчими, ніж для держав, які не є сторонами угоди [39].

Таким чином, ЗПТ є формою часткової економічної інтеграції держав у сфері торгівлі товарами, яка не призводить до встановлення справжньої свободи руху товарів. ЗПТ функціонує на основі укладання між державами-учасниками преференційних торговельних угод, що включають генералізовану систему торговельних преференцій, в рамках якої розвинені держави встановлюють пільгові тарифи на імпортовані товари з держав, що розвиваються, а також інші невзаємні торговельні преференції. Ця найнижча стадія економічної інтеграції, тим не менш, з кожним роком посилює свій вплив на фрагментацію міжнародної економіки [40, с. 59-60].

Загалом, ЗПТ можуть бути двосторонніми (ЄС – Об'єднання держав Африки, Карибського басейну і Тихого океану, Індія – МЕРКОСУР, АСЕАН –

Китай) і багатосторонніми (Азіатсько-Тихоокеанська торговельна угода, Організація економічного співробітництва, Генералізована система торговельних преференцій, Латиноамериканська асоціація інтеграції, Південноазійська угода про режим найбільшого сприяння в торгівлі) [41, с. 24-25].

Науковці зрідка виділяють ЗПТ як окрему форму міжнародної економічної інтеграції. Хоча головною метою укладання відповідних угод є лібералізація торгівлі, наразі вони регулюють відносини з більш широкого кола питань. Відповідно, застосовується поняття «глибокі преференційні торговельні угоди» [42, с. 168].

Наступна форма міжнародної економічної інтеграції – Зона вільної торгівлі (ЗВТ). Згідно з параграфом 8 статті XXIV ГАТТ під «зоною вільної торгівлі» розуміють групу з двох або більше митних територій, на яких усуваються мита та інші обмежувальні засоби регулювання торгівлі (за винятком заходів, дозволених Статтями XI–XV і XX ГАТТ) практично для всієї торгівлі стосовно товарів, що походять із цих територій [43]. При цьому кожна держава-учасниця має свободу у встановленні власних митних тарифів на імпорт з третіх держав [36, с. 1-2]. Найбільша кількість регіональних торговельних угод (2/3 від загальної кількості) передбачає саме створення ЗВТ. Це пов'язано з відсутністю необхідності значних зусиль зі спільної координації зовнішньоекономічної політики державами-учасницями ЗВТ.

Активізації поширення у світі угод, спрямованих на створення ЗВТ, сприяло й те, що у них умови поширення лібералізації торгівлі необов'язково визначаються межами географічного регіону, до якого належать держави і між якими укладаються відповідні регіональні торговельні угоди. Відтак, до практики укладання регіональних угод щодо створення зон вільної торгівлі почали активно залучати держави, що не тільки мають різний рівень соціально-економічного розвитку, а і розташовані у різних регіонах. Більш того, можливості саме для

створення ЗВТ між державами, що належать до різних регіонів (континентів), є об'єктивно значно більшими, оскільки вони спрямовані на розвиток ліберальних умов доступу на ринок інших держав, з якими укладають угоди, і не обмежені наявністю спільних кордонів, які передбачаються при створенні митних союзів. Крім того, утворення ЗВТ дозволяє одній і тій самій державі брати участь одразу у декількох інтеграційних утвореннях [44, с. 56].

Прикладами ЗВТ є Північноамериканська угода про вільну торгівлю, Центральноамериканська інтеграційна система зони вільної торгівлі, Центральноєвропейська угода про вільну торгівлю, Спільний ринок Східної та Південної Африки [41, с. 25]. У лютому 2019 р. набула чинності укладена у липні 2018 р. Угода про економічне партнерство між ЄС та Японією [45], згідно з якою створена найбільша ЗВТ у світі, що охопить майже 600 млн. людей та 1/3 ВВП світу. Японія скасує мита на 94% товарів з ЄС, в тому числі на продукти харчування. Надалі планується відмовитись від тарифів на 99% товарів. Держави ЄС скасували мита на 99% імпортованих з Японії товарів, зокрема на автомобілі і побутову електроніку [46]. Угода сприятиме розвитку торгівлі товарами та послугами, а також розширить можливості для інвестицій [47].

Митний союз (МС) у параграфі 8-а ст. XXIV ГАТТ визначено як заміну двох чи більше митних територій на одну митну територію таким чином, що: 1) мита та інші обмежувальні засоби регулювання торгівлі (за винятком заходів, дозволених ст. XI–XV і XX) скасовуються відносно основної частини торгівлі між складовими територіями союзу або принаймні відносно основної частини торгівлі товарами, які походять із таких територій; 2) практично ті ж мита та інші засоби регулювання торгівлі застосовуються кожним членом союзу по відношенню до торгівлі з територіями, які не включені в союз [48, с. 7].

Таким чином, формування МС передбачає застосування єдиного зовнішнього тарифу та гармонізацію зовнішньоторговельної політики, що вимагає більш високого ступеня координації політики держав-учасниць митного

союзу, втрату їхньої автономії у зовнішньоторговельній сфері [44, с. 55]. Часто домовленості про створення МС доповнюються угодою про платіжний союз, що гарантує конвертованість національних валют держав-учасниць. Проведення узгодженої зовнішньоторговельної політики вимагає створення міждержавних органів МС [31, с. 47]. Прикладами є Андське співтовариство (АС), Південний спільний ринок (Меркосур), Східноафриканське співтовариство (САС), Південноафриканський митний союз, Митний союз Білорусі, Казахстану та РФ, митні союзи ЄС – Андорра, ЄС – Сан-Марино, ЄС – Туреччина [41, с. 25].

Спільний ринок є наступним після митного союзу етапом інтеграції, при якому відбувається наступне: сторони намагаються розробити спільну політику з розвитку окремих галузей економіки, забезпечують вільне переміщення факторів виробництва (робочої сили і капіталу), а також вводять спільні правила для регулювання цих процесів [36, с. 1-2]. Оскільки, свобода міждержавного пересування факторів виробництва (під захистом єдиного зовнішнього тарифу) вимагає організаційно значно вищого рівня міждержавної координації економічної політики, така координація здійснюється на періодичних нарадах глав держав і урядів держав-учасниць (зазвичай такі наради відбуваються один-два рази на рік), значно частіших зустрічах керівників міністерств фінансів, центральних банків та інших економічних відомств, яким допомагає постійно діючий секретаріат інтеграційного об'єднання [44, с. 87]. Прикладами є Європейська економічна зона, Спільний ринок Швейцарії та ЄС, Спільний ринок Карибського співтовариства, Центральноамериканський спільний ринок, Єдиний економічний простір Білорусі, Казахстану та Росії [38, с. 367].

Валютний союз, як наступний етап після створення спільного ринку, передбачає використання єдиної валюти або довідкової валюти на основі «кошика» відповідних національних валют, при існуванні єдиного центрального банку та проведенні спільної монетарної політики [36, с. 2]. Прикладами є Єврозона, Єдина система регіональних взаєморозрахунків держав Центральної і

Південної Америки, Економічне співтовариство держав Центральної Африки, Єдина валютна зона держав Південної Африки [38, с. 367].

Економічний і валютний союз є найвищою з нині існуючих форм регіональної економічної інтеграції [31, с. 47]. Окрім запровадження спільного митного тарифу і свободи руху товарів і факторів виробництва, він передбачає ведення спільної економічної політики або, принаймні, ухвалення певних спільних зобов'язань у цій сфері (приміром, стосовно цілей інфляційного та фіскального дефіциту) [36, с. 1]. Відбувається уніфікація законодавства держав-учасниць в ключових сферах економіки – валютній, бюджетній, грошовій.

На цьому етапі виникає потреба в органах, які вже не тільки координують дії держав-учасниць у сфері економічного розвитку, але й ухвалюють оперативні рішення від імені угруповання в цілому. Відповідно, національні уряди відмовляються від частини своїх функцій на користь наддержавних інституцій. Такі міждержавні органи з наддержавними функціями наділені правом ухвалювати рішення з питань, що стосуються міжнародного інтеграційного об'єднання, без узгодження з урядами країн-членів [44, с. 88]. Прикладами є Європейський Союз, Східнокарибський валютний союз, Митний і валютний союз Швейцарії та Ліхтенштейну [38, с. 367].

Вищою формою інтеграції є політичний союз. Він передбачає створення наднаціональних органів з владними повноваженнями, уніфікацію економічної політики, спільну екологічну, соціальну, трудову та культурну політику, політику у сфері міжнародних відносин, безпеки, правосуддя, внутрішніх справ. У цьому випадку наднаціональні інституції регулюють та координують процес інтеграції [36, с. 1-2]. Втім, досі немає прикладів політичного союзу.

Для цілісного аналізу інтеграційних процесів в різних регіонах світу ми проведемо аналіз найбільших з існуючих РОЕІ на різних континентах – Європі, Африці та Америці.

З-поміж прикладів проведення міжнародної економічної інтеграції найбільшої уваги, як видається, заслуговує найуспішніше інтеграційне утворення – Європейський Союз (ЄС). Свого часу, в планах Ліги Націй було розробити модель створення такого роду інтеграційного об'єднання – Європейського федеративного союзу [49, с. 79]. Практичні пропозиції щодо європейської інтеграції були вперше висловлені міністром закордонних справ Франції Р. Шуманом у 1950 р. як засіб запобігти новій війні між Францією та Німеччиною («зробити війну не тільки немислимою, але й матеріально неможливою») [50, с. 2]. Засобом досягнення цієї мети мали стати механізми управління та наднаціонального контролю над виробництвом і торгівлею стратегічною для військових потреб продукцією – вугіллям та сталлю [51, с. 110].

Відтак, у 1951 р. укладено Паризький договір про створення Європейського співтовариства вугілля і сталі (ЄСВС), державами-учасницями якого, окрім зазначених держав, стали Бельгія, Італія, Люксембург і Нідерланди [52]. В тому ж році заснований Вищий керівний орган ЄСВС (нині аналогічним органом є Європейська Комісія) [53]. В 1952 р. щоб урівноважити Вищий керівний орган, створена Спеціальна рада міністрів (нині аналогічним органом є Рада ЄС) [54, с. 10].

У 1957 р. укладені Римські договори про заснування Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) і Європейського співтовариства з атомної енергії (Євратом) [55]. Метою ЄЕС було проголошене створення спільного ринку на основі свободи пересування людей, товарів, послуг і капіталу [56, с. 23]. Євратом, своєю чергою, просуває мирне використання атомної енергії у Європі. Таким чином, було втілено ідею, згідно з якою політична інтеграція можлива після проведення економічної та правової інтеграції.

В 1958 р. створений Європейський парламент (тоді – асамблею), який став представницьким консультативним, а пізніше – законодавчим органом [57]. Важливим кроком в інтеграції стало укладення у 1965 р. Брюссельського

договору – Договору про створення Єдиної Ради та Єдиної Комісії Європейських Співтовариств, завдяки якому засновані зазначені керівні органи Європейських Співтовариств [58].

У 1968 р. митні збори між державами-членами ЄЕС були скасовані, введено спільну політику у сфері сільського господарства та торгівлі. З розвитком ЄЕС стала очевидною можливість поглиблення інтеграції таким чином, щоб забезпечити економічний розвиток держав-членів [59]. У 1986 р. вони уклали Єдиний європейський акт, який передбачив створення єдиного ринку [60], тобто скасування кордонів між державами ЄЕС, вільний рух товарів, людей, послуг та капіталу. Єдиний ринок був запроваджений до 1 січня 1993 р. Це вимагало ухвалення та імплементацію в державах-членах близько 300 директив, спрямованих на усунення фізичних бар'єрів, пов'язаних з прикордонними перевітками, технічних бар'єрів у формі регуляторних перешкод і фіскальних бар'єрів, що існують через відмінності в непрямих податках і акцизах [61].

У 1992 р. укладено Маастрихтський договір (Договір про Європейський Союз), який передбачив заснування Європейського Союзу на основі так званих «трьох опор»: 1) Європейські співтовариства (колишнє Економічне співтовариство), Європейське співтовариство з атомної енергії (Євратом) і Європейське об'єднання вугілля і сталі; 2) Спільна зовнішня політика та політика безпеки; 3) Поліцейське і судове співробітництво у кримінально-правовій сфері. Функціонування кожної «опори» підпорядковувалося різним за характером і змістом джерелам права ЄС та було пов'язане з досягненням основних цілей трьох «опор». Не менш важливе введення Маастрихтським договором концепції європейського громадянства [62]. Крім того, було значно розширено компетенцію керівних органів інтеграційного об'єднання [Детальніше – 63].

В цей період розпочалось формування Економічного і валютного союзу ЄС. Були повністю скасовані заходи валютного контролю та запроваджена повна

свобода переміщення капіталів між державами-учасницями [64, с. 67]. Маастрихтський договір передбачив введення євро як єдиної валюти, запровадив «маастрихтські критерії конвергенції» – макроекономічні параметри, яких мали дотримуватися всі держави Євросони [65, с. 300]. Усе вказане значно сприяло поглибленню інтеграції держав-членів ЄС. Паралельно відбувався процес розширення ЄС (останній в 2011 р. було укладено Договір про приєднання Хорватії до ЄС, що набув чинності у 2013 р.), і в 2020 р. його членів стала максимальна кількість – 28 (хоча тоді ж з ЄС вийшла Великобританія і наразі їх 27) [66].

Розширення ЄС потребувало змін до установчих актів інтеграційного об'єднання. У 1997 р. укладено Амстердамський договір про внесення змін до Договору про Європейський Союз, Договір про заснування Європейського Співтовариства та деякі пов'язані з цим акти. Амстердамській договір передбачив здійснення заходів для забезпечення вільного пересування громадян держав-членів територією ЄС; поклав на держави-члени зобов'язання дотримуватися принципів демократії, прав людини і законності; передбачив активізацію соціальної політики ЄС, захист інтересів споживачів, формування спільної політики безпеки і оборони, розширення співробітництва держав ЄС щодо боротьби зі злочинністю, тероризмом, торгівлею людьми, наркобізнесом, корупцією, контрабандою, расизмом та ксенофобією [67].

У право ЄС були включені шенгенські правила про скасування контролю на внутрішніх кордонах і охорону зовнішніх кордонів (Шенгенська угода (Договір про скасування паспортного митного контролю між країнами Європейського Союзу) була укладена у 1985 р. і набула чинності у 1995 р.). І відповідні питання візового контролю, охорони кордонів ЄС, правового співробітництва у цивільних справах були переведені з третьої «опори» в першу, тобто перейшли зі сфери міжурядового співробітництва в сферу компетенції керівних органів ЄС. У третій «опорі» залишилися кримінально-правове

співробітництво, поліцейське співробітництво та співробітництво митних служб держав ЄС. Крім того, збільшені повноваження Європарламенту [68, с. 101]. У 1998 р. було засновано Європейський центральний банк (ЄЦБ) – ключовий інститут монетарного регулювання, зі створенням якого був відкритий шлях до повноцінного запровадження єдиної європейської валюти з початку 1999 р. [64, с. 67] Наразі до Єврозони належать 19 держав ЄС [69, с. 9].

Якісно новим етапом розвитку ЄС став Лісабонський договір про внесення змін в Договір про Європейський Союз й Договір про заснування Європейського Співтовариства 2007 р., що набув чинності у 2009 р. Лісабонський договір, спрямований на удосконалення функціонування ЄС, передбачив збільшення кількості сфер діяльності ЄС; Європейський Парламент став безпосереднім учасником законодавчої процедури; ЄС отримав право визначати моделі координації економічної політики держав-членів Єврозони; відбулося розширення співпраці між державами-членами ЄС у сфері оборони; скасовано систему трьох «опор» у зв'язку з потребою спрощення організації та систематизації функціонування ЄС, його утвердження як окремого суб'єкта міжнародного права [70]. Передбачене запровадження нових керівних посад для підвищення ефективності дій ЄС на міжнародній арені; закріплені норми про функціонування енергетичного ринку, які стосуються енергопостачання та досягнення ефективності та економії енергії, а також розвитку нових та відновлюваних джерел енергії, тощо [71].

Після світової фінансової кризи 2008-2010 рр. і кризи Єврозони, на основі укладеного державами ЄС Договору про стабільність, координацію та управління в Економічному і валютному союзі 2012 р. [72] і розроблених у тому ж році Дорожньої карти та Плану формування повноцінного Економічного і валютного союзу [73], були запроваджені правила бюджетної дисципліни держав ЄС, відбувається формування банківського союзу, фіскального союзу завдяки поглибленню інтеграції фіскальних систем держав ЄС, запровадження єдиної

європейської системи макроекономічного регулювання (“Європейський семестр”) і, нарешті, союзу ринків капіталу. З-поміж зазначеного найбільш складним і малореалістичним вважають створення фіскального союзу [64, с. 67, 124].

ЄС розвинувся як інтеграційне утворення наднаціонального характеру, що проявляється насамперед в діяльності інститутів ЄС та механізмах ухвалення рішень. Застосовуються принципи прямої дії та примату права ЄС [74, с. 86]. Перше полягає у безпосередній дії і обов'язковому застосуванні норм права ЄС на території всіх його держав-членів і щодо всіх суб'єктів права ЄС. Натомість, друге передбачає, що в разі колізії між нормою національного права і нормою права ЄС переважну силу має остання [75]. При цьому право ЄС створюється автономною, незалежною інституційною системою, яка узгоджує інтереси держав-учасниць із загальноєвропейськими інтересами інтеграційного об'єднання. Інституційними носіями наднаціональності в Європейському Союзі виступають Європейська Комісія, Європейський Парламент і Суд ЄС [74, с. 86].

Загалом, саме базуючись на практиці ЄС Д.І. Кулеба виділив такі критерії кваліфікації організації як наднаціональної:

- компетенція організації має пріоритетний характер стосовно компетенції держав-членів;
- організація діє заради забезпечення спільних інтересів співтовариства, а не держав;
- організація схвалює рішення більшістю голосів, а не консенсусом;
- організація має право схвалювати рішення, обов'язкові для держав-членів;
- органи організації, які схвалюють рішення, не залежать виключно від співробітництва держав-членів (незалежність організації);
- односторонній вихід з організації та/або її розпуск заборонені;

- організація має право захищати власні рішення (застосовувати санкції за порушення відповідних норм);
- організація має певну фінансову автономію;
- судовий орган організації наділений компетенцією щодо застосування та роз'яснення змісту наднаціональних норм;
- інститути організації формуються з міжнародних чиновників, які не мають мандатів від своїх урядів;
- держави передають організації частину своїх повноважень;
- організація повинна мати право втручатись у питання, які належать до внутрішньої компетенції держави, відповідно до її конституції;
- організація має право схвалювати норми прямої дії для фізичних та юридичних осіб держав-членів [76, с. 12-3].

Відповідно, на нашу думку ЄС варто розглядати не як міжнародну організацію класичного типу, чи федеративне або конфедеративне об'єднання, а утворення *sui generis*. Водночас, йдеться про утворення, яке не може бути кваліфіковане як виключно наддержавна структура, оскільки відбувається об'єднання зусиль та розвиток достатньо глибоких інтеграційних процесів тільки в певних визначених сферах діяльності [77, с. 59]. На наш погляд, з огляду на ці властивості ЄС його слід вважати наддержавним утворенням *sui generis*.

Попри загальну успішність функціонування ЄС впродовж останніх десятиліть, наразі перед ним, як перед інтеграційним об'єднанням, постає низка проблем та викликів. По-перше, йдеться про проблеми, властиві єдиному ринку. Зокрема, необхідно вжити заходів для зменшення різниці в стані економіки держав-членів. В низці держав демократичному ладу загрожують рішення органів влади, що мають ознаки авторитаризму. Так, з 2015 р. тривають спори між Європейською Комісією та Польщею у зв'язку із порушенням останньою принципу верховенства права через ухвалення законів у сфері судочинства, які

підривають незалежність суддів [78, с. 2]. В Угорщині у 2017 р. ухвалено закон, який вимагає від неурядових організацій, які отримують фінансування з іноземних джерел, пройти спеціальну процедуру реєстрації; відбуваються утиски свободи слова [79], вираження поглядів, зібрань, утиски прав національних меншин, створюються загрози незалежності судової влади [80]. В цілому ж, можна стверджувати про суперечності між посиленням макроекономічного регулювання на рівні ЄС, передбаченим Економічним та валютним союзом, і відсутністю політичних передумов для цього на рівні держав. На рівні ЄС відсутня чітка стратегія врегулювання міграційної кризи та реагування на виклики у сфері безпеки, що постали після початку агресивної війни РФ проти України у 2014 р [81].

У Латинській Америці ідея міждержавної інтеграції завжди була популярною, що пов'язано зі спільністю історії, схожим колоніальним минулим і проблемами розвитку держав цього регіону. Перші спроби інтеграційної взаємодії мали місце в регіоні ще впродовж 1960-х рр., проте при створенні і функціонуванні перших інтеграційних угруповань, таких як Латиноамериканська асоціація вільної торгівлі, Латиноамериканська асоціація інтеграції та Центральноамериканський спільний ринок, не було враховано реальних можливостей держав-членів та протиріч між ними, зокрема з питань про цілі і завдання інтеграції [82, с. 179].

Натомість, вдалими стали зусилля Аргентини, Бразилії, Уругваю і Парагваю, що у 1991 р. уклали Асунсьйонський договір, який передбачив утворення Спільного ринку МЕРКОСУР (ісп. Mercosur (Mercado Comun del Sur)) і набув чинності 31.12.1994 р. [83] Асоційованими членами МЕРКОСУР наразі є Чилі, Болівія, Колумбія, Еквадор, Перу, Гайана та Суринам [84]. Болівія була запрошена і перебуває у процесі набуття повного членства у МЕРКОСУР з 2012 р., але для цього необхідне схвалення з боку парламенту Бразилії [85]. Повноправним членом МЕРКОСУР була Венесуела, але її членство призупинили

в серпні 2017 р. за руйнування владою цієї держави демократичного ладу [86] та, відповідно, порушення укладеного під егідою МЕРКОСУР Протоколу Ушуайя про демократичні зобов'язання 1998 р. [87].

Метою Асунсьйонського договору 1991 р. було поступове поглиблення інтеграції: від створення зони вільної торгівлі, усунення торговельних бар'єрів між сторонами до митного союзу, а надалі — спільного ринку [83]. Йдеться і про підвищення ефективності та конкурентоспроможності економіки держав-членів за рахунок відкриття ринків, удосконалення інфраструктури та систем комунікації, покращення використання наявних ресурсів, збереження навколишнього середовища, комплементарність промисловості, координація макроекономічної політики [88; 89, с. 8]. Асунсьйонський договір має рамковий характер і має доповнюватись іншими міжнародно-правовими актами, спрямованими на поглиблення інтеграції [90].

МЕРКОСУР не став наднаціональним утворенням, що пояснюється небажанням держав-членів віддавати йому частину власного суверенітету. Натомість, на відміну від інших інтеграційних концепцій, що визначають в якості основного стимулу регіонального зростання організовані колективні дії держав (зокрема, реалізацію спільних проектів, програм), модель МЕРКОСУР першопочатково передбачала мінімальне використання державних важелів, виключала необхідність взаємодії держав з питань, що не належать до реалізації заходів зі створення спільного ринку [91, с. 162]. Такий економічно орієнтований підхід визначив початкову легкість і гнучкість інституційної конструкції МЕРКОСУР, закріпленої в Протоколі Оуро Прето 1994 р. [92].

МЕРКОСУР еволюціонував від зони вільної торгівлі до митного союзу, створеного згідно із Протоколом Оуро Прето, передбачаючи вільний рух товарів, послуг, капіталу і робочої сили завдяки ліквідації митних тарифів та нетарифних обмежень у відносинах між державами і встановлення спільного зовнішнього митного тарифу. Крім того, йшлося про ведення спільної зовнішньоторговельної

політики стосовно третіх держав та узгодження позицій на регіональних та міжнародних економічних форумах; координацію макроекономічної, фінансової, монетарної та секторальної політики в галузях міжнародної торгівлі, сільського господарства, промисловості, транспорту і комунікацій, а також в будь-яких інших галузях для забезпечення вільної конкуренції між державами-членами МЕРКОСУР [93, с. 201]; гармонізацію законодавства з питань, пов'язаних з інтеграцією [94, с. 14].

На практиці досягти більшості з цих цілей не вдалось. Було знижено тарифи та скасовано нетарифні бар'єри, забезпечено вільний рух товарів, послуг і робочої сили між державами-членами МЕРКОСУР [95, с. 51], однак, вони впродовж тривалого часу не могли узгодити текст Єдиного митного кодексу, спільний зовнішній митний тариф значною мірою супроводжується винятками для держав-учасниць [96, с. 6], ідею спільної торговельної політики не реалізовано.

У 2010 р. президенти держав МЕРКОСУР, нарешті, схвалили Єдиний митний кодекс, який набув чинності у 2012 р. Ним були скасовані положення про подвійне оподаткування, відповідно до яких з товару, виробленого за межами МЕРКОСУР та ввезеного в одну з держав об'єднання, на митниці стягується зовнішній митний тариф, який оплачується знову, якщо дана продукція ще раз перетинає кордон і надходить на територію іншої держави МЕРКОСУР [97]. Внаслідок цього МЕРКОСУР став повноцінним митним союзом [98]. При цьому асоційовані держави-члени МЕРКОСУР отримують зниження тарифів при торгівлі з повноправними державами-членами, але не мають права на голосування в органах МЕРКОСУР або на вільний доступ до ринків держав-членів [85].

Однак, на зламі століть МЕРКОСУР зіштовхнувся зі значними випробуваннями: у 1999 та 2001 рр. в Бразилії відбулася значна девальвація валюти, з 2001 р. у Аргентині стався неодноразовий дефолт, що призвело до

призупинення МЕРКОСУР дії митного союзу на кілька місяців, щоб інші держави могли запобігти економічній кризі у них самих [89].

Реакцією на ці загрози для розвитку МЕРКОСУР стали поглиблення інтеграції, шляхом застосування принципів виробничої інтеграції, замість принципів конкуренції [91, с. 165-6]. Для досягнення цих цілей в 2006 р. створений Фонд структурної конвергенції, програми якого спрямовані на розвиток інфраструктури, фінансування наукових досліджень, створення міжнародних технологічних ланцюгів, модернізацію та загальне підвищення якості продукції. Грошові внески сплачують переважно Аргентина і Бразилія, але допомогу отримують Парагвай (48% коштів) та Уругвай (32% коштів) [99, с. 33]. Крім того, для оптимізації розрахунків і зниження транзакційних витрат в рамках МЕРКОСУР запроваджена та застосовується з 2008 р. Система платежів в національних валютах, яка забезпечує підвищення попиту на грошові одиниці держав-членів МЕРКОСУР [100, с. 164].

Здійснюється і поступовий перехід від вирішення тільки економічних проблем до питань, пов'язаних з захистом прав людини і демократизацією: укладено угоду про соціальний захист 1997 р., [101] Угода про резиденство 2002 р., [102] Статут громадянства МЕРКОСУР 2010 р. [104]. Вказані міжнародні договори надають громадянам повноправних членів і асоційованих членів МЕРКОСУР право жити і працювати одна в одній, право на ідентичні умови праці, на возз'єднання сімей, на доступ дітей до освіти [102]. Статут громадянства МЕРКОСУР 2010 р. передбачає введення громадянства МЕРКОСУР [103].

Наразі МЕРКОСУР зіштовхується із низкою інших серйозних проблем. Так, М. Мастропьєтро зазначає, що різні розміри економік ускладнюють просування економічної інтеграції, оскільки менші держави прагнуть захистити свій ринок. Крім того, малий розмір економіки Парагваю та Уругваю в порівнянні

з аргентинською та бразильською об'єктивно зменшує вплив перших в рамках функціонування МЕРКОСУР [89].

К. Фелтер і Д. Ренвік вказують на негативний вплив періодичних економічних криз в тій чи іншій державі-члені МЕРКОСУР, які змушують інші держави-члени МЕРКОСУР захищати себе і перешкоджають поглибленню інтеграції. Зокрема, в 2011 р. Аргентина скасувала автоматичне ліцензування на сотні імпортованих товарів, що призвело до затримок у портах і скорочення торгівлі з державами-членами МЕРКОСУР [85]; часто застосовує і антидемпінгові заходи стосовно імпорту товарів з Бразилії, приміром у квітні 2016 р. було оголошено антидемпінгове розслідування щодо імпорту тканин [105].

Крім того, кожна держава-член МЕРКОСУР зберегла власний зовнішній митний тариф і вживає обмежувальних заходів щодо торгівлі з третіми державами [89]. Держави МЕРКОСУР не тільки звертаються до протекціоністської політики та не координують зміни у цій сфері, а й демонструють небажання створювати виробничі ланцюги та регіональні виробничі центри. Усе зазначене у комплексі ставить під сумнів фактичне існування не просто митного союзу, а й навіть угоди про вільну торгівлю.

М. Мастропьетро відзначає і проблему відсутності наднаціональних органів, загальну недосконалість інституційної структури МЕРКОСУР [89]. Р. Момберг звертає увагу на те, що вторинне законодавство МЕРКОСУР не має прямої дії і має бути імплементоване державами у свої правові системи [94, с. 14]. А. Фокслі відзначає цей чинник як такий, що стримує інтеграцію, бо у більшості випадків такої імплементації не відбувається [106, с. 20]. Спостерігається залежність розвитку МЕРКОСУР від стану відносин між державами-членами. Зокрема, негативний вплив на їхні відносини та, відповідно, на просування регіональної інтеграції, мав спір між Аргентиною та Уругваєм про целюлозні заводи на ріці Уругвай, що тривав з 2006 р. по 2010 р [107]. Інший приклад

залежності розвитку МЕРКОСУР від стану відносин між державами-членами – припинення членства Венесуели у МЕРКОСУР в 2017 р. [86].

Східноафриканське співтовариство (СхС) бере свій початок від укладеної у 1993 р. Угандою, Кенією та Танзанією Угоди про створення Постійної тристоронньої комісії зі східноафриканського співробітництва. Комісія відповідала за координацію економічних, соціальних, культурних, безпекових та політичних відносин між державами-членами [108]. Спробу поглибити співпрацю здійснено у 1999 р. [109, с. 37] шляхом укладення трьома вказаними державами Договору про Східноафриканське співтовариство [110]. У 2007 р. до СхС приєдналися Бурунді та Руанда, [111] у 2016 р. – Південний Судан [112].

Наразі СхС є найбільш розвиненим інтеграційним об'єднанням Африки. Його мета полягає в поглибленні економічної, політичної, соціальної та культурної інтеграції держав-членів, зростанні конкурентоспроможності, створенні доданої вартості у виробництві, активізації торгівлі та інвестицій для підвищення якості життя населення Східної Африки [111, с.1]. Були зроблені кроки для створення митного союзу, спільного ринку та валютного союзу, які сприймаються як передумови для формування політичної федерації [113, с. 3] та частково забезпечено вільний рух людей. У 2004 р. в рамках СхС підписано Протокол про митний союз 2004 р., що набрав чинності в 2005 р. і спрямований на повне усунення всіх тарифних та нетарифних бар'єрів [114, с. 1], сприяння встановленню спільного зовнішнього тарифу для ліквідації перешкод для торгівлі між державами-членами СхС [115]. Єдиний тариф загалом становить 12,8%, на сільськогосподарські товари – 19,6% – 20%. Мита і податки збирають на зовнішньому кордоні митного союзу [116, с. 330]. Протокол про спільний ринок був підписаний у 2009 р. і набув чинності в 2010 р. [117]. Він передбачає запровадження чотирьох свобод, а саме вільного руху товарів, послуг, капіталу, робочої сили (права на здійснення підприємницької діяльності і проживання з метою працевлаштування), посилену гармонізацію та координацію

макроекономічної політики, зокрема щодо фіскальних режимів та монетарної політики [114, с. 1-2]. Запроваджується безвізовий режим пересування громадянам держав СхС [117, с. 11].

СхС притаманний найшвидший розвиток монетарної системи серед усіх інтеграційних утворень Африки [118]. У 2013 р. було укладено Протокол про створення валютного союзу. Зробити це заплановано до 2024 р.[119] У 2015 р. 26 держав Африки уклали Угоду про створення Тристоронньої зони вільної торгівлі. До складу цієї ЗВТ увійдуть СхС, Економічне співтовариство країн Східної та Південної Африки і Співтовариство розвитку Півдня Африки [120]. В рамках СхС діє Модельний кодекс інвестування, який має на меті активізацію взаємного інвестування держав-членів започаткована програма поновлення, збереження та раціонального використання енергії і створено регулюючий орган у цій сфері — Галузеву раду з енергетики, акти якого є обов'язковими для держав-членів СхС [121, с. 58].

На думку В. Ціватого, створення СхС стало відображенням федералізації у східноафриканському регіоні, бо однією із його головних цілей є формування політичної федерації під гаслом «Один народ – одна доля» [122, с. 40]. В. Свірський називає СхС «потенційним попередником створення Східноафриканської Федерації» [123, с. 68]. Дійсно, у ч. 2 ст. 5 Договору про СхС 1999 р. метою СхС проголошене заснування політичної федерації [110]. В. Резнік з цього приводу зазначає, що розвиток СхС детерміновано саме політичними факторами, адже в економічному сенсі держави-учасниці є конкурентами через однотипну спеціалізацію [124, с. 116].

Проте, поки йдеться радше про декларативний характер відповідних норм Договору 1999 р. про політичний союз держав СхС, закріплення яких зумовлено прагненням зробити інтеграцію ідеєю, популярною серед населення цих держав. Хоча у вересні 2018 р. був створений комітет, покликаний розробити проект «Регіональної Конституції», [125] її принципи наразі не відомі, а реалізація ідеї

політичного союзу сумнівна в умовах, коли держави-члени СхС не пройшли попередні етапи інтеграції, взаємно застосовують обмеження у торгівлі, а на розвиток міждержавних відносин і, відповідно, просування інтеграції, негативно впливають політичні чинники, зокрема періодичні ускладнення особистих стосунків між лідерами держав-членів СхС (Уганди і Руанди, Уганди і Кенії, Танзанії і Кенії) [126]. К. Кіттоні теж виділяє інституційну неспроможність, що проявляється у нездатності держав СхС виконувати акти та рішення спільних органів; потребу у створенні нових органів в рамках структури СхС, функціонування яких було б спрямоване на реалізацію принципів митного союзу; вказує на проблему встановлення нетарифних бар'єрів, необхідність подолання існуючих диспропорцій та потребу у заходах підтримки менших економік Руанди, Бурунді, Південного Судану з боку Кенії та Танзанії [118].

Наразі в рамках функціонування СхС вдалось досягти гармонізації монетарної та фіскальної політики держав-членів (конвертованість валют держав, гармонізація банківських правил, проведення консультацій з питань бюджету) і митних та імміграційних правил, просування спільних ініціатив з розвитку туризму, створення єдиної східно-африканської туристичної візи для Кенії, Руанди та Уганди, скорочення кількості документів, необхідних для використання транспортних засобів і екіпажів на прикордонних переходах, введення гармонізованих вимог до ліцензування експлуатації транспортних засобів [127].

Як відзначає Р. Сімукоко, Протокол про митний союз СхС вимагав від держав усунути митні бар'єри, але цього не було зроблено. Так Танзанія зберегла мита на 800 видів товарів, зокрема 400 видів товарів, що походять з Кенії [127]. Держави запроваджують в рамках економічної конкуренції збільшені мита між собою (застосування Танзанією по відношенню до Уганди 25-відсоткового ввізного мита на цукор, введення Угандою і Танзанією мит на кенійські солодощі та напої із вмістом цукру) [126].

Очевидно, вірними є тези П. Матуки, згідно з якими без повноцінного митного союзу Протокол про спільний ринок держави-члени СхС не впроваджуватимуть. Спільний ринок, своєю чергою, повинен діяти повною мірою для створення валютного союзу [118]. Справді, держави-члени СхС не досягли цілі, яку держави-члени визначили у 2012 р. – узгодити умови формування валютного союзу. Після двох років переговорів очікувалося, що Протокол про валютний союз буде затверджений на саміті СхС наприкінці листопада 2014 р. і позначить початок процесу валютної інтеграції. Однак, цього не зроблено і до цього часу [127].

Важливим для молодих та нестійких демократій Африки є питання забезпечення прав людини, яким серед іншого опікується і СхС. Договором про заснування СхС 1999 р. передбачено (п. «d» ст. 6), що серед інших принципів він має опікуватися і належним врядуванням – дотриманням принципів демократії, верховенства права, підзвітності, прозорості, соціальної справедливості, рівних можливостей, гендерної рівності, визнання, сприяння дотриманню і захист прав людини та народів згідно з положеннями Африканської хартії прав людини і народів 1981 р. [128, с. 457]. У 2012 р. Східноафриканська законодавча асамблея (представницький орган СхС) ухвалила Білль про права людини, в якому закріплені ключові принципи у сфері захисту прав людини і народів, що містяться в основних міжнародно-правових актах [129]. Однак Білль досі не схвалений цими державами і не набрав чинності. Питання прав людини відображено і у практиці судового органу СхС – Східноафриканського Верховного Суду (СВС) [130, с. 233].

Варто зазначити, що в рамках процесів регіональної економічної інтеграції відбувається формування такого явища, як «інтеграційне право». Досить важко дати йому однозначне визначення, беручи до уваги різні рівні і «швидкості» інтеграції у різних регіонах світу. В доктрині міжнародного права доволі обережно ставляться до цього явища і до його визначення. Так, на думку одних

авторів інтеграційне право – це нова, сформована зусиллями теоретиків і практиків своєрідна узагальнена модель (або кілька схожих моделей) правового регулювання міждержавних і внутрішньодержавних відносин, що виникає в реальному житті в процесі інтеграції і глобалізації. Право будь-якої інтеграційної організації формується на базі сформованих раніше правових систем національних держав і перед ними ставиться завдання створення однакового (або єдиного) правового простору [131]. На думку авторів підручника «Інтеграційне право», воно є сукупність юридичних норм, які регулюють суспільні відносини, які складаються в процесі міжнародної інтеграції і виступає міжгалузевим комплексом правових норм [132, с. 128]. На думку інших авторів це є окрема галузь міжнародного права, підгалуззю якої є міжнародне економічне право [133, с. 300]. Як зазначає українська дослідниця Ю.І. Казьмірик система юридичних норм, що сформувалася в межах певного інтеграційного об'єднання та регулює процеси співпраці між державами-членами, охоплюється поняттям інтеграційного права або інтеграційного правопорядку. Для регулювання інтеграційних процесів між державами-учасницями таких інтеграційних об'єднань створюється спеціальний автономний комплекс правових норм, що, безумовно, є запорукою ефективного розвитку інтеграційних процесів [134, с. 38-38]. На думку Д. Огенштейн, регіональне інтеграційне право є галуззю юриспруденції, метою якої є аналіз зростаючого впливу регіональних органів, таких як Європейський союз і Північноамериканська угода про вільну торгівлю, на національні закони держав-учасниць, особливо щодо права публічної і приватної торгівлі [135, с. 16]. На думку колишнього судді Суду ЄЕС П. Пескаторе, який, власне, першим застосував цей термін, право інтеграції базується на тому, що він називає «новими структурними сузір'ями» - сукупністю інститутів, які спираються на «нові принципи репрезентативності», відмінні від принципу представництва держав, який застосовується до класичних міжнародних організацій. В основі цієї інституційної конструкції лежить

«грандіозна ідея порядку, що визначається існуванням спільних цінностей..., якій учасники готові підпорядкувати свої національні інтереси та свою національну ієрархію цінностей» [136]. За В. Кіриленко інтеграційне право являє собою поєднання норм національного та міжнародного права, що забезпечує перехід від національного права до наднаціонального, від права міжнародних організацій до права інтеграційних об'єднань [137, с. 30]. Л. Азуліа каже про «інтеграцію через право», яке відрізняється від «права інтеграції», тим, що не використовує у концепції інтеграції «будь-яких ідеологічних підтекстів» та спирається на два методологічних аспекти: 1. використання порівняльного методу як інструменту, що забезпечує «міру об'єктивної оцінки» процесу інтеграції. 2. має на меті дослідити не лише зміст права, а й «до- та післянормативну фазу», процес законотворчості та вплив інтеграційних законів на місцеве законодавство [138].

Судові органи РОЕІ також досить часто намагаються дати визначення тому типу правовідносин який формується в їхньому регіоні. Так, ще в 1960-і роки Суд ЄЕС констатував існування особливого правопорядку – права європейських інтеграційних об'єднань. В 1990-і роки Центральноамериканський суд встановив існування особливої «Центральноамериканської інтеграційної системи» - всього комплексу діючих в її рамках норм, тлумачення і застосування яких здійснює відповідний суд. Постійний ревізійний трибунал МЕРКОСУР констатував в 2007 р. існування правопорядку МЕРКОСУР, як «абсолютно самостійного і незалежного від міжнародного права» [139]. В Договорі про заснування Трибуналу Андського співтовариства 1996 р. окрема глава називається «Правопорядок Андського співтовариства».

На нашу думку, можна виділити існування інтеграційного права, як міжгалузевого комплексу норм, що є частиною процесу фрагментації міжнародного права і являє собою узагальнення правових норм різних РОЕІ спрямованих на регулювання інтеграційних процесів та їхнє правозастосування

в процесі діяльності судових органів цих об'єднань. Його складовими виступають окремі правопорядки створені в рамках окремих РОЕІ – право ЄС, право МЕРКОСУР, правопорядок Андського співтовариства, тощо. Особливістю окремих правопорядків є існування їх у вигляді впорядкованої системи інтеграційних норм, що створюються окремими органами і прямо впливають на національне право своїх держав-членів.

## **1.2. Місце судових органів в інституційній системі регіональних об'єднань економічної інтеграції.**

Судові органи регіональних інтеграційних утворень являють собою основні міжнародно-правові механізми розв'язання міжнародних спорів і, водночас, сприяють розвитку міжнародної інтеграції. При цьому інтеграційне правосуддя є синтетичною категорією, що включає в себе інституційні, процесуальні та матеріальні аспекти функціонування різних за своєю формою, змістом та ступенем інтегрованості організацій. Додаткову складність являє собою те, що до інтеграційних процесів залучено багато держав, які належать до різних правових сімей. Відповідно, в інтеграційному правосудді відбуваються змішування, синтез і взаємодія різних правових традицій та інструментів, що, водночас, збагачують право в цілому [140, с. 249-250].

Потреба у створенні судових органів в інтеграційних об'єднаннях залежить насамперед від форми інтеграції. Якщо йдеться про зони вільної торгівлі (ЗВТ), то вони ґрунтуються на горизонтальному міждержавному співробітництві та, як правило, не є суб'єктами міжнародного права. ЗВТ не мають органів, наділених правом ухвалювати обов'язкові і чинні на національному рівні рішення. Натомість, функціонують секретаріати, що виконують координуючу роль. Через брак потреби у судовому контролі за рішеннями органів цих об'єднань, немає необхідності і у створенні постійно діючого суду. Існування ЗВТ передбачає

можливість виникнення або міждержавних спорів, або спорів між приватними особами (інвесторами) та державою, і розгляд таких спорів тільки арбітражами *ad hoc*.

Однак, як продемонструвала практика, арбітражний розгляд міждержавних спорів застосовують зрідка [141, с. 109]. Так, глава XXI Угоди між США, Мексикою і Канадою 2020 р. передбачає можливість створення арбітражів для розв'язання спорів, проте це є лише альтернативний засіб вирішення спорів (ст. 31.2), головним механізмом є аналогічна процедурі СОТ – створення спеціальної Групи (ст. 31.6). Крім того, зберігається право вибору «зручного судового форуму» (ст. 31.3) [142]. Це і не дивно, оскільки в рамках попередника цієї угоди – Угоди НАТФА 1994 р. у арбітражі було розв'язано лише три спори, а надалі держави-члени НАФТА стали віддавати перевагу Органу з розгляду спорів СОТ в силу його авторитету, багатой і усталеної практики, можливостей апеляційного провадження [141, с. 109].

Відсутність постійнодіючих судів в рамках ЗВТ не дає можливості контролювати виконання рішень арбітражу або дотримання державами-учасницями своїх зобов'язань, передбачених міжнародними договорами про ЗВТ. Цю проблему розв'язують завдяки діям самих держав, які контролюють виконання і самі ж застосовують санкції як заходи з примусу держав-порушниць. Приміром, відповідні положення були передбачені Протоколом Оуро Прето 1994 р. до Асунсьйонського договору про заснування МЕРКОСУР 1991 р. [92].

Йдеться про так звану «американську модель інтеграції», яка передбачає, перш за все, негативну інтеграцію, тобто взаємне усунення державами перепон для розвитку транскордонних зв'язків – бар'єрів, що перешкоджають взаємному товарообігу, вільному руху людей, товарів, послуг, капіталу тощо. Негативна інтеграція більш характерна для міжнародних торговельних організацій, зокрема для СОТ, яку наслідує низка інтеграційних утворень. У цій моделі судові органи беруть участь в підготовці сфер суспільних відносин для інтеграції і контролі за

її здійсненню [140, с. 250]. Відповідно, механізми, сформовані за моделлю СОТ, передбачають створення арбітражу *ad hoc*, який розв'язує спори між державами [143, с. 7].

Поступово інтеграційні об'єднання розвиваються. Більш глибокі форми інтеграції (митний союз, спільний ринок, економічний союз, валютний союз) супроводжуються наданням владних повноважень з регулювання торгівлі з третіми державами і, якщо мова йде не про митний союз – інших повноважень, спеціальному наднаціональному органу [144, с. 381]. З іншого боку, наднаціональність передбачає добровільне передання суверенітету і надання компетенції ухвалювати акти прямої дії – обов'язкові для держав акти, що безпосередньо поширюються на фізичних та юридичних осіб в межах територіальної юрисдикції держав, без затвердження відповідними державами [145, с. 272].

Одним з прикладів запровадження наднаціональності є Європейські Співтовариства/Союз, держави-члени яких добровільно передали частину своєї повноважень наддержавним структурам. При цьому, було створено окремий правопорядок, сформовано право ЄС, що діє безпосередню в національних правопорядках держав-членів, застосовується до осіб і органів, які перебувають під юрисдикцією держав-членів і має дотримуватись всіма суб'єктами національного права. Встановлено примат норм права Співтовариства над нормами законодавства держав-членів, який передбачає і те, що акти *acquis communautaire* не можуть бути скасовані або змінені законодавством цих держав [146, с. 25]. Творення інтеграційним об'єднанням власного правопорядку зумовлює необхідність контролю за правомірністю нормативних актів, ухвалених керівними органами об'єднання, і за дотриманням його права як державами-членами, так і іншими суб'єктами [147; 144].

В цій ситуації контрольні механізми, властиві «класичним» міжнародним організаціям, такі як комісії, що розглядають скарги, або механізми, які

передбачають вироблення в рамках організації тільки узгодженого тексту угоди, а не остаточного рішення, виявляються незадовільними ні з точки зору оперативності розгляду спору, ні з точки зору ефективності контролю. Не дивно, що найбільш адекватною для здійснення такого контролю в організаційному механізмі інтеграційного об'єднання визнана судова процедура [148, с. 8]. Контроль, втім, не можуть здійснювати судові органи держав-членів. Натомість, цю функцію виконує Суд ЄС та інші суди інтеграційних утворень [147, с. 131].

Такими чином, хоча основним обов'язком судів міжнародних інтеграційних об'єднань є розв'язання спорів, вказані судові органи сприяють розвитку правопорядку, створеного засновницькими договорами міжнародних інтеграційних об'єднань для досягнення цілей інтеграції. Важливість останнього обумовлена тим, що інтеграційне право, по-перше, є фрагментованим за своїм характером і, по-друге, містить власні принципи та правила, які виходять за межі категорій, які застосовують у правових системах держав та міжнародному публічному праві [149, с. 68].

Оскільки компетенція судів РОЕІ орієнтована на застосування розробленого і ухваленого в рамках інтеграційного об'єднання комплексу правових норм і на його реалізацію у внутрішній правовій системі держав-членів, очевидна необхідність регулярної співпраці судів цих двох рівнів. Така співпраця забезпечить вироблення єдиних підходів до застосування та тлумачення міжнародних договорів та актів інтеграційних об'єднань. Спільна робота судових органів держав та РОЕІ необхідна і для формування довіри з боку інвесторів та інших суб'єктів, що тим чи іншим чином беруть участь у регіональній інтеграції [150, с. 2].

Інтеграційні судові органи створили спеціальний механізм, який дає їм можливість мати безпосередній зв'язок з національними судами. Йдеться про механізм винесення преюдиційних рішень у відповідь на запити національних судів щодо тлумачення змісту установчих договорів, чинності та тлумачення

змісту актів органів інтеграційного утворення. Суди держав-членів інтеграційного об'єднання звертаються із запитом до судового органу інтеграційного об'єднання, якщо його висновок необхідний для винесення першими обґрунтованих рішень у справах, що вони розглядають [151, с. 14].

Зокрема, преюдиційна процедура, передбачена нормами ст. 267 Договору про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС) [71], спрямована на забезпечення єдиного тлумачення та застосування права ЄС, сприяння гармонійному розвитку права в усіх державах-членах ЄС, розвиток «судового діалогу» в межах ЄС, надання змоги наднаціональній судовій інституції інтеграційного об'єднання здійснювати контроль за певними рішеннями національних судових установ [152, с. 1591], полегшення доступу громадян ЄС до правосуддя [153, с. 3]. Саме в рамках преюдиційної процедури Судом ЄС були вироблені принципи безпосередньої дії та примату права ЄС [154, с. 1].

Аналогічні процедури застосовуються і в інших інтеграційних утвореннях. Постійний ревізійний трибунал МЕРКОСУР надає консультативні висновки, метою яких є роз'яснення змісту або сфери застосування актів права МЕРКОСУР, сприяння розвитку права МЕРКОСУР [155]. Східноафриканський Верховний Суд, як орган СхС, виносить преюдиційні рішення з питань тлумачення або застосування положень Договору про СхС 1999 р., відповідності договірним нормам актів, рішень або дій держав-членів СхС [151, с. 14].

Утворення у формі митного союзу, спільного ринку, економічного союзу, валютного союзу передбачають і можливість звернення приватних осіб до судових органів інтеграційних об'єднань для оскарження нормативних актів цих об'єднань. Зазначене обумовлене обов'язковим характером вказаних актів при регулюванні суспільних відносин в державах-членах. В іншому випадку приватні особи зверталися б до національних судів, в тому числі конституційних. Це, своєю чергою, становило би загрозу різного тлумачення інтеграційного права та могло б стати перешкодою для інтеграції [156, с. 179].

Постійнодіючий суд дозволяє забезпечити вертикальний контроль за виконанням його рішень, який здійснює виконавчий орган інтеграційного утворення, а суд вправі застосувати санкції до відповідної сторони. Так, у випадку Суді ЄС у разі невиконання рішень по справах, пов'язаних із порушенням державою-членом ЄС обов'язків, покладених на неї нормами установчих договорів ЄС, Європейська Комісія може звернутися до Суду ЄС. Останній ухвалює рішення про фінансові санкції (фіксовану суму і пеню) по відношенню до відповідної держави-члена (ст. 258-260 ДФЄС) [71, с. 47].

Місце Суду в структурі органів ЄС і його роль в ЄС в цілому визначається здійсненням ним такого впливу на розвиток правової системи інтеграційного об'єднання, який досі не вдавалося справити жодній іншій міжнародній судовій установі, а також суттєвим сприянням утвердженню автономії правопорядку ЄС. Одним із чинників, завдяки яким Суд ЄС зміг забезпечити свій вплив, стала його монополія на обов'язкове тлумачення *acquis communautaire*, визнана за ним установчими договорами (ст. 344 ДФЄС). Це забезпечило Суду ЄС велику свободу дій та можливість застосування норм комунітарного права, сприйняття якого іноді межує з правотворчістю, що обмежена технікою та методами тлумачення права ЄС [157, с. 153-154].

Враховуючи зазначене, не дивно, що суди інтеграційних об'єднань, які передбачають перехід до формату більш тісної співпраці, ніж зона вільної торгівлі, створюються за моделлю Суду ЄС. До таких судів відносять Карибський суд (заснований в 1973 р.), Суд Бенілюксу (1974 р.), Трибунал Андського Співтовариства (1984 р.), Суд Європейської асоціації вільної торгівлі (1994 р.), Суд Спільного ринку східноафриканських країн (1998 р.), Суд Східноафриканського співтовариства (2001 р.), Трибунал Південноафриканського співтовариства розвитку (2007 р.), Суд Євразійського економічного союзу (2015 р.) [158].

Визначаючи місце судових органів в інституційній системі регіональних об'єднань економічної інтеграції, розглянемо приклад Карибського суду. Він є судовим органом Карибського співтовариства (КАРІКОМ) як інтеграційного об'єднання, створеного відповідно до Чагуарамського договору 1973 р. для забезпечення економічної інтеграції шляхом створення спільного ринку, що передбачає вільний рух товарів, послуг, капіталу та людей між державами карибського регіону [159, с. 4]. В 2001 р. укладено Переглянутий Чагуарамський договір, а Карибському суду надано обов'язкову та виключну юрисдикцію застосовувати вказаний міжнародний договір для розв'язання спорів між державами-членами, між ними і органами КАРІКОМ, справи за зверненням фізичних та юридичних осіб [160, с. 111].

Суд має наднаціональну юрисдикцію стосовно органів влади держав-членів інтеграційного утворення для забезпечення імплементації і виконання норм права співтовариства державами-членами [161, с. 96]. Однак, Карибський суд не відіграє суттєвої ролі в інтеграції держав-членів КАРІКОМ через наступні чинники: брак підтримки Карибського суду державами-членами КАРІКОМ як органу, що міг би виконувати правотворчу функцію; залежність суддів Карибського суду від держав-членів, що перешкоджає винесенню рішень, які б суперечили позиції відповідних держав; відсутність в структурі КАРІКОМ виконавчого органу, який би подібно до Європейської Комісії контролював би дотримання права інтеграційного об'єднання державами-членами і звертався, у випадку порушень, до суду інтеграційного об'єднання; незастосування принципу прямої дії права КАРІКОМ; відсутність механізмів співпраці між Карибським судом та судами держав-членів [162].

Трибунал Андського Співтовариства (ТАС) був створений у 1984 р. як наднаціональний суд інтеграційного об'єднання Андське Співтовариство (АС) (до якого належать Болівія, Колумбія, Еквадор і Перу) у зв'язку із потребою забезпечити однакове тлумачення права Співтовариства [143, с. 15]. Спочатку

ТАС мав повноваження лише щодо скасування правових актів. Проте, у 1999 р. йому було надане право ініціювати провадження стосовно бездіяльності органів АС чи держав-членів, ухвалювати преюдиціальні рішення за зверненням судів держав-членів, розглядати трудові спори між органами АС та їхніми працівниками [163, с. 46].

ТАС сформулював основоположні принципи правової системи АС, до яких належать насамперед примат права АС над законодавством його держав-членів та безпосередня дія права АС в судах держав-членів, і принципи відносин держав-членів АС, такі як принцип співробітництва, мирного розв'язання міжнародних спорів, поваги до прав людини тощо [164, с. 2].

Хоча у своїх перших справах ТАС відтворював ключові рішення ЄС, передбачаючи пряму дію і примат права АС, попри те, що справи як такі не мали відношення до цих принципів, пізніше ситуація змінилась. ТАС пом'якшив свої підходи, вказавши, що право АС не формує новий правопорядок, як у випадку ЄС, а являє собою виключно «функціональну необхідність». Для того, щоб розв'язувати суперечності між правом АС та законодавством держав-членів, був запроваджений принцип «необхідного доповнення» (ісп. *complemento indispensable*). Згідно із цим принципом навіть у сферах компетенції АС держави-члени можуть ухвалювати національні закони, якщо вони не скасовують норми права АС [168; 169, с. 571].

В цілому ж, роль Трибуналу в інтеграції держав Андського Співтовариства не є суттєвою, оскільки судді залежні від держав-членів і, відтак, вкрай обережні у винесенні рішень, які б відрізнялись від традиційних підходів держав-членів та забезпечили розвиток права АС. Не дивно, що коли впродовж своєї історії АС пережило кілька криз, завадити їм ТАС не міг. Наприклад, Чилі залишило АС у 1976 р. внаслідок неспівпадіння економічної політики і зовнішньої політики режиму Піночета із притаманними іншим державам АС [166, с. 89]. Перу призупинило членство в АС впродовж 1992-1994 рр., коли здійснювало

лібералізацію своєї економічної моделі в умовах ведення іншими державами-членами АС протекціоністської політики. Венесуела залишила АС у 2006 р., виступаючи проти переговорів Колумбії та Перу із США щодо угоди про вільну торгівлю [167]. Наразі, держави АС періодично вводять торгові обмеження у відносинах між собою, чому ТАС теж завадити не може. Крім того, держави-члени АС періодично змінюють пріоритети у сфері зовнішньої політики, що вкрай негативно впливає на інтеграцію в рамках ТАС.

Імплементация права інтеграційного утворення державами-членами залежить далеко не лише від діяльності наднаціонального суду та його рішень, а і, що не менш важливо, від комплексної взаємодії між судом і широким переліком суб'єктів як на наднаціональному, так і на національному рівнях. К. Альтер, Л. Хелфер та О. Салдіас підтверджують, що, здебільшого, функціонування таких судів характеризується, по-перше, наявністю наднаціонального органу (приміром, такого як Європейська Комісія в ЄС), що здійснює контроль за дотриманням законодавства інтеграційного утворення і може подати до суду позов з приводу його порушення; по-друге, застосуванням процедури преюдиціальних запитів, який забезпечує належне застосування права інтеграційного об'єднання судами держав-членів завдяки їхнім зверненням з відповідних питань до наднаціональних судів; по-третє, наявністю систем адміністративного та конституційного оскарження актів інтеграційного утворення. Враховуючи те, що Суд ЄС, який діє згідно із зазначеними принципами, сприяв інтеграції європейських держав, можна припустити, що подібні судові органи мають значний потенціал і в інших регіонах [168, с. 135; 169, с. 629].

У контексті вимог, які мають бути дотримані для успішності судів міжнародних інтеграційних об'єднань, К. Арнольд та Б. Ріттбергер наголошують на відмінностях між притаманними їм наднаціональними системами розв'язання спорів та традиційними міждержавними системами. Так, останні

характеризуються домінуючою роллю держав, які контролюють доступ до міжнародних судових органів, призначають суддів або арбітрів і контролюють виконання винесених рішень. Натомість у наднаціональних системах розв'язання спорів держави втрачають цю роль і, отже, контроль над доступом, процесуальними аспектами функціонування судів та виконанням рішень.

У цьому контексті йдеться про три ключові аспекти: незалежність, доступ до суду і значення судових рішень. Ступінь незалежності визначається тим, якою мірою правові акти, що регулюють функціонування суду, пов'язані із інтересами держав. Другий вимір, доступ, стосується прав на звернення до суду. Якщо йдеться про міждержавні системи розв'язання спорів, сторони представляють відповідні органи влади. Натомість, у випадку наднаціональних судів фізичні та юридичні особи можуть подавати позови до них через суди держав. Третій вимір, практичне значення судових рішень, стосується контролю над виконанням чи імплементацією рішень. Держави мають змогу не виконувати рішення міждержавних судових органів і не мають такої можливості щодо рішень наднаціональних судових органів, бо суди держав-члені міжнародних інтеграційних об'єднань змушують власні уряди виконувати їх [170, с. 102].

Натомість, в доктрині міжнародного права знаходять спільні риси між традиційними міжнародними судами і судами РОЕІ: а) вони є постійно діючими судовими органами, створеними до появи спорів, які вони розглядають; б) вони створені на підставі міжнародних договорів чи інших міжнародно-правових актів; в) діють на підставі затверджених заздалегідь правил процедури; г) справи у них розглядають спеціально призначені на тривалий строк незалежні судді, яким притаманні високі професійні якості; ґ) вони застосовують при розгляді справ норми міжнародного права (права свого міждержавного об'єднання), а не норми національного права; е) їхні рішення обов'язкові для сторін спору, як мінімум однією з яких має бути держава або міжнародна організація [141, с. 112-113]. Водночас, основна відмінність полягає у тому, що суди міжнародних

інтеграційних об'єднань мають виключну компетенцію здійснювати судовий контроль за правовими актами, які ухвалюють керівні органи об'єднань, їхніми рішеннями та діями, часто наділені правом скасовувати нормативно-правові акти законодавства держав-членів, виконують правотворчу функцію, відіграючи ключову роль в поглибленні міждержавної інтеграції.

При цьому, статус судів міжнародних інтеграційних об'єднань та їхнє місце в системі керівних органів об'єднань безпосередньо залежать від ступеню інтеграції і змін, що відбуваються по мірі її просування. Одним із найяскравіших прикладів у цьому відношенні є приклад МЕРКОСУР. Він був створений як ЗВТ, але по мірі поглиблення інтеграції механізм з розв'язання спорів став еволюціонувати в бік створення постійного суду по моделі Суду ЄС [171].

Найбільш виразними прикладами є Суд Євразійського економічного співтовариства (ЄврАзЕС) як інтеграційного об'єднання, заснованого з метою запровадження режиму вільної торгівлі, і надалі – митного союзу [172, с. 182, 193-194], та Суд Євразійського економічного союзу (ЄАЕС), створеного замість ЄврАзЕС для поглиблення інтеграції та формування, відповідно, економічного союзу [173, с. 5-6, 19].

Виходячи з цілей інтеграції, згідно зі ст. 8 Договору про заснування ЄврАзЕС 2000 р. Суд ЄврАзЕС повинен був, по-перше, забезпечувати однакове застосування державами-учасницями Договору та інших чинних в рамках Співтовариства договорів і ухвалених органами ЄврАзЕС рішень і, по-друге, розглядати спори економічного характеру, що виникають між державами-членами з приводу реалізації рішень органів ЄврАзЕС і положень договорів, що діють в рамках Співтовариства, давати щодо них роз'яснення та висновки [174].

Статут Суду ЄврАзЕС був затверджений Рішенням Міждержавної ради ЄврАзЕС у 2003 р.[175], але сам Суд на цій правовій основі працювати не почав. У 2010 р. схвалено нову редакцію Статуту Суду ЄврАзЕС, яка передбачає зміну компетенції з розгляду справ у зв'язку із формуванням Митного союзу Білорусі,

Казахстану і Росії. Суд ЄврАзЕС фактично створений лише у 2012 р., бо забезпечення функціонування митного союзу, заснованого в рамках ЄврАзЕС, вимагало судового контролю за нормативними актами, що їх видає Комісія Митного союзу.

У підсумку до компетенції Суду було віднесено розгляд справ про відповідність актів органів Митного союзу міжнародним договорам, що становлять договірно-правову базу Митного союзу; тлумачення зазначених міжнародних договорів та актів, ухвалених органами Митного союзу; розгляд справ про оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів Митного союзу; розв'язання спорів між Комісією Митного союзу і державами-членами Митного союзу, а також між державами-членами Митного союзу щодо виконання зобов'язань, які вони взяли в рамках Митного союзу [176].

З 1.01.2015 р. відповідно до Договору про Євразійський економічний союз 2014 р. функціонує Суд ЄАЕС, який є постійно діючим судовим органом Союзу [177]. Його метою є забезпечення однакового виконання норм ЄАЕС державами-членами об'єднання і органами ЄАЕС, а компетенція більш широка в порівнянні з притаманною Суду ЄврАзЕС [178]. Так, здійснення тлумачення джерел права ЄАЕС передбачає роз'яснення змісту відповідних норм шляхом надання консультативних висновків, що мають рекомендаційний характер. Спори з питань реалізації норм права ЄАЕС приймаються до розгляду за заявою держави-члена Союзу або господарюючого суб'єкта, а рішення Суду є обов'язковими для сторін спору, зокрема керівних органів ЄАЕС. Виконання цих функцій сприяє поглибленню інтеграції [82, с. 179].

В рамках Східноафриканського співтовариства (СхС) функціонує Східноафриканський Верховний Суд (СВС), який був утворений в 2001 р. відповідно до Договору про заснування СхС 1999 р. При цьому, інституційний зв'язок СВС із іншими керівними органами СхС визначається цілями інтеграційного об'єднання і функціями вказаних органів. СВС, який теж

покликаний сприяти просуванню інтеграції, робить це у взаємодії із вказаними органами. До прикладу, Суд може розглядати позови Генерального секретаря СхС з приводу порушення державою-членом Договору про СхС 1999 р., звернення Саміту, Ради міністрів СхС або держави-члена з метою отримання консультативних висновків стосовно питань права, що походять з Договору 1999 р. і впливають на СхС та державу-член (держави-члени) [179, с. 24-27], справи за позовами посадових осіб та працівників до СхС, предметом яких є умови роботи цих осіб [180, с. 44].

### **1.3. Історична ретроспектива створення та функціонування судових органів регіональних об'єднань економічної інтеграції**

Попередник нинішнього Суду ЄС – Суд справедливості ЄСВС був заснований згідно із Паризьким договором 1951 р. [181] як судовий орган Європейського співтовариства вугілля та сталі (ЄСВС) для забезпечення реалізації договорів та інших правових актів ЄСВС [182, с. 1]. Суд справедливості ЄСВС мав забезпечувати правомірність тлумачення і застосуванні Паризького договору, а також правил, встановлених з метою його виконання. Суд мав обов'язкову юрисдикцію стосовно держав-членів Співтовариства, передбачав надання наднаціональним інститутам ЄСВС права звернення до Суду для притягнення до відповідальності держав-членів за недотримання права ЄСВС; виносив рішення за преюдиційними запитами з питань анулювання актів Вищого керівного органу ЄСВС та Ради міністрів ЄСВС, що надавало судам держав-членів можливість отримувати інформацію про застосування права Співтовариства; оскарження державами-членами актів інститутів Співтовариства. Суд справедливості ЄСВС залучав суди держав і приватних осіб до реалізації й розвитку права ЄСВС.

Через обмежену підтримку з держав-членів Суд зосередився на технічному тлумаченні Договору про заснування ЄСВС і процедурних питаннях [143, с. 10]. Більшість справ, ініційованих у Суді ЄСВС, стосувалася оскарження приватними особами рішень Вищого керівного органу ЄСВС. Водночас, проваджень проти держав-членів, ініційованих Вищим керівним органом, у Суді ЄСВС майже не було, оскільки це могло потенційно призвести до політичних конфліктів у ще не зміцнілому ЄСВС [183, с. 264].

З укладенням Римських договорів 1957 р. і заснуванням Європейського економічного співтовариства, ЄЕС (що позначило другий етап економічної інтеграції – створення митного союзу) і Європейського співтовариства з атомної енергії (Євратому), з укладенням Конвенції про спільні інституції, Суд став спільним для трьох співтовариств – ЄСВС, ЄЕС та Євратому [184, с. 2]. Згідно з Брюссельським договором (Договором про заснування Єдиної Ради та Єдиної Комісії Європейських Співтовариств) 1965 р. утворені керівні органи Європейських Співтовариств. Співтовариства відтепер мали єдину систему інститутів, а Суд справедливості було перейменовано на Суд справедливості Європейських Співтовариств [58].

Згідно з Римським договором про створення ЄЕС повноваження Суду були значно розширені. Зокрема, суди держав-членів ЄЕС отримали змогу звертатися до Суду ЄЕС з приводу тлумачення Договору, законності та тлумачення актів усіх інститутів ЄЕС, тлумачення статутів будь-яких органів, заснованих Радою міністрів ЄЕС, якщо це передбачено вказаними статутами. Суду надана компетенція ухвалювати висновки стосовно міжнародних договорів ЄЕС, розглядати справи про правомірність актів Комісії ЄЕС та Ради міністрів ЄЕС, про відшкодування будь-яких збитків, завданих приватним особам інститутами та службовцями ЄЕС при виконанні їхніх обов'язків. Комісія ЄЕС та держави-члени ЄЕС отримали право подавати до Суду позов про порушення

державою-членом ЄЕС зобов'язань за установчим договором (ст. 169, 170, 173, 178, 228 Римського договору про ЄЕС) [185].

Цілий ряд справ 1960-70-х років розглянутих у Суді ЄЕС зміцнили і направили розвиток комунітарного правопорядку, продемонстрували здатність Суду відстоювати принципи права ЄС (справи *Van Gend en Loos* (1963 р.) [186], *Costa v E.N.E.L.* (1964 р.) [187]).

Єдиний європейський акт 1986 р. позначив реформування Суду ЄЕС, що було зумовлено значним зростанням кількості справ, які розглядаються Судом, зокрема розглядом спорів, пов'язаних із захистом прав людини [182, с. 1].

Зрештою, для подолання пов'язаних із цим проблем у 1989 р. в рамках структури Суду ЄЕС був створений Суд першої інстанції [188, с. 1].

Маастрихтський договір 1992 р., згідно з яким заснований Європейський Союз (Договір про Європейський Союз), не тільки ввів спільну зовнішню і безпекову політику, передбачив співпрацю між правоохоронними і судовими органами у сфері кримінального права, а і дещо розширив компетенцію Суду ЄС [62]. Це відбулось завдяки покладенню на нього повноважень розглядати справи, пов'язані з оскарженням більш широкого кола актів інститутів та органів ЄС, і наданням Суду права накладати штраф або призначати пеню, якщо держава-член не виконує судові рішення [189].

Завдяки укладенню Амстердамського договору 1997 р. Суд ЄС отримав важливі додаткові повноваження. Перш за все, мова про посилення ролі Суду в «третьій опорі» Європейських Співтовариств, що охоплює поліцейське і судове співробітництво у кримінальних справах [190, с. 57], зокрема, надання преюдиційної компетенції (щодо дійсності та тлумачення рамкових рішень, рішень про тлумачення конвенцій, розроблених у рамках «третьої опори», та тлумачення заходів з їхньої імплементації) при захисті основних прав і свобод, повноважень у справах про візову політику, політику надання притулку та

імміграційну політику. Однак, Суд не може втручатися у підтримання правопорядку і охорону внутрішньої безпеки держави-члена ЄС [67].

У Ніццькому договорі 2001 р. закріплено можливість заснування при Суді першої інстанції спеціалізованих судових палат з окремих видів позовів або проваджень в особливих галузях [191]. Відповідно до вказаних положень у 2004 р. було створено Трибунал цивільної служби, функцією якого стало розв'язання спорів між органами ЄС та їхніми співробітниками [192]. За понад 10 років роботи Трибунал виніс близько 1500 рішень [193].

Лісабонський договір 2007 р. (ст. 19 Договору про Європейський Союз (ДЄС)) закріпив триланкову структуру судової системи ЄС, до якої належить Суд, Загальний суд та спеціалізовані суди (єдиним спеціалізованим був Трибунал цивільної служби). Договором передбачено, що спеціалізовані суди утворюватимуть згідно зі звичайною законодавчою процедурою, тобто кваліфікованою більшістю голосів, а не одностайно, як до цього; звернення щодо внесення змін до Статуту Суду матиме статус «проекту законодавчого акту», який буде повинен проходити звичайну законодавчу процедуру. Натомість, рішення про зміни норм щодо суддів і генеральних адвокатів, а також мов, що використовуються у роботі Суду, ухвалюють одностайно [194, с. 1].

Відбулось предметне розширення юрисдикції Суду ЄС, яка охопила справи, що стосуються права Європейського Союзу, ухвалення рішень про вжиття державами заходів, пов'язаних із прикордонним контролем, преюдиціальних рішень у сфері свободи, безпеки та правосуддя, питань, пов'язаних з вільним пересуванням осіб; Суду надано обов'язкову юрисдикцію з винесення преюдиціальних рішень про поліцейське співробітництво та співробітництво щодо судочинства у кримінальних справах [195, с. 255]. Передбачено, що Хартія основних прав Європейського Союзу 2000 р. [196] має таку ж юридичну силу, що і установчі договори, які формують частину масиву

конституційних норм і принципів, щодо яких Суд може виносити рішення [197, с. 9-10].

Не менш важливо те, що Лісабонський договір сприяв удосконаленню процедури обрання суддів і генеральних адвокатів в Суді ЄС шляхом закріплення норм про створення колегій, що ухвалюють висновки з питань придатності кандидатів до виконання обов'язків (ст. 255 ДФЄС) [198, с. 115]. Ухвалюють і зміни процедури розгляду справ у Суді ЄС. Наразі процедура врегульована Статутом Суду ЄС в редакції 2007 р. зі змінами 2012, 2015 та 2016 рр. [199], Регламентом Суду 2012 р. [200] і Регламентом Загального суду 2015 р. [201].

У 2016 р. була проведена реформа Суду ЄС, що проявилась у збільшенні кількості суддів, підвищенні швидкості розгляду справ, зростанні кількості справ, що розглядаються розширеним складом палат Загального суду (п'ятьма суддями), зменшенні витрат внаслідок скорочення кількості позовів, поданих у зв'язку із затримками у розгляді справ.

Крім того, реформа торкнулась Трибуналу цивільної служби ЄС, діяльність якого була визнана недостатньо ефективною через затримки і нездатність розглянути значну частину справ, загальна кількість яких виявилась надмірною для цього судового органу. Проблемою стали і суперечності при призначенні суддів, зумовлені малим кількісним складом Трибуналу ЄС та прагненням забезпечити дотримання принципу ротації. Вони призвели до кількісної нестачі суддів в Трибуналі ЄС [205, с. 3].

У підсумку, в липні 2016 р. ухвалено Регламент Європейського Парламенту та Ради №2016/1192 про передання до Загального суду як суду першої інстанції юрисдикції з розгляду спорів між Європейським Союзом та його службовцями [206]. Відповідно, Трибунал цивільної служби ліквідовано. Реалізація цього рішення відбувалась з 1.09.2016 р [207].

Суд ЄС розвивався і у взаємозв'язку, і дещо відособлено від самого ЄС, залежно від періоду. Не кожен міжнародний договір, що істотно змінював

правові основи діяльності Європейського Союзу та попередніх інтеграційних об'єднань, торкався і змінював засади діяльності Суду ЄС, як однієї з найважливіших інституцій ЄС. До того ж, своєю діяльністю Суд ЄС підкреслював власну виняткову роль у формуванні права ЄС як унікального правопорядку. З іншого боку, розширення юрисдикції Суду ЄС супроводжувало розширення компетенції ЄС.

Зважаючи на викладене, виділяють три етапи розвитку Суду ЄС. Перший охоплює період від моменту заснування Суду в 1952 р. до ухвалення ним знакових рішень 1960-х рр. і характеризується зміцненням ідеї «єдиного європейського суду». Другий період (середина 1960-х рр. – кінець 1980-х рр.) позначений зростанням ролі Суду ЄС в системі інститутів Європейських Співтовариств, винесенням низки знакових рішень, що справили серйозний вплив на розвиток права Співтовариств. Початок третього періоду позначено глибокими структурними перетвореннями в другій половині 1980-х рр. В даний період істотно розширюється склад Суду ЄС, формується трьохланкова судова система [208]. Лісабонський договір 2007 р. і наступні кроки з реформування структури судової системи ЄС, на наш погляд, в цілому продовжують ці тенденції.

**Суд МЕРКОСУР.** Асунсьйонський договір про заснування МЕРКОСУР, укладений у березні 1991 р., не лише передбачав створення зони вільної торгівлі, а згодом – митного союзу та спільного ринку, а й встановлював, що всі спори між державами-членами стосовно застосування Договору розв'язуватимуть шляхом використання механізму вирішення спорів.

Відповідна процедура була врегульована нормами Додатку III до Асунсьйонського договору і складалась із трьох етапів. По-перше, держави-члени мали провести прямі переговори. По-друге, якщо переговори не приносили успіху, спір передавали до виконавчого органу МЕРКОСУР – Групи спільного ринку (ГСР), яка могла створювати групи експертів, що консультували би ГСР з

питань технічного характеру, які стосувались справи. Після вивчення обставин справи ГСР мала, впродовж 60-денного періоду, надати рекомендації сторонам.

Нарешті, по-третє, якщо зазначене не давало змоги розв'язати спір, це робила Рада спільного ринку (РСР) – орган, до якого входять міністри закордонних справ кожної держави-члена МЕРКОСУР. РСР мала надавати рекомендації щодо розв'язання спору [209, с. 11-12]. Таким чином, механізм розв'язання спорів ґрунтувався, значною мірою, на застосуванні дипломатичних засобів, був тривалим, не передбачав засобів забезпечення виконання рішень [210, с. 287].

Видається, що саме ці недоліки у сукупності не дозволили б вказаному механізму бути достатньо ефективним. Розуміючи це, держави МЕРКОСУР доручили ГСР уже впродовж наступних 120 днів розробити і представити пропозиції щодо системи розв'язання спорів [211]. Результатом цієї роботи стало ухвалення в рамках МЕРКОСУР уже в грудні 1991 р. Протоколу Бразилія. Його метою було проголошено створення ефективного механізму розв'язання спорів: по-перше, спорів між державами-учасницями щодо тлумачення, застосування або порушення положень Асунсьйонського договору, інших договорів, укладених в рамках функціонування МЕРКОСУР, будь-яких рішень РСР та резолюцій ГСР; по-друге, розгляд всіх скарг, поданих приватними сторонами (фізичними або юридичними особами) внаслідок застосування державою-членом МЕРКОСУР юридичних чи адміністративних заходів, які мають обмежувальний, дискримінаційний або несправедливий вплив на конкуренцію, у порушення Асунсьйонського договору, інших договорів, укладених в рамках функціонування МЕРКОСУР, рішень РСР та резолюцій ГСР [212, с. 20].

Норми Протоколу Бразилія 1994 р., з одного боку, мали багато спільного із нормами Асунсьйонського договору про порядок розв'язання міждержавних спорів і передбачали ту ж трьохетапну процедуру, з іншого — були значно практичнішими завдяки ретельності регулювання застосування цієї процедури.

Деталізуючи, зазначимо, що Протокол 1991 р. покладав на держави МЕРКОСУР обов'язок у випадку виникнення спору між ними, насамперед, проводити прямі переговори, що могли тривати не більше 15 днів з моменту, коли будь-яка зі сторін заявила про претензії до іншої сторони. При цьому, держави спору мали інформувати ГСР, через Адміністративний секретаріат, про дії, вчинені у ході переговорів та їхні результати (ст. 2 і ст. 3 Протоколу 1991 р.)

У разі, якщо переговори не приносили успіху, сторони спору могли передати його на розгляд ГСР, яка надавала сторонам рекомендації щодо розв'язання спору. Цей етап не міг тривати більше 30 днів (ст. 4-5 Протоколу 1991 р.) Третій етап, що застосовувався у разі неуспішності попередніх, передбачав звернення до арбітражу *ad hoc* в рамках МЕРКОСУР за ініціативи сторони спору (держави-члени МЕРКОСУР визнали його юрисдикцію обов'язковою *ipso facto* і без потреби укладення окремої угоди).

Протокол Бразилія містив норми, які встановили детальну процедуру утворення арбітражу (ст. 9-15 Протоколу), розгляду ним спору і винесення рішення (ст. 16-24). Зокрема, було передбачено винесення арбітражем рішення в письмовій формі впродовж 60 днів і можливість продовження цього строку на 30 днів з моменту призначення голови арбітражу. Рішення арбітражу не можуть бути оскаржені, є обов'язковими для сторін спору з моменту отримання відповідного повідомлення і мають силу *res judicata* [213, с. 3-4].

Скарги фізичних або юридичних осіб подавали до Національної секції ГСР держави-члена МЕРКОСУР, де вони проживали або знаходилася компанія. Національна секція мала або ініціювати прямі контакти з Національною секцією ГСР держави-учасниці, яка, як припускається, вчинила порушення (з метою виявлення в результаті цих консультацій негайного вирішення наявної проблеми), або передати скаргу до Групи спільного ринку.

ГСР повинна була скликати групу експертів, яка готувала звіт щодо спору впродовж 30 днів з моменту їхнього призначення. Якщо було встановлено, що

держава порушила права приватних осіб, то інша держава МЕРКОСУР мала право вимагати від неї вжиття корегувальних заходів, необхідних для відновлення порушених прав приватних осіб. У разі невиконання цієї вимоги впродовж 15 днів, інша держава МЕРКОСУР могла звернутись до арбітражу (ст. 26-32) [213, с. 4-5].

Для удосконалення системи розв'язання спорів як інституційного механізму розвитку митного союзу держав МЕРКОСУР [214, с. 141] після економічної кризи на зламі 1990-х – 2000-х рр., яка завдала значної шкоди МЕРКОСУР [90, с. 505], у 2002 р. держави-члени МЕРКОСУР уклали Протокол Олівос [215, с. 13]. Іншими передумовами його ухвалення були прагнення Парагваю та Уругваю, як менш впливових держав, отримати сталі механізми захисту їхніх прав; бажання усіх держав МЕРКОСУР продемонструвати іншим державам впевненість у економічній життєздатності регіону і прихильність урядів держав МЕРКОСУР міжнародному праву; втрати держав МЕРКОСУР, пов'язані із недосконалістю механізмів розв'язання спорів; прагнення держав надати прямий доступ приватних осіб до цих механізмів [216].

Норми Протоколу Олівос 2002 р. регулюють розгляд спорів між державами МЕРКОСУР щодо тлумачення, застосування та порушення права МЕРКОСУР, справ за зверненнями приватних (фізичних і юридичних) осіб про порушення державами права МЕРКОСУР [215]; надання консультативних висновків з питань тлумачення норм права МЕРКОСУР і з'ясування не лише відповідності певний актів чи дій нормам права МЕРКОСУР, але і зобов'язанням держав-членів [217, с. 41] (за зверненням держав-членів, керівних органів МЕРКОСУР, верховних судів держав-членів і Парласур) [218, с. 17]; розгляд Адміністративно-трудовим судом (АТС), створеним згідно з Рішенням ГСР №42/97 як суд однієї інстанції, спорів у сфері трудових та адміністративних відносин між службовцями і працівниками органів МЕРКОСУР та вказаними органами [219, с. 5].

Основним елементом, метою якого є виконання цих завдань, забезпечення чіткості, однозначності і послідовності тлумачення права МЕРКОСУР для сприяння досягненню цілей інтеграції, став Постійний ревізійний трибунал (ПРТ) – створений згідно із Протоколом Олівос непостійний судовий орган, який скликається для розв'язання спорів [222, с. 56].

Протокол передбачає можливість сторін спору паралельного звертатись до трьох варіантів розв'язання. Передусім, йдеться про створення арбітражу *ad hoc* в рамках МЕРКОСУР. З такою ініціативою може виступити будь-яка зі сторін спору. При цьому, згоди іншої сторони не потрібно. Останнє положення кардинально полегшило доступ держав-членів до механізму арбітражного врегулювання. Суттєвим позитивним положенням є можливість оскарження рішення арбітражу *ad hoc* у ПРТ. Другий і третій варіанти розв'язання спору передбачають, що сторони можуть домовитись про безпосереднє звернення до ГСР чи до ПРТ відповідно, без застосування механізму арбітражного врегулювання.

З точки зору можливостей держав важливо, що згідно із Протоколом Олівос у передбачених правом СОТ випадках сторони спору, замість використання засобів МЕРКОСУР, мають право звертатись до СОТ [170, с. 102, 17]. Таким чином, Протоколом Олівос заповнено прогалину Протоколу Бразилія 1991р., внаслідок існування якої держави-члени після програшу справи у рамках механізмів МЕРКОСУР могли звертатись ще й до СОТ [220, с. 6].

Суттєвим чинником, який негативно впливає на можливості права МЕРКОСУР та судових органів МЕРКОСУР сприяти поглибленню інтеграції між державами-членами є те, що попри примат права МЕРКОСУР над законодавством держав-членів, згідно зі ст. 40 Протоколу Оуро Прето для набуття чинності нормами вторинного права МЕРКОСУР в державах-членах необхідна їхня імплементація в правові системи цих держав [92, с. 5]. Ані ПРТ, ані арбітраж *ad hoc* не мають компетенції визнавати норми законодавства держав

недійсними. Вони можуть лише вказувати на несумісність цих норм праву МЕРКОСУР [217, с. 33].

Впродовж 2000-х рр. в МЕРКОСУР спостерігалось поступове відділення загальної функції розв'язання спорів між державами-членами, яку виконують політичні органи об'єднання, від функції тлумачення права МЕРКОСУР, яка відведена ПРТ і арбітражам *ad hoc* [148, с. 17]. Але, очевидною стала необхідність створення єдиного постійно діючого судового органу МЕРКОСУР. Справа в тому, що відмова держав МЕРКОСУР від надання об'єднанню рис наднаціональності призвела до слабкості інституційної структури, яка стає особливо очевидною на прикладі формування механізму розв'язання спорів, що характеризується, зокрема, залежністю від волі держав скарг осіб, стосовно яких порушене право МЕРКОСУР [221]; недостатньою роллю ПРТ у розв'язанні спорів між державами-членами при наданням переваги прямим переговорам та неформальним засобам врегулювання; застосуванням арбітражних процедур, що не сприяє формуванню окремої системи права МЕРКОСУР.

Зазначене зумовлює потребу у постійнодіючому судовому органі, наділеному компетенцією забезпечувати однакове застосування і тлумачення права МЕРКОСУР, при наданні рішенням про тлумачення сили обов'язкових для держав. Ще у 2010 р. Парласур затвердив Протокол про Суд справедливості МЕРКОСУР, який передбачає створення саме такого органу. Він має замінити існуючий механізм розв'язання спорів, отримати виключну компетенцію з розгляду спорів, пов'язаних із правовою системою МЕРКОСУР, стимулювати правове та інституційне поглиблення інтеграції, сприяти перетворенню права МЕРКОСУР на право наднаціональне, автономне та *sui generis* [222, с. 414-9]. Однак, Протокол досі не схвалили держави-члени МЕРКОСУР, що ставить під сумнів створення Суду справедливості МЕРКОСУР (ССМ).

Окрім рис, притаманних ПРТ, компетенція ССМ матиме кілька особливостей. Так, позов про скасування правового акту можна буде подати

проти будь-якого акту вторинного права, ухваленого ГСР, РСР, ТКМ (Торгівельна комісія) та іншими органами МЕРКОСУР, який порушує норми права інтеграційного об'єднання, зокрема, актів *ultra vires*. Позивачами можуть бути держави-члени, Парласур, ГСР, РСР, ТКМ, Секретаріат МЕРКОСУР або окремі особи, у випадку порушення їхніх прав та законних інтересів. Строк подання такого позову становить 6 місяців після набрання чинності оскаржуваним правовим актом.

Позов про бездіяльність може бути поданий, якщо Парласур, ГСР, РСР, ТКМ або Секретаріат не вжили певних заходів у порушення зобов'язань, передбачених правом МЕРКОСУР, впродовж 30 днів після подання звернення про необхідність вчинення дій.

Важливим нововведенням у процесуальному праві МЕРКОСУР, яке матиме вирішальне значення для перевірки дотримання державами-членами МЕРКОСУР їхніх зобов'язань, пов'язаних із правом МЕРКОСУР, може стати запровадження механізму розгляду позовів про порушення. Ці позови, власне, стосуватимуться недотримання державами-членами їхніх зобов'язань, передбачених нормами установчих договорів та інших актів права МЕРКОСУР, і можуть бути подані, зокрема, фізичними особами. Після встановлення порушення права МЕРКОСУР, державі-порушниці надають строк у 90 днів для вжиття необхідних заходів, спрямованих на виконання рішення ССМ. Якщо цю вимогу не дотримано або рішення виконане не повністю, ССМ може ухвалити рішення про накладення штрафу або нарахування пені, обмеження або призупинення переваг, наданих державі-члену, зокрема права голосу в органах МЕРКОСУР.

Предметна юрисдикція ССМ поширюватиметься і на винесення преюдиціальних рішень щодо тлумачення права МЕРКОСУР після звернень судів держав-членів за їхньою власною ініціативою або з ініціативи сторін спору. Водночас, ССМ не матиме права перевіряти відповідність праву МЕРКОСУР

міжнародних договорів МЕРКОСУР з третіми державами або міжнародними організаціями (на відміну від Суду справедливості ЄС) і розглядати справи щодо договірної відповідальності МЕРКОСУР у разі, якщо будь-який з органів чи службовців МЕРКОСУР заподіяв шкоду третім особам [222, с. 423-429]. У підсумку, Суд може стати основним інституційним засобом формування окремого правопорядку і комунітарного права МЕРКОСУР.

**Східноафриканський Верховний Суд.** Витоки історії Східноафриканського Верховного Суду можна прослідкувати у подіях початку ХХ ст.: у 1902 р., на території сучасних східноафриканських держав було створено «Її Британської Величності Апеляційний суд Східної Африки». Коли в 1967 р. було засноване Східноафриканське співтовариство, його члени вирішили зберегти Східноафриканський апеляційний суд (СААС) і зробили його органом Співтовариства. СААС виконував функції тлумачення Договору про Східноафриканське співтовариство 1967 р. [223] та апеляційної інстанції у цивільних і кримінальних справах, первинні рішення за якими ухвалювали національні суди держав-членів, окрім тих, що стосувались питань конституційного права та злочину зради за законодавством Танзанії. Рішення СААС як апеляційного суду були обов'язковими для виконання, остаточними і не підлягали оскарженню. У 1977 р. СААС припинив своє існування разом з розпадом самого Східноафриканське співтовариство [224].

Згідно з Договором про заснування Східноафриканського співтовариства 1999 р. у 2001 р. був створений Східноафриканський Верховний Суд (СВС), але фактично розгляд справ він почав у 2005 р. [113, с. 8] СВС став одним з органів СхС, який отримав компетенцію забезпечувати застосування та тлумачення Договору 1999 р. При заснуванні СВС держави СхС сподівались, що він буде відігравати важливу роль не лише завдяки забезпеченню реалізації міжнародно-правового принципу мирного розв'язання міжнародних спорів, але і сприянню гармонізації законодавства держав-членів СхС, просуванню інтеграції,

поліпшенню торговельних відносин між державами-членами СхС [225, с. 2], сприянню реалізації цими державами принципів належного управління, відображених в Договорі 1999 р. (принципи демократії, верховенства права, соціальної справедливості, дотримання загальноприйнятих стандартів прав людини).

Враховуючи зазначене, СВС було надано широку компетенцію, яка охоплює розв'язання спорів між державами-членами СхС, фізичними (юридичними) особами і державами-членами СхС, між СхС та його співробітниками, а також Генеральним секретарем та державами-учасницями щодо тлумачення, застосування, дотримання та виконання Договору 1999 р., протоколів про створення Митного союзу СхС 2004 р. та Спільного ринку СхС 2009 р.

Згідно з Договором 1999 р. предметом спорів можуть бути невиконання державою-членом, органом або установою СхС зобов'язань або порушення норм вказаних міжнародно-правових актів; спори між СхС і його посадовими особами та працівниками щодо умов роботи цих осіб, застосування та тлумачення правил роботи персоналу. Важливою функцією СВС є надання для забезпечення однаковості тлумачення норм права СхС консультативних висновків на запит Саміту, Ради або держави-члена СхС стосовно питань права, пов'язаних із Договором 1999 р., які впливають на СхС чи держави-члени СхС, а також ухвалення преюдиціальних рішень на запит національних судів держав, якщо при розгляді справ вони зіштовхнулись із зазначеними питаннями.

Крім того, СВС надано компетенцію розглядати спори згідно з арбітражними застереженнями та спеціальними угодами. Це відбувається, по-перше, якщо арбітражне застереження про передання спору на розгляд СВС міститься в договорі, сторонами якого є СхС або його держави-члени, по-друге, якщо спір стосується Договору про СхС 1999 р. і переданий на розгляд СВС відповідно до спеціальної угоди між державами-членами СхС та, нарешті, по-

третє, якщо арбітражне застереження міститься в комерційному контракті, сторони якого передбачили передання спору щодо контракту на розгляд СВС [110, с. 37-45].

Крім того, норми ст. 27 Договору 1999 р. передбачають надання СВС такої юрисдикції як суду першої та апеляційної інстанції, щодо прав людини та інших питань, яка буде визначена Радою Міністрів СхС [113, с. 4]. На практиці держави СхС не звертаються до СВС для розв'язання спорів між ними, надаючи перевагу переговорам, а більшість справ, які розглядає СВС, стосуються порушень прав людини, включаючи свавільні арешти та затримання, жорстоке і нелюдське поводження, порушення прав власності, свободи пересування та охорони навколишнього середовища [227]. Це відбувається, бо СВС тлумачить такі справи в рамках норм Договору 1999 р. про належне управління, повагу до верховенства права і прав людини [130, с. 233-4], попри те, що зміст положення ст. 27 Договору 1999 р. не був розкритий в інших договірних нормах і, відтак, його застосування мало би бути забезпечене шляхом укладення державами-членами окремого протоколу [228, с. 4].

Керівництво СВС і судді від початку своєї роботи приділили багато уваги розробці норм і процедур судового розгляду. Наразі ці процедури закріплені у Арбітражному регламенті 2012 р. [229] і Регламенті СВС 2013 р., який містить вступні положення (про ведення реєстру, документи, що використовуються у СВС, присутність сторін у Суді, представництво), норми про провадження у Суді першої інстанції і Суді апеляційної інстанції СВС, інші положення (регулюють виконання рішень, витрати сторін, діяльність адвокатів) [230]. Проводили роботу для уникнення проблем інституційного характеру, властивих судам держав-членів (недостатня доступність для приватних позивачів (фізичних і юридичних осіб), порушення процедур розгляду спорів суддями, затягнутість розгляду справ і винесення рішень, невиконання судових рішень) [231, с. 4-6], задоволення

потреб учасників судових процесів в інформації про процедури і підходи СВС до розгляду справ [224].

СВС накопичив практику розв'язання спорів з різних питань. Йдеться про торгівлю, захист прав людини, вільне пересування осіб, охорону навколишнього середовища, спори за участю службовців та працівників СхС, питання, що стосуються виборів членів Східноафриканської парламентської асамблеї [232-234]. Основними підставами для визнання успішності СВС зазвичай вважають зміст його рішень, які в певному сенсі стали загальним керівництвом щодо принципів діяльності СхС і сприяли зближенню правових систем держав-членів Співтовариства [179, с. 9].

Наприклад, розглядаючи одну зі справ, СВС вказав, що має верховенство стосовно питань, пов'язаних з тлумаченням і застосуванням Договору про СхС 1999 р. Звісно, це не означає, що суди держав-членів СхС не мають права намагатися тлумачити норми установчих договорів СхС, адже вони є невід'ємною частиною законодавства держав-членів. Однак, якщо таке тлумачення суперечить позиції СВС, переважну силу має саме остання.

Ще однією важливою властивістю процедур розгляду справ в СВС є відсутність вимоги про вичерпання засобів правового захисту на рівні держав-членів для отримання права звертатись до СВС. Це відрізняє СВС від регіональних судів з прав людини [226].

Водночас, СВС притаманна велика кількість проблем, які зменшують його роль як судового органу СхС та інституційного механізму поглиблення інтеграції держав Східної Африки. Зокрема, у 2007 р. в рамках СВС було створено Суд апеляційної інстанції шляхом внесення відповідних змін до Договору про СхС 1999 р., і причиною цього рішення були вузькі практичні міркування задоволення інтересів однієї з держав-членів СхС [179, с. 6].

Зміни до Договору про СхС обмежили час, впродовж якого юридична особа має право звернутись до суду, двома місяцями з моменту порушення або з дня,

коли позивач дізнався про порушення. Однак зміни не торкнулись відповідних прав інших заявників, таких як Генеральний секретар СхС [110, с. 39-40]. Зазначене призвело до обмеження доступу приватних заявників до суду. Для розв'язання цієї проблеми експерти СхС пропонували запровадити шестимісячний строк з моменту, коли було ухвалене рішення вищого суду або іншого органу влади держави, чи з моменту, коли позивач дізнався про це рішення [226].

У своїй діяльності СВС зіштовхується з серйозними проблемами, зокрема йдеться про заснування державами-членами СхС паралельних квазісудових органів, які мають ту ж предметну юрисдикцію, що й СВС. Це органи, створення яких передбачене Протоколом про митний союз 2004 р. [236] і Протоколом про спільний ринок 2009 р. [235] для реалізації норм цих актів. Насамперед йдеться про Східноафриканський комітет з торговельних заходів (Протокол про валютний союз 2013 р. у тому, що стосується розв'язання спорів, містить (ст. 28) лише посилання на Договір про заснування СхС 1999 р.) [119, с. 18].

Нормами ст. 28 Протоколу про Митний союз встановлено, що Східноафриканський комітет з торговельних заходів вирішує всі питання, які стосуються: а) правил походження, про які йдеться у Додатку III до Протоколу; б) антидемпінгових заходів, передбачених Додатком IV до Протоколу; в) субсидій та компенсаційних заходів, визначених у Додатку V до Протоколу; г) захисних заходів, вказаних у Додатку VI до Протоколу; г) розв'язання спорів (Додаток IX до Протоколу), а також будь-які інші питання, передані Комітету Радою [236, с. 27-28].

Згідно з Протоколом про Митний союз СхС СВС залишено поза цими процесами, за винятком випадків, коли сторона спору оскаржує рішення Комітету з мотивів обману чи шахрайства, відсутності юрисдикції або інших порушень. У таких випадках дозволене звернення до СВС, який переглядає рішення Комітету згідно зі ст. 28(2) Договору про СхС чи іншими нормами

Договору. Право на відповідне звернення надане лише державам-членам СхС [225, с. 12].

Згідно зі ст. 54 Протоколу про спільний ринок 2009 р. особа, чий права, що походять з Протоколу, можуть бути порушені, передає справу до суду власної держави і не має права на пряме звернення до СВС. СВС розглядає справу лише в преюдиціальному порядку (ст. 34 Договору про СхС) за запитом суду держави, який розв'язує спір, пов'язаний з правом СхС, і бачить потребу в тлумаченні права СхС [235, с. 52].

Хоча СВС підтвердив принципи свого функціонування, постановивши, що не потребує розширення своєї юрисдикції, передбаченої ч. 2 ст. 27 Договору 1999 р., для здійснення юрисдикції над справами, пов'язаними із протоколами 2004 і 2009 рр., досі держави СхС практично не передають на розгляд СВС справи, пов'язані із проблемами відносин у сфері торгівлі, функціонування митного союзу і спільного ринку, а переважна більшість справ стосується верховенства права, належного управління і захисту прав людини.

У 2015 р. Саміт СхС схвалив Протокол про забезпечення здійснення розширеної юрисдикції СВС. Він торкається питань торгівлі та інвестицій, що впливають із виконання протоколів про митний союз, спільний ринок та валютний союз. Однак з-поміж держав СхС Протокол 2015 р. донині ратифікувала лише Руанда [179, с. 10, 21].

Іншими проблемами є недостатність фінансування СВС державами-членами СхС; повільність процесу впровадження юрисдикції з розгляду апеляцій та справ, пов'язаних із захистом прав людини; звинувачення держав-членів на адресу СВС у порушенні його рішеннями принципу державного суверенітету, застосування державами-членами СхС інших форм тиску на СВС, що загрожує його незалежності [231] і прослідковується, зокрема, на прикладі справи *Anyang' Nyong'o and Others v Attorney General of Kenya* [237]; відсутність механізмів забезпечення виконання рішень СВС, що призводить до їхнього невиконання

державами, Радою міністрів та Самітом СхС, які самостійно і на власний розсуд ухвалюють рішення з цих питань [238, с. 145]; відмова судів держав від звернення до СВС із преюдиційними запитами. Усі ці чинники у сукупності підривають спроможність СВС забезпечити сумлінне виконання норм права СхС, його розвиток, сприяти поглибленню інтеграції держав-членів СхС.

## **Висновки до розділу 1**

1. Міжнародна економічна інтеграція – процес поглиблення господарських зв'язків та відносин між державами, що проявляється в розробці, укладенні і реалізації міжнародних договорів, спрямованих на усунення перешкод для торгівлі товарами та послугами, а на вищих етапах інтеграції — і на вільне переміщення факторів виробництва, проведення спільної економічної політики державами-членами інтеграційного утворення, створення окремого правопорядку для забезпечення досягнення цих цілей. Регіональна міжнародна економічна інтеграція являє собою відповідний процес, в якому беруть участь лише держави одного регіону світу.

2. До етапів сучасної міжнародної економічної інтеграції, залежно від ступеню поглиблення господарських зв'язків і відносин між державами, слід віднести наступні: 1) зона преференційної торгівлі (ЗПТ); 2) зона вільної торгівлі (ЗВТ); 3) митний союз; 4) спільний ринок; 5) валютний союз; 6) економічний і валютний союз.

ЗПТ передбачає взаємне надання державами-учасниками преференцій у торговельних відносинах в цілому або в певних галузях, зокрема зниження тарифів та усунення інших торговельних обмежень. ЗВТ являє собою групу митних територій, у торгівлі між якими усуваються мита та інші обмежувальні засоби щодо більшості товарів. МС означає створення двома чи більше державами однієї митної території, при скасуванні мит та інших обмежувальних

засобів регулювання торгівлі відносно основної частини торгівлі між державами-членами МС і застосуванні практично тих самих мит та інших засобів регулювання торгівлі кожною державою-членом МС по відношенню до третіх держав.

Спільний ринок є етапом інтеграції, на якому відбувається розробка державами-учасниками спільної політики з розвитку окремих галузей економіки, забезпечення вільного переміщення факторів виробництва та введення спільних правил для регулювання цих процесів. Валютний союз передбачає застосування державами-учасниками єдиної валюти або довідкової валюти, створення єдиного центрального банку та проведення спільної монетарної політики. Економічний і валютний союз являє собою етап міжнародної економічної інтеграції, на якому запроваджується спільний митний тариф, свобода руху товарів і факторів виробництва, проводиться спільна економічна політика (повною мірою чи частково), здійснюється уніфікація фінансових систем та законодавства держав-учасниць в валютній, бюджетній, грошовій сфері.

3. Інституційні характеристики судових органів міжнародних інтеграційних об'єднань залежать від етапу інтеграції. ЗПТ і ЗВТ властиве горизонтальне міждержавне співробітництво, відсутність органів, що ухвалюють обов'язкові і чинні на національному рівні рішення, брак потреби у контролі за вказаними рішеннями. Тому держави-учасниці ЗПТ і ЗВТ утворюють арбітражі *ad hoc* для розгляду спорів між державами-учасниками і між приватними особами (інвесторами) та державами-учасниками. Цій моделі притаманна неможливість контролювати виконання рішень арбітражу *ad hoc* і дотримання державами-учасниками міжнародних договорів інтеграційного характеру.

Митний союз, спільний ринок, валютний союз, економічний і валютний союз вимагають заснування спеціального наднаціонального органу і надання йому владних повноважень, зокрема з ухвалення обов'язкових актів прямої дії. Відтак, необхідне створення постійних судових органів, які б забезпечували

здійснення контролю за правомірністю актів наднаціональних органів і дотриманням права міжнародних інтеграційних об'єднань, сприяли розвитку правопорядку, сформованого засновницькими договорами інтеграційних об'єднань, реалізації відповідних договірних норм у правових системах держав-членів завдяки співпраці з їхніми національними судами.

Досягнення цих цілей має забезпечуватись закріпленням відповідного переліку позивачів і відповідачів, наданням доступу юридичних і фізичних осіб до судових органів міжнародних інтеграційних об'єднань; поширенням предметної юрисдикції вказаних судових органів на спори не лише про застосування і тлумачення норм права міжнародних інтеграційних об'єднань, а і про правомірність актів та рішень наднаціональних органів, актів законодавства держав-членів; застосуванням ними преюдиціальної процедури, наданням консультативних висновків з тлумачення норм права відповідних інтеграційних об'єднань.

4. Видається, що досвід створення і функціонування Суду Європейського Союзу, ПТР МЕРКОСУР, Східноафриканського Верховного Суду, Карибського суду, Суду Андського співтовариства та інших судових органів міжнародних інтеграційних об'єднань свідчить про відповідність місця і ролі судових органів в структурі інтеграційних об'єднань від етапів інтеграції, на яких перебувають ці об'єднання, і від виконання державами-членами відповідних взаємних зобов'язань, передбачених установчими договорами міжнародних інтеграційних об'єднань; про вплив інституційної спроможності органів влади держав-членів міжнародних інтеграційних об'єднань на ступінь ефективності функціонування судових органів вказаних об'єднань; про пряму позитивну залежність формування і розвитку права та правопорядку міжнародних інтеграційних об'єднань, і, врешті-решт, поглиблення інтеграції держав-членів від обсягу компетенції, ступеню незалежності, наявності засобів виконання рішень судових органів інтеграційних об'єднань, від рівня їхнього використання державами-

членами, активності співпраці із керівними органами інтеграційних об'єднань та судами держав-членів.

5. Вважаємо, що основними сучасними тенденціями розвитку судових механізмів міжнародних інтеграційних об'єднань є наступні:

а) створення нових судових органів в рамках структури міжнародних інтеграційних об'єднань за моделлю Суду ЄС;

б) відхід від застосування арбітражних процедур розв'язання спорів між державами-членами інтеграційних об'єднань на користь звернення до вказаних судових органів;

в) ускладнення інституційної структури існуючих судових органів міжнародних інтеграційних об'єднань, ухвалення нових редакцій регламентів вказаних судових органів з метою підвищення їхньої ефективності у розгляді справ та забезпечення дотримання прав сторін спору на справедливий судовий розгляд;

г) удосконалення процедури обрання суддів судових органів міжнародних інтеграційних об'єднань з метою підвищення ступеню їхньої незалежності;

г) зростання впливу судів міжнародних інтеграційних об'єднань на розвиток цих об'єднань, формулювання ними принципів права інтеграційних об'єднань;

д) поширення предметної юрисдикції вказаних судів на спори, предмет яких не стосується безпосередньо питань економічної інтеграції (захист прав людини, принципи верховенства права, незалежності судової влади в державах-членах, охорона навколишнього середовища, трудові та адміністративні спори між службовцями і працівниками органів міжнародних інтеграційних об'єднань та цими органами тощо).

е) зростання кількості і підвищення складності справ, що розглядають судові органи міжнародних інтеграційних об'єднань.

6. До основних чинників успішності судових органів міжнародних інтеграційних об'єднань з погляду на досягнення цілей інтеграції, на наш погляд, належать наступні:

а) наявність у відповідних судових органів повноважень, реалізація яких сприяє просуванню інтеграційних процесів, насамперед повноважень з формулювання і забезпечення реалізації принципів права інтеграційного об'єднання, з формування та розвитку окремого правопорядку інтеграційного об'єднання; з контролю за відповідністю установчим договорам і вказаним принципам актів, рішень, дій органів міжнародного інтеграційного об'єднання, нормативно-правових актів законодавства та дій держав-членів;

б) готовність держав-членів міжнародних інтеграційних об'єднань використовувати можливості вказаних судових органів для розв'язання міждержавних спорів, відмова від надання вказаними державами пріоритету позасудовим механізмам, арбітражному розгляду чи від створення квазісудових органів;

в) наявність в структурі інтеграційних об'єднань виконавчих органів, наділених повноваженнями контролювати дотримання права інтеграційного об'єднання державами-членами;

г) інституційна незалежність судових органів міжнародних інтеграційних об'єднань і наявність засобів запобігання тиску на вказані судові органи з боку держав;

г) відповідність процесу створення, нормативно-правової основи діяльності, інституційної структури, статусу суддів, рішень судових органів міжнародних інтеграційних об'єднань нормам установчих договорів цих об'єднань;

д) підтримка виконання вказаними судовими органами правотворчої функції з боку держав-членів міжнародних інтеграційних об'єднань;

е) готовність судів держав-членів інтеграційних об'єднань використовувати механізми співпраці із судовими органами вказаних об'єднань;

є) наявність і застосування міжнародними інтеграційними об'єднаннями та їхніми державами-членами засобів забезпечення виконання рішень судів інтеграційних об'єднань;

ж) реальне функціонування, стійкість та тривалість існування інтеграційних об'єднань, збереження кількості держав-членів, необхідної для просування інтеграційних процесів;

з) наявність у фізичних та юридичних осіб права на пряме звернення до суду міжнародного інтеграційного об'єднання, без необхідності проходження процедур розв'язання спорів на національному рівні;

и) наявність в структурі судових органів інтеграційних об'єднань апеляційної інстанції, що забезпечує надання сторонам спорів прав на оскарження рішень вказаних судових органів.

## **РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРА ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУДОВИХ ОРГАНІВ РЕГІОНАЛЬНИХ ОБ'ЄДНАНЬ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ**

### **2.1. Структура і статус членів Суду Європейського Союзу, Суду МЕРКОСУР та Східноафриканського Верховного Суду.**

Суд ЄС як судовий орган забезпечує єдине тлумачення та застосування права ЄС. Від самого початку формування судової системи Європейських Співтовариств Суд перетворився в один з основоположних інститутів, що інтегрував Європейські Співтовариства та їхні органи в єдину систему розвиненого міжнародного співробітництва незалежних держав, яка відзначається наднаціональністю. При цьому Суд ЄС втілює в собі функції, характерні для класичних міжнародних судів, конституційних, адміністративних, звичайних національних судових установ [239, с. 7]. Зокрема, до предметної юрисдикції Суду ЄС належать визначення відповідності актів органів та установ ЄС установчим договорам та загальним принципам права ЄС, забезпечення виконання державами-членами зобов'язань, передбачених установчими договорами, тлумачення права ЄС за зверненнями судів держав тощо [240, с. 73-4; 241].

Структурно Суд ЄС складається з трьох ланок: йдеться про Суд, Загальний суд і спеціалізовані суди [242, с. 84]. Суд розглядає справи, позивачами в яких є держави-члени та інститути ЄС, а також апеляції на рішення Загального суду, а Загальний суд – справи, позивачами в яких виступають приватні (фізичні та юридичні) особи. Такий розподіл юрисдикції дозволив Суду зосередитися на вирішенні фундаментальних питань, які можуть мати значні наслідки для правової системи ЄС (преюдиціальні провадження, провадження проти держав-членів стосовно порушення права ЄС тощо), у той час як Загальний суд вирішує спори адміністративного характеру – між приватними особами та Союзом. Мова

йде про провадження щодо позадоговірної відповідальності ЄС, щодо скасування нелегітимних нормативних актів ЄС, щодо бездіяльності ЄС, позови службовців ЄС [183, с. 139-40]. Надзвичайно важливу роль відіграють судові системи держав-членів ЄС, які перебувають у постійному діалозі з Судом ЄС переважно завдяки застосуванню преюдиціальної процедури [243, с. 140].

Понад 10 років функціонував Трибунал цивільної служби ЄС, створений у 2004 р. для розв'язання спорів між органами ЄС та їхніми співробітниками. Хоча він виніс понад 1500 рішень [193], діяльність Трибуналу була визнана недостатньо ефективною через затримки і нездатність розглянути значну частину справ, загальна кількість яких виявилась надмірною для цього судового органу. Проблемою стали і суперечності при призначенні суддів, зумовлені малим кількісним складом Трибуналу та прагненням забезпечити дотримання принципу ротації. Вони призвели до кількісної нестачі суддів в Трибуналі [205, с. 3]. В підсумку у липні 2016 р. Трибунал було ліквідовано, а його компетенція передана до Загального суду як суду першої інстанції між ЄС та його службовцями [206, с. 3].

Що стосується ланки спеціалізованих судів, то Європейський парламент і Рада ЄС, ухвалюючи відповідні рішення згідно зі звичайною законодавчою процедурою, можуть створювати їх при Загальному суді. Спеціалізовані суди, як суди першої інстанції, можуть розглядати деякі категорії позовів в спеціальних сферах. Їхні регламенти встановлюватимуть правила щодо складу спеціалізованих судів і чітко визначать обсяг наданих йому повноважень. Якщо інше не буде передбачено актами про створення спеціалізованих судів, то положення установчих договорів, що відносяться до Суду ЄС, і положення Статуту Суду ЄС в редакції 2007 р. застосовуватимуться до цих судів (ст. 257ДФЄС) [71, с. 47]. Однак, на даний час спеціалізовані суди не створені.

Окрім передання Загальному суду предметної юрисдикції Трибуналу цивільної служби, проведена у 2016 р. реформа Суду ЄС була спричинена

розширенням масиву правових актів інститутів, органів та агентств ЄС, зростанням кількості справ (станом на 1.11.2015 р. не було розглянуто 1270 справ) [202, с. 2], підвищенням їхньої складності, і спрямована на удосконалення роботи Загального суду. На практиці реформа, проведена згідно з нормами Регламенту ЄС №2015/2422 про внесення змін до Протоколу №3 про Статут Суду ЄС [203], проявилась у збільшенні кількості суддів, підвищенні швидкості розгляду справ, зростанні кількості справ, що розглядаються розширеним складом палат Загального суду (п'ятьма суддями), зменшенні витрат внаслідок скорочення кількості позовів, зумовлених затримками у розгляді справ. 2017 рік став першим роком роботи Загального суду відповідно до нової організаційної структури [204].

Наразі, питання структури і статусу членів Суду ЄС регламентовані ДФЄС та Статутом Суду ЄС в редакції 2007 р. зі змінами 2012, 2015, 2016 рр., а саме нормами Розділу I «Статус суддів і генеральних адвокатів», Розділу II «Організація Суду» і Розділу IV «Загальний суд» [199]. Кількісно Суд складається з 27 суддів (по одному від кожної держави-члена) та 11 генеральних адвокатів – спеціальних посадових осіб, які можуть брати участь у розгляді справи і висловлюють свою позицію з приводу того, яке рішення слід ухвалити, враховуючи обставини справи та норми права ЄС. До складу Загального суду належать 54 судді – по 2 судді від кожної держави-члена. Генеральних адвокатів у Загальному суді наразі немає [244].

Розкриваючи структурну побудову Суду ЄС в аспекті суддівського врядування, зазначимо, що судді Суду та Загального суду обирають зі свого складу Голову, Віце-голову та Голів палат, які виконують адміністративні функції. Голову та Віце-голову обирають строком на 3 роки, Голів палат, що налічують 5 суддів – на 5 років, їхні повноваження можуть бути продовжені один раз. Голови палат, що налічують 3 суддів, обираються на 1 рік. Голова Суду представляє Суд, керує його діяльністю, зокрема головує на загальних зборах

членів Суду, засіданнях і слуханнях Пленуму та Великої палати, забезпечує належне функціонування служб Суду. Віце-голова надає допомогу Голові Суду у виконанні його обов'язків і займає місце Голови, якщо той з якихось причин не може працювати; виконує замість Голови, на його прохання, обов'язки Голови щодо представництва Суду та забезпечення належного функціонування служб Суду (ст. 9-10 Регламенту Суду ЄС 2012 р.). Також, в структурі Суду ЄС працює Секретаріат, який очолює Секретар. Секретаріат виконує технічну роботу, необхідну для ефективного виконання Судом його функцій [200, с. 11].

Відповідно до ст. 252 ДФЄС Суд та Загальний суд засідають в рамках палат або Великої палати. У випадках, коли це передбачено Статутом, можливі засідання Пленуму, тобто всього складу суду [71, с. 47]. Палати складаються і з 3 або 5 суддів. До складу Великої палати Суду, яка розглядає найважливіші та найскладніші справи, справи з особливими обставинами, належать 15 суддів, зокрема голови палат, що налічують 5 суддів та інші судді, які призначаються відповідно до умов, передбачених процесуальним регламентом Великої палати. Засідання в рамках Великої палати відбувається на вимогу держави-члена або інституту Союзу, якщо вони виступають стороною у справі.

Суд засідає у рамках Пленуму у низці випадків, передбачених нормами ДФЄС, які регулюють предмет справ у Суді ЄС. Йдеться про ч. 2 ст. 228 ДФЄС про відставку європейського омбудсмена, ч. 2 ст. 245 і ст. 247 про примусову відставку членів Європейської Комісії, ч. 6 ст. 286 про звільнення членів Рахункової палати, позбавлення їх права на пенсію або інших пільг [199, с. 6]. До того ж, якщо судді, які розглядають справу вважають, що справа має виняткове значення, вони можуть передати справу на розгляд Великої палати [245, с. 130]. Загальний суд засідає у рамках Великої палати чи Пленуму у виключних випадках. В окремих категоріях справ можливий і одноособовий розгляд справи суддею Загального суду (ст. 40 і ст. 50 Статуту Суду ЄС) [199, с. 6].

З учасників судового процесу в Суді ЄС 11 генеральних адвокатів, які, хоч і не представляють держави-члени ЄС, призначаються 6 державами (по одному призначають Франція, Німеччина, Італія, Іспанія, Угорщина, Польща, а також на основі ротації – ще 5 держав). Ці особи надають сприяння суддям публічно, з повною неупередженістю і незалежністю, ухвалюють мотивовані висновки у справах, які відповідно до Статуту Суду ЄС вимагають участі Суду. Критерії відбору подібних справ, а також порядок призначення генеральних адвокатів встановлюються Регламентом Суду. Член Суду, залучений до виконання функцій генерального адвоката в конкретній справі, не може брати участь в ухваленні рішення по цій справі. На запит Суду Рада ЄС, постановляючи одноголосно, може збільшити кількість генеральних адвокатів [71, с. 47]. Саме таке рішення ухвалене у 2015 р., адже до цього генеральних адвокатів було 8 [246, с. 92].

Участь Генеральних адвокатів в роботі Суду ЄС сприяє гармонійному розвитку права ЄС і «компенсує» заборону на окремі думки суддів [247]. Перший генеральний адвокат, який виконує адміністративні функції, може при розгляді Загальним судом апеляцій на рішення спеціалізованих судів, у разі виникнення серйозних ризиків невірному чи непослідовного застосування права ЄС, запропонувати передати справу до Суду [248, с. 101]. В цілому, генеральні адвокати відіграють значну роль в збереженні однаковості і цілісності застосування, в гармонійному розвитку права Європейського Союзу і практики Суду після розширення ЄС.

Наділивши Суд першої інстанції (прототип нинішнього Загального суду) статусом суду загальної юрисдикції в рамках ЄС, автори Ніццького договору 2001 р. вважали за доцільне також створити при ньому в разі потреби постійний корпус генеральних адвокатів [247]. Хоча цього не було зроблено у той час і не зроблено досі, у випадку розгляду складної справи Голова Загального суду має право призначити одного із суддів для виконання функцій генеральних адвокатів [248, с. 101].

Суддям-доповідачам по справі можуть допомагати помічники. Відповідно до ст. 13 Статуту Суду ЄС на прохання Суду Європейський Парламент і Рада ЄС можуть, діючи відповідно до звичайної законодавчої процедури, передбачити призначення помічників доповідачів і встановити правила, що регулюють їхню діяльність. Вони можуть бути зобов'язані, за умов, викладених у регламентах Суду та Загального суду, брати участь у підготовчому розгляді справ, які перебувають в Суді, та співпрацювати з суддею-доповідачем [249, с. 84].

Помічники доповідачів обираються з осіб, чия незалежність не викликає сумнівів і які мають необхідну юридичну кваліфікацію; вони призначаються Радою ЄС, що ухвалює відповідні рішення простою більшістю голосів. Помічники доповідачів приймають присягу перед Судом, зобов'язуючись виконувати свої обов'язки неупереджено, добросовісно та зберігати таємницю судового розгляду [250, с. 154].

Держави-члени та інститути Союзу в Суді представляють агенти, яких призначають на кожну справу, як правило, з числа працівників юридичних служб державних органів членів та інститутів ЄС. Агент може користуватися допомогою радника або адвоката. Держави-учасники Угоди про Європейський економічний простір 1992 р., інші ніж держави-члени ЄС (йдеться про Ісландію, Ліхтенштейн, Норвегію та Швейцарію), та Спостережний орган Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ), до якої входять перелічені держави [251], представляють аналогічним чином. Інші сторони мають представляти адвокати, причому тільки уповноважені вести справи в судах держави-члена чи іншої держави-учасниці Угоди про Європейський економічний простір.

Агенти, радники і адвокати, які беруть участь у розгляді справи в Суді, користуються правами і гарантіями, необхідними для незалежного виконання ними своїх функцій, на умовах, які закріплюються процесуальним регламентом Суду та Загального суду. По відношенню до радників і адвокатів Суд користується повноваженнями, зазвичай визнаними в цій області за судами, на

умовах, які закріплюються процесуальним регламентом (ст. 19 Статуту Суду ЄС) [199, с. 7-8].

Порядок призначення суддів і генеральних адвокатів розкрито у нормах ст. 254-255 ДФЄС. До Суду їх обирають з переліку осіб, чия незалежність не викликає сумнівів, і які відповідають умовам, необхідним для заняття вищих судових посад у відповідних державах, або які є знавцями права з загальновизнаною компетентністю. Натомість, норма ч. 2 ст. 254 ДФЄС, яка стосується суддів Загального суду, встановлює менш суворі вимоги: мова йде про осіб, які володіють кваліфікацією, необхідною для призначення на найвищі судові посади. Як бачимо, відсутні вказівки на судові посади в державах-членах ЄС і альтернативу у вигляді «знавців права з загальновизнаною компетентністю». Те ж стосується спеціалізованих судів, членів яких, у випадку створення таких судів, обиратимуть з-поміж осіб, чия незалежність не викликає сумнівів і які мають необхідну кваліфікацію для призначення на посаду судді [71, с. 47].

Отже, єдиних вимог для кандидатів на посаду судді Суду ЄС не встановлено: це питання вирішується кожною державою-членом ЄС, виходячи з національного законодавства. У випадку суддів Загального суду держави мають більше свободи у відборі кандидатів, бо судді Суду, з огляду на функції цього судового органу, покликані виконувати більш серйозні завдання [252, с. 209].

Судді і генеральні адвокати призначаються за спільною згодою урядів держав-членів ЄС на 6-річний строк після консультацій з Колегією експертів, утвореною для надання висновків про придатність кандидатів. До складу Колегії належать 7 осіб, що відбираються з числа колишніх членів Суду справедливості і Загального суду, членів верховних судів держав ЄС та юристів з загальновизнаною компетентністю, одного з яких пропонує Європейський парламент [253]. Зазначимо, що Колегію експертів створено згідно з ДФЄС саме для вдосконалення процесу відбору кандидатів у вищі ешелони судової системи ЄС [254, с. 98] і виправлення недоліків, зумовлених різними процедурами відбору

суддів в державах-членах, насамперед подолання проблеми непрозорості. Отже, на відміну від попередньої практики, Колегія експертів достатньо часто відхиляє кандидатури, запропоновані державами [255, с. 15].

Таким чином, як зазначає М.В. Кривога, процедура призначення судді складається з трьох етапів: 1) держава-член ЄС пропонує кандидатуру на посаду судді в Суд ЄС; 2) Колегія експертів розглядає цю кандидатуру і дає своє рекомендаційний висновок (проте це не означає, що будь-яка запропонована державою-членом ЄС кандидатура буде підтримана); 3) після винесення висновку судді призначаються за спільною згодою урядів держав-членів на шестирічний термін. Оскільки кожна держава-член ЄС зацікавлена в призначенні висунутої нею кандидатури і не приділяє уваги вивченню кваліфікації і послужного списку кандидатур інших держав, найчастіше судді призначаються одногосно чи більшістю голосів, а держави-члени вважають за краще не залучати інші інститути ЄС до процедури призначення суддів [256, с. 35].

Судді і генеральні адвокати, строк повноважень яких завершений, можуть бути призначені знову (ст. 253 ДФЄС) [71, с. 47]. Крім закінчення строку повноваження суддів та генеральних адвокатів припиняються через смерть, відставку в індивідуальному порядку, невідповідність необхідним умовам або обов'язкам, що походять з їхніх постів. В останньому випадку це відбувається при винесенні одностайного рішення суддів і генеральних адвокатів Суду ЄС (ст. 4 і 6 Статуту Суду ЄС).

Що стосується особливостей статусу суддів і генеральних адвокатів, то вони не можуть обіймати жодних політичних або адміністративних посад, займатися професійною діяльністю (як оплачуваною, так і неоплачуваною), крім випадків надання їм відповідного дозволу рішенням Ради ЄС, яке ухвалюється простою більшістю голосів (ст. 4 Статуту Суду ЄС) [257, с. 204-5].

При цьому, судді і генеральні адвокати користуються імунітетом від кримінальної та адміністративної відповідальності. Відповідно до ст. 3 Статуту

Суду ЄС щодо дій, які вони вчиняють в офіційному статусі, включаючи надання усних та письмових заяв, судді і генеральні адвокати продовжують користуватися імунітетом після припинення виконання ними своїх функцій. Разом з тим, Суд на пленарному засіданні може зняти імунітет судді чи генерального адвоката. Коли рішення стосується члена Загального суду або спеціалізованого суду, Суд приймає його після консультації з ним.

У разі, якщо після зняття імунітету проти судді порушено кримінальне провадження, то відповідна справа підлягає розгляду в кожній з держав-членів ЄС виключно тією інстанцією, яка має повноваження судити членів вищого національного суду [199, с. 3-4].

Важливою складовою статусу суддів і генеральних адвокатів Суду ЄС є заборона їхньої участі у розв'язанні будь-якого спору, в якому вони раніше брали участь як агенти, радники або адвокати однієї із сторін або за яким до них звертались для висловлення думки як члена судового органу, слідчої комісії або в будь-якому іншому статусі.

Сторона спору може вимагати зміни складу Суду або однієї з його палат. Однак для обґрунтування цієї вимоги сторона не може посилатися на громадянство будь-кого з суддів або на відсутність в Суді або в одній з його палат судді, що має однакове з нею громадянство (ст. 18 Статуту Суду ЄС) [199, с. 7].

**МЕРКОСУР.** В рамках МЕРКОСУР створено широку систему розв'язання спорів, яка по суті своїй не може бути названа виключно міжнародною судовою. Вона включає в себе Групу спільного ринку (ГСР), Торгівельну комісію МЕРКОСУР (ТКМ), арбітражні трибунали *ad hoc*, Постійний ревізійний трибунал (ПРТ) та Адміністративно-трудова суд [258, с. 266]. «Судом МЕРКОСУР» зазвичай називають ПРТ, але інституційний механізм МЕРКОСУР з розв'язання спорів не обмежується ПРТ і потребує комплексного дослідження [88].

Функції Групи спільного ринку (ГСР) зумовлені її статусом як виконавчого органу МЕРКОСУР, тим, що до структури ГСР належать Торговельна комісія, яка відповідає за консультування, застосування спільної торговельної політики в рамках МЕРКОСУР і встановлення керівних напрямків розвитку спільного ринку), Спільна парламентська комісія та Форум економічних та соціальних консультацій, де представлені різні економічні та соціальні групи держав-членів. Коли держави-учасниці спору звертаються до ГСР для того, щоб вона взяла участь у врегулюванні спору, вона надає рекомендації [259, с. 1].

ТКМ створено згідно з Додатковим протоколом 1994 р. про інституційну структуру МЕРКОСУР до Асунсьйонського договору про заснування МЕРКОСУР 1991 р. (Протоколом Оуро Прето). Однією з функцій ТКМ є «розгляд скарг держав-учасниць або юридичних осіб, поданих Національними секціями ТКМ» (ст. 21 Протоколу). Крім того, норми Директив ТКМ належать до правових норм, на яких сторона, що використовує систему розв'язання спорів, може ґрунтувати свою скаргу (ст. 43 Протоколу) [260, с. 7].

В цілому ж інституційні основи розв'язання спорів МЕРКОСУР подібні до притаманних традиційним арбітражним органам, які використовуються для розв'язання торговельних спорів між державами [210, с. 273]. Арбітраж ad hoc в рамках МЕРКОСУР формується для розв'язання конкретних спорів, але держави-члени можуть звернутися до Постійного ревізійного трибуналу для оскарження його рішення [259, с. 1].

Власне, ПРТ, створений у 2004 р. згідно з Протоколом про розв'язання спорів в рамках МЕРКОСУР (Протоколом Олівос) 2002 р., займається розв'язанням спорів щодо тлумачення, застосування та порушення права МЕРКОСУР, до якого належать Асунсьйонський договір 1991 р., протоколи до нього, інші міжнародні договори, а також спорів, що виникають у зв'язку з рішеннями, постановами, директивами та іншими актами, ухваленими органами МЕРКОСУР [149, с. 56]. Функціонування ПРТ спрямоване на забезпечення

чіткості, однозначності і послідовності тлумачення права МЕРКОСУР, що сприяє поглибленню інтеграції держав МЕРКОСУР.

Важливо зазначити про зміни системи розв'язання спорів в рамках МЕРКОСУР, які відбулись з плином часу. Коли Бразилія, Аргентина, Уругвай і Парагвай у 1991 р. уклали Асунсьйонський договір та створили МЕРКОСУР, вони вирішили, що всі спори між державами-членами щодо тлумачення та застосування Договору розв'язуватимуть шляхом застосування механізму вирішення спорів. В цілому, процедура складалась із трьох етапів. По-перше, держави-члени повинні були провести прямі переговори. По-друге, якщо переговори не приносили успіху, спір передавали до ГСР, до складу якого входили чотири члени, кожен з яких представляв одну з держав-членів. Нарешті, по-третє, якщо ГСР не могла розв'язати спір, це робила Рада спільного ринку – орган, до якого входять міністри закордонних справ кожної держави-члена МЕРКОСУР. Таким чином, механізм розв'язання спорів ґрунтувався, значною мірою, на застосуванні дипломатичних засобів, був тривалим, не передбачав засобів забезпечення виконання рішень [210, с. 287-290], що у сукупності не дозволяло йому бути достатньо ефективним.

Натомість, система, яка створена згідно з Протоколом Олівос 2002 р. для виправлення цих недоліків і діє нині, передбачає можливість паралельного звернення до різних механізмів розв'язання спорів, що функціонують у системі МЕРКОСУР. Сторони спору мають три варіанти: 1) створення арбітражу ad hoc за ініціативою будь-якої зі сторін без необхідності згоди іншої сторони (це полегшує доступ держав-членів до арбітражного врегулювання); 2) звернення до ГСР МЕРКОСУР, за згодою сторін спору; 3) звернення до ПРТ, за згодою сторін спору. Подання до ПРТ апеляцій на рішення арбітражу ad hoc забезпечує послідовність у винесенні рішень і реалізацію інтересів держав-членів МЕРКОСУР стосовно оскарження рішень.

Основні відносини, пов'язані із функціонування цих інституційних механізмів, регулює Протокол Олівос. З точки зору можливостей держав важливо, що у передбачених правом СОТ випадках сторони спору, замість використання засобів МЕРКОСУР, мають право звертатись до СОТ [170, с. 102-17]. Таким чином, Протоколом Олівос заповнено прогалину Протоколу Бразилія про розв'язання суперечностей 1991 р., яка дозволяла державам-членам після програшу справи у рамках механізмів МЕРКОСУР звертатись ще й до СОТ [220, с. 6]. Крім того, Директива ТКМ №17/99 встановила процедури проведення консультацій, а Додаток до Протоколу Оуро Прето і Рішення Ради спільного ринку №18/02 передбачає розгляд скарг. Ці засоби (консультації та скарги) використовуються ТКМ і ГСР МЕРКОСУР відповідно [259, с. 4].

Стосовно формування та складу цих органів, то ПРТ складається з 5 арбітрів, що працюють на постійній основі [261, с. 31]. Згідно зі ст. 18 Протоколу Олівос кожна держава-член МЕРКОСУР призначає одного арбітра та його заступника строком на 2 роки з можливістю продовження їхніх повноважень ще на 2 строки. П'ятого арбітра, який призначається строком на 3 роки (без можливості продовження повноважень), якщо інше не узгоджено державами-членами, обирають одностайним голосуванням представників держав-членів, з узгодженого ними списку не пізніше 3 місяців до закінчення строку повноважень п'ятого арбітра. Арбітри можуть мати громадянство будь-якої з держав-членів. Тривалість перебування арбітрів на їхніх посадах зумовлена прагненням держав-членів МЕРКОСУР домогтись послідовності у розв'язанні справ та змісті рішень ПРТ [170, с. 102-17].

Якщо одностайності позицій держав-членів щодо кандидатур п'ятого арбітра досягнути не вдасться, призначення здійснюється шляхом жеребкування з-поміж осіб із зазначеного списку, яке проводить Адміністративний секретаріат. Жеребкування відбувається протягом 2 днів після закінчення тримісячного періоду до завершення строку повноважень п'ятого арбітра. Список кандидатур

п'ятого арбітра містить 8 осіб. Кожна держава-член пропонує двох членів, які є громадянами держав-членів. Водночас, держави за загальною згодою можуть встановлювати інші критерії для призначення п'ятого арбітра.

Щодо інших арбітрів, то принаймні за 3 місяці до закінчення строку повноважень кожного з них держави-члени МЕРКОСУР повинні виказати свою позицію щодо продовження строку повноважень арбітрів або запропонувати нових кандидатів. Якщо строк повноважень арбітра, який бере участь у розв'язанні спору, завершується, він залишається на посаді до завершення розгляду справи [215, с. 13].

Стосовно арбітрів для конкретного спору, то спір, який стосується двох держав-учасниць, розглядають три арбітри ПРТ. При цьому два арбітри повинні бути громадянами держав-учасниць спору, а третій, який обійме посаду голови складу суду, буде призначений за допомогою лотереї, яку буде проводити Голова Адміністративного секретаріату МЕРКОСУР, з-поміж суддів, які не є громадянами держав-учасниць спору. Призначення голови здійснюється після подання апеляційної скарги на рішення арбітражу ad hoc. Якщо у спорі беруть участь більше двох держав-учасниць, до складу ПРТ належать 5 арбітрів [262, с. 11-12]. Не зважаючи на його назву, ПРТ не є постійно діючим органом. Однак, його арбітри можуть викликані для розгляду справи у будь-який час [259, с. 2].

Що ж до арбітражів ad hoc в рамках МЕРКОСУР, то вони складаються з трьох арбітрів: по одному призначає кожна зі сторін спору, а третього арбітра, який очолює арбітраж, сторони обирають спільно [170, с. 102]. Арбітрів призначають зі спеціального списку арбітрів, передбаченого ст. 11 Протоколу Олівос, впродовж 15 днів з дати, коли Адміністративний секретаріат МЕРКОСУР повідомив держави-учасниці спору про створення арбітражу. Одночасно призначають додаткових арбітрів, які замінять основних у разі втрати працездатності або появи інших обставин, що унеможливають їхню участь у розгляді справи.

Якщо ж одна з держав-учасниць спору не призначила свого арбітра протягом 15 днів, його обирає за жеребом Адміністративний секретаріат МЕРКОСУР впродовж 2 днів з моменту завершення вказаного строку, з-поміж суддів, які відповідна держава внесла в перелік, про який йдеться у ст. 11 Протоколу [215, с. 6-7]. Третій арбітр, що визначається спільно сторонами спору, не може бути громадянином жодної з держав-членів. У разі недосягнення згоди голову арбітражу, знову ж таки, призначає Адміністративний секретаріат МЕРКОСУР із переліку, передбаченого ст. 11 Протоколу 2002 р. [149, с. 57].

Стосовно кваліфікації суддів арбітражу ad hoc та ПРТ МЕРКОСУР, то вони мають бути визнаними професіоналами у сфері юриспруденції, зокрема у питаннях, які можуть бути предметом спору, повинні бути обізнані з правом МЕРКОСУР. Арбітри зобов'язані дотримуватися принципу неупередженості та незалежності від держав-учасниць, не мати інтересів у спорі будь-якого характеру, бути об'єктивними, надійними і надавати обґрунтовані судження [263, с. 169].

Держави-учасниці спору призначають адвокатів та радників для захисту своїх прав і відстоювання інтересів у спорі. Якщо дві або більше держав займають однакову позицію у спорі, вони можуть відстоювати її спільно, зокрема і в сенсі обрання адвокатів та радників, а також призначити арбітра за взаємною згодою протягом 15 днів з дати, коли Адміністративний секретаріат МЕРКОСУР повідомив держави-учасниці спору про створення арбітражу ad hoc (ст. 12-13 Протоколу Олівос 2002 р.) [215, с. 9].

Ще одним судовим органом, що функціонує в рамках структури МЕРКОСУР, є Адміністративно-трудова суд (АТС). Він, як суд однієї інстанції, уповноважений розглядати і виносити рішення по спорах у сфері трудових та адміністративних відносин між МЕРКОСУР і його посадовими особами, службовцями або іншими працівниками, які уклали контракт з МЕРКОСУР і

працюють в Адміністративному секретаріаті або в інших органах МЕРКОСУР [219, с. 5].

АТС створено згідно з Рішенням ГСР №42/97, що містило Загальні правила діяльності службовців Адміністративного секретаріату. Відповідно до ст. 56 Загальних правил цей орган має розв'язувати «всі спори, що стосуються трудових питань, які не можуть бути розв'язані в адміністративному порядку» [264, с. 5].

До складу АТС входять 4 судді, які призначаються ГСР на дворічний строк і можуть бути переобрані. Судді повинні бути юристами з визнаним досвідом у сфері трудового права та бути незалежними від органів МЕРКОСУР. Голова АТС повинен мати громадянство держави-члена, яка очолює МЕРКОСУР у відповідний період [265, с. 18].

**Східноафриканський Верховний Суд (СВС)** є одним з органів Східноафриканського Співтовариства (СхС), заснованим згідно зі ст. 9 Договору про створення СхС 1999 р. [266, с. 90]. Завдання СВС полягає в сприянні регіональній інтеграції шляхом здійснення правосуддя і забезпечення поваги до верховенства права при застосуванні та тлумаченні Договору 1999 р. [267, с. 344] СВС може розв'язувати спори між державами-членами СхС, між фізичними та юридичними особами, між фізичними та юридичними особами і державами-членами СхС, може надавати консультативні висновки, вирішувати трудові спори, що виникають між СхС та його персоналом [268, с. 86-87].

До структури СВС входять судові палати першої та апеляційної інстанції. Суд першої інстанції має розглядає справи з будь-яких питань, передбачених Договором 1999 р. Його рішення, відповідно, можуть бути оскаржені в Суді апеляційної інстанції [267, с. 344]. Склад і порядок діяльності СВС регулюються розділом 8 Договору (ст. 23-47).

Щодо призначення суддів, то це здійснює Саміт СхС з-поміж осіб, рекомендованих державами-партнерами. Ці особи повинні бути авторитетними юристами з бездоганною репутацією, неупередженими, незалежними,

відповідати умовам, що висуваються в їхніх державах для зайняття подібних посад, або мати визнаний авторитет як юристів-професіоналів у відповідних державах. При цьому не більше двох суддів Суду першої інстанції або одного судді Суду апеляційної інстанції призначаються за рекомендацією кожної з держав-партнерів. Така процедура призначення суддів СВС покликана гарантувати їхню незалежність від будь-якого впливу при ухваленні рішень.

У період, коли СВС складався з однієї інстанції, у ньому працювало 6 суддів. Після реорганізації кількість суддів збільшилася до 15 [113, с. 5-7]. Було встановлено, що не більше 10 суддів працюють у першій інстанції, не більше 5 – в апеляційній [179, с. 6]. При цьому, передбачено, що з-поміж суддів, вперше призначених до СВС, строк повноважень 1/3 суддів закінчується через 5 років, інших 1/3 суддів – через 6 років, решти 1/3 – через 7 років. Судді, строк повноважень яких закінчується наприкінці кожного з цих періодів, обираються шляхом жеребкування, що проводиться Самітом СхС одразу після призначення суддів (ст. 24 Договору 1999 р.) [269].

Наразі в СВС працює 11 суддів: 6 суддів у Суді першої інстанції, 5 – у Суді апеляційної інстанції. Однак правила, згідно з якими по 1/3 суддів завершують каденцію через 5, 6 та 7 років відповідно [113, с. 7], піддають критиці, бо вони негативно впливають на виконання суддями своїх обов'язків. Зокрема вказують, що чинні норми, згідно з якими судді працюють впродовж цих строків без можливості продовження їхніх повноважень, не сприяють ефективній роботі СВС, бо судді не встигають проявити на практиці ті навички, що вони опанували впродовж строку їхнього перебування на посаді [270, с. 5].

Що стосується порядку обрання і функцій керівництва Суду, то Саміт СхС призначає 2 суддів апеляційної інстанції Головою та Віце-головою СВС, а 2 суддів першої інстанції – Головним суддею та Заступником головного судді апеляційної інстанції СВС. Голова та Віце-голова СВС, Головний суддя та

Заступник головного судді відповідно не можуть бути громадянами однієї держави [180, с. 43].

В цілому, Голова СВС очолює Суд та, водночас, є головою апеляційної інстанції СВС, а Віце-голова СВС допомагає йому. Деталізуючи, зазначимо, що функції Голови СВС полягають у наступному: а) керівництво і нагляд за діяльністю СВС; б) безпосереднє керівництво роботою Суду апеляційного інстанції СВС; в) представлення СВС у зовнішніх відносинах; г) регулювання відносин стосовно розпорядження справами, що розглядаються Судом; г) головування на засіданнях Суду. Головний суддя керує роботою суду першої інстанції, представляє її, регулює розпорядження справами, що розглядаються нею, головує на її засіданнях [270, с. 4].

Посаду Голови СВС обіймають впродовж одного строку, Голови змінюються за принципом ротації. За винятком Голови СВС і Головного судді всі інші судді працюють на непостійній основі і не зобов'язані перебувати за місцем перебування СВС в Аруші (Танзанія). Ситуація, за якої більшість суддів працюють також в судах держав-членів, викликає труднощі у формуванні колегій суддів для розгляду справ, що, звісно, негативно впливає на інституційну спроможність СВС [231; 271, с. 9].

Суттєву роль у роботі Суду відіграє Секретаріат, який очолює Секретар. Секретар здійснює керівництво адміністративною роботою СВС, відповідає за повсякденне управління справами Суду, виконує інші обов'язки, передбачені Договором 1999 р. і Регламентом Суду 2013 р. Йому допомагають заступник Секретаря та персонал СВС. Суд створив представництва Секретаріату в державах-членах СхС, які розташовані в приміщеннях верховних судів цих держав. Це демонструє зусилля СВС, спрямовані на підтримання зв'язку з національними судами для забезпечення більш легкого доступу до СВС фізичних та юридичних осіб [113, с. 8].

Що стосується статусу суддів, то вони користуються імунітетом від переслідування за будь-які дії або бездіяльність, вчинені (допущені) при виконанні їхніх функцій. Суддя не має права обіймати політичних посад, перебувати на державній службі держави-члена чи власне СхС як міжнародної організації, а також займатися будь-якою професійною чи іншою діяльністю, що може заважати або створювати конфлікт інтересів при виконанні ним своїх посадових обов'язків як судді СхС (ст. 43 Договору 1999 р.) [180, с. 47]. Однак, часом вказують, що призначення суддів Самітом СхС перешкоджає їхній незалежності і рекомендують створити спеціальний орган для виконання цієї функції [179, с. 7].

Договір про СхС торкається і випадків, коли суддя прямо або опосередковано зацікавлений у справі, яка розглядається Судом, і вважає, що характер його інтересів є таким, що може зашкодити йому брати участь у цій справі. Такий суддя, якщо він працює у суді першої інстанції СВС, подає пояснення Головному судді, а якщо він працює в суді апеляційної інстанції – Голові СВС. Якщо Голова СВС або Головний суддя вважає, що відповідний суддя має свої інтереси у справі, що розглядається, то подає свій висновок Голові Саміту СхС, а Саміт, своєю чергою, призначає тимчасового суддю, який буде діяти у цій справі тільки замість основного судді.

Схожа процедура встановлена для Голови СВС та Головного судді. Якщо вони прямо або опосередковано зацікавлені у справі, що розглядається СВС і вважають, що характер їхніх інтересів може заважати їм брати участь у розгляді справи, то подають пояснення Голові Саміту СхС. Надалі Саміт СхС призначає тимчасового Голову СВС чи Головного суддю для розгляду відповідної справи (ст. 26 Договору 1999 р.) [272, с. 29].

Ще одне важливе питання, яке має бути розглянуте у контексті статусу суддів СВС – перерви у їхній роботі. Згідно зі ст. 19 Регламенту СВС 2013 р. судді та працівники СВС щорічно йдуть у коротку та тривалу відпустку. Періоди

відпусток та розпорядок діяльності СВС у цей час визначаються Головою СВС і публікуються у виданні СхС – EAC Gazette. Впродовж відпусток жодні справи не ведуть, за винятком передання судових рішень, інших документів, сплати мит та податків, але Голова СВС може за заявою, в якій містяться аргументи про необхідність термінового розгляду, направляти справи для розгляду у період відпусток. Необхідно також відзначити, що офіційні свята СхС є офіційними святами СВС [230, с. 17].

Нарешті, розглянемо порядок припинення виконання суддями своїх обов'язків. Повноваження судді перериваються достроково у разі відставки, досягнення 70-річного віку, смерті, звільнення з посади відповідно до норм Договору про СхС 1999 р. Якщо строк повноважень судді завершується або він йде у відставку перед винесенням рішення або ухваленням консультативного висновку у справі, в якій він бере участь, цей суддя працює у СВС до завершення розгляду цієї справи.

Конкретизуючи, зазначимо, що відставка судді можлива у будь-який час шляхом надсилання відповідного листа Голові Саміту СхС через Генерального секретаря СхС не пізніше, ніж за 3 місяці до моменту, коли він прагне піти у відставку [273, с. 1350-1351].

Суддя може бути відсторонений від посади у чотирьох випадках: а) порушення службових обов'язків або неспроможність виконувати свої функції з іншої причини; б) зайняття суддею посади судді або іншої посади в державному органі держави-члена СхС, якщо він сам подав у відставку або його звільнили з цієї посади за неправомірну поведінку або через неможливість виконувати повноваження з іншої причини; в) визнання судді банкрутом згідно із законодавством держави-члена СхС; г) засудження судді відповідно до законодавства держави-члена за злочин, що передбачає недобросовісні дії, обман, шахрайство або подібні вчинки [269].

У випадку порушення суддею службових обов'язків або неспроможності виконувати свої функції з інших причин, його можна звільнити з посади лише якщо це рекомендував суд *ad hoc*, спеціально створений для цього Самітом СхС, який складається з трьох визначних суддів з держав-членів СхС.

Якщо питання усунення судді з посади із вказаних причин передане до суду *ad hoc* або стосовно судді проводиться розслідування в державі-члені СхС з метою його усунення з посади через причини, вказані у п. «б», або суддю звинуватили у вчиненні злочину, зазначеного в п. «г», то Саміт може призупинити виконання суддею його повноважень. Якщо це відбулось, держава його громадянства рекомендує іншу кваліфіковану особу для того, щоб вона тимчасово обіймала посаду судді впродовж періоду призупинення повноважень постійного судді.

У будь-який час, коли Голова СВС чи Головний суддя Суду першої інстанції СхС з будь-якої причини не в змозі виконувати свої повноваження, це робить залежно від обставин Віце-голова або заступник Головного судді [110, с. 28-29].

## **2.2. Компетенція судових органів Європейського Союзу, МЕРКОСУР та Східноафриканського співтовариства**

Суд ЄС має доволі широку компетенцію, що виходить за типові межі міжнародних судових органів, бо його завдання полягає в контролі виконання приписів *acquis* з боку держав, органів ЄС та їх виконання по відношенню до фізичних і юридичних осіб. В цілому ж виконання широкого спектру функцій дає підстави ставитись до Суду ЄС як до наднаціонального судового органу [248, с. 97], якому належить керівна роль у застосуванні та тлумаченні права ЄС, що значною мірою забезпечує розвиток інтеграції держав-членів [274, с. 220].

Ця роль посилилась після укладення Лісабонського договору 2007 р., важливим здобутком якого стало предметне розширення юрисдикції Суду ЄС, яку раніше обмежували рамками лише «першої опори», тобто установчих договорів і напрямків діяльності, визначених у них (спільна сільськогосподарська політика, митний союз та спільний ринок, економічний та монетарний союз тощо) [254, с. 98]. Наразі, Суд ЄС, як вища судова інстанція Євросоюзу, покликаний забезпечувати дотримання законності при тлумаченні та застосуванні положень установчих договорів (йдеться про Договір про ЄС та Договір про функціонування ЄС 2007 р., договори, які доповнюють його та договори про приєднання) [275, с. 406], виконує за влучним зауваженням О.М. Шпакович, функції міжнародного, конституційного, частково адміністративного суду [77, с. 62].

Конкретизуючи, зазначимо, що предметна компетенція Суду ЄС визначена низкою норм ДФЄС. Її різноманітність простежується на прикладі надання Загальному суду відповідно до ст. 256 ДФЄС юрисдикції розглядати по першій інстанції позови, передбачені низкою статей ДФЄС, за винятком тих, які віднесені до юрисдикції спеціалізованих судів, і тих, які Статут Суду ЄС резервує для Суду [250, с. 114]. По-перше, мова про справи, пов'язані із невиконання державою-членом ЄС обов'язків, покладених на неї нормами установчих договорів ЄС. В цьому випадку звернутися до Суду ЄС можуть інша держава-член або Європейська Комісія (якщо держава не приведе свої дії чи акти законодавства у відповідність з висновком Комісії в межах строку, встановленого нею). При цьому, більшість таких розслідувань Комісії проводяться за зверненнями фізичних осіб.

Якщо після винесення рішення Судом ЄС зацікавлена держава-член, на думку Комісії, не вжила заходів, необхідних для виконання рішення, остання може звернутися до Суду ЄС. Комісія вказує розмір фіксованої суми або пені, який відповідає обставинам справи. Таким же чином, якщо Суд ЄС визнає, що

зацікавлена держава-член не привела свої дії чи законодавство у відповідність до його рішення, він може покласти на цю державу-член обов'язок сплатити фіксовану суми або пеню. Так відбувається і у випадку, якщо держава-член звернулася до Суду ЄС з приводу невиконання іншою державою-членом обов'язків, покладених на неї установчими договорами. Розгляд проваджень проти держав-членів стосовно порушення права ЄС здійснює виключно Суд (ст. 258-260 ДФЄС) [71, с. 47].

По-друге, згідно із конституційною юрисдикцією, Суд ЄС, забезпечуючи верховенство права ЄС, контролює правомірність законодавчих актів, актів Ради, Комісії та ЄЦБ (крім рекомендацій і висновків), актів Європейського парламенту і Ради ЄС, інших органів або установ Союзу, спрямованих на створення правових наслідків щодо третіх осіб (ст. 263 ДФЄС) [71, с. 162]. Згідно з Лісабонським договором законодавчі акти повинні одночасно відповідати трьом критеріям:

- 1) юридично обов'язкова сила актів (регламентів, директив та рішень);
- 2) ухвалення актів Європейським парламентом та Радою ЄС (якщо документ прийнято у формі директиви чи регламенту, наприклад, Радою або Європейською Комісією, то законодавчим його не вважатимуть);
- 3) дотримання «звичайної законодавчої процедури» або «спеціальної законодавчої процедури».

Відповідно, до незаконодавчих актів, тобто таких, що не відповідають цим критеріям, належать юридично обов'язкові акти (директиви, регламенти, рішення) Європарламенту та Ради ЄС без застосування звичайної чи спеціальної законодавчої процедури; юридично обов'язкові акти (директиви, регламенти, рішення) інших інституцій, органів та установ ЄС (наприклад, регламенти та рішення ЄЦБ, рішення Ради ЄС тощо); рекомендації та висновки, що самі по собі не мають юридично обов'язкової сили; інші акти, такі як внутрішній регламент, резолюції, декларації, кодекси поведінки, Білі і Зелені книги Європейської Комісії, міжінституційні договори, керівні принципи ЄЦБ тощо [254, с. 99].

Позови в порядку ст. 263 ДФЄС можуть подавати держави-члени, Європейський парламент, Рада ЄС або Європейська Комісія в зв'язку з відсутністю компетенції, порушенням істотних процедурних вимог, порушенням установчих договорів або будь-яких норм права, що відносяться до їхнього застосування, або зловживанням повноваженнями, Рахункова палата, ЄЦБ і Комітет регіонів – в цілях захисту їхніх прерогатив, будь-якими фізичними або юридичними особами – позови проти актів, які їх стосуються [71, с. 162].

Якщо позов обґрунтований, то Суд ЄС оголошує оспорюваний акт недійсним. У той же час Суд ЄС вказує, якщо вважає за необхідне, які з наслідків його реалізації повинні вважатися остаточними (ст. 264 ДФЄС). І, навпаки, якщо в порушення установчих договорів Європейський парламент, Рада ЄС, Європейська Комісія або ЄЦБ утримуються від дій, передбачених договорами, то держави-члени та інші інститути Союзу можуть звертатися до Суду ЄС з метою забезпечення визнання цієї бездіяльності порушенням (ст. 265 ДФЄС) [276, с. 452-3].

Хоча Суд ЄС не має повноважень щодо положень про спільну зовнішню політику, політику безпеки, щодо актів, ухвалених на їхній основі, він може контролювати дотримання ст. 38 Договору про Європейський Союз (ДЄС) про реалізацію спільної зовнішньої політики і політики безпеки та виносити рішення за позовами, що подаються на умовах, передбачених в ст. 263 ДФЄС. Метою є контроль за правомірністю рішень, ухвалених Радою ЄС на підставі глави 2 розділу V «Положення про спільної зовнішньої політики і політики безпеки» ДЄС, якими передбачаються обмежувальні заходи проти фізичних або юридичних осіб [243].

Існує досить широка і тривала судова практика, що стосується законодавства про зовнішні відносини ЄС, не тільки впливаючи на ці відносини як такі, але і сприяючи розумінню конституційного та інституційного порядку ЄС в цілому. Впродовж останніх років Суд ЄС ухвалив низку рішень, що

стосуються процедур затвердження міжнародних зобов'язань [277, с. 365-366], як передбачено, перш за все, нормами ст. 218 ДФЄС, відповідно до яких держава-член, Європейський парламент, Рада ЄС або Європейська Комісія можуть отримувати висновки Суду щодо відповідності договорів між Союзом і третіми країнами або міжнародними організаціями, які розробили та планують укласти. У разі негативного висновку Суду цей міжнародний договір не може набути чинності, якщо тільки в нього не будуть внесені зміни або не буде зроблений перегляд установчих договорів [278, с. 190-191]. Ще більш важливими є деякі рішення та висновки Суду про компетенцію укладати міжнародні договори (чи ця компетенція є виключною компетенцією ЄС, чи спільною з компетенцією держав-членів) та сумісність таких угод з правовим порядком ЄС.

Важливо додати, що справи за позовами, передбаченими ст. 263 і ст. 265 ДФЄС, Загальний суд розглядає, якщо вони подані приватними особами, а Суд – державами-членами чи інститутами ЄС [243].

По-третє, за процедурою, аналогічною передбаченій у ст. 263 ДФЄС, Суд ЄС розв'язує спори, що стосуються банківської системи ЄС (ст. 271 ДФЄС). Мова про справи щодо: а) виконання державами-членами обов'язків, які походять із Статуту Європейського інвестиційного банку (ЄІБ); б) актів Ради керуючих ЄІБ (за позовами держав-членів, Європейської Комісії та Адміністративної ради ЄІБ); в) актів Адміністративної ради ЄІБ (за позовами держав-членів і Європейської Комісії); г) виконання центральними банками держав-членів обов'язків, що походять із договорів і Статуту Європейської системи центральних банків та ЄЦБ (повноваження Ради керуючих ЄЦБ, аналогічні передбаченими у ст. 258 для Європейської Комісії).

По-четверте, Суд ЄС здійснює адміністративну юрисдикцію, насамперед розв'язуючи, як це передбачено нормами ст. 268 ДФЄС, спори про відшкодування шкоди, про які йдеться у ст. 340 ДФЄС, тобто шкоди, завданої інститутами або співробітниками ЄС при виконанні їхніх повноважень. У ст. 270

ДФЄС йдеться про спори між ЄС і його співробітниками в межах і на умовах, які визначаються Статутом службовців Союзу і режимом, що застосовується до інших співробітників Союзу. Справи, передбачені ст. 268 і ст. 270 ДФЄС, розглядає виключно Загальний суд [71, с. 47].

По-п'яте, Суд ЄС розглядає справи на підставі арбітражних застережень, які містяться в публічно-правових або приватно-правових договорах, укладених Союзом або від його імені (ст. 272 ДФЄС), та арбітражних угод між державами-членами, які стосуються спорів між ними, пов'язаних з предметом установчих договорів (ст. 273 ДФЄС) [71]. Втім, з усього масиву практики Суду ЄС кількість позовів за міжнародною юрисдикцією є мізерною, оскільки держави досить неохоче вступають у відкриту конфронтацію одна з одною [183, с. 53].

По-шосте, мова про виконання функцій апеляційного суду. Щодо прямих позовів, які Європейська Комісія подає до держав-членів ЄС з приводу порушення права ЄС (так звані «позови про порушення права») або до інституцій ЄС чи держав-членів щодо законності актів, ухвалених органами Союзу (так звані «позови про скасування»), останні наразі розглядаються Загальним судом, але апеляційні скарги на його рішення можна подавати до Суду [243].

Загальний суд виконуватиме роль апеляційної інстанції для розгляду скарг на рішення спеціалізованих судів, якщо вони будуть створені. Такі рішення як виняток можна буде переглянути Судом на умовах і в межах, передбачених Статутом, в разі наявності серйозної загрози єдності або внутрішньої узгодженості права ЄС (ст. 256 ДФЄС) [245, с. 86].

По-сьоме, Суд ЄС має преюдиційну компетенцію у сферах, визначених Статутом Суду [279]. Відповідні справи розглядає Суд, згідно з нормами ст. 267 ДФЄС [71, с. 47]. Мова про питання, що стосуються двох аспектів: а) тлумачення установчих договорів; б) дійсності і тлумачення актів інституцій, органів або установ Союзу (регламентів, директив, рішень, міжнародних договорів,

укладених ЄС або ЄС спільно з державами-членами ЄС, рекомендацій Європейської Комісії, резолюцій Ради ЄС) [280, с. 321].

Коли подібне питання ставиться перед юрисдикційним органом держави-члена, цей орган, якщо він вважає, що рішення з цього питання є необхідним для розв'язання ним справи по суті, може звернутись до Суду ЄС для винесення рішення з цього питання (ст. 256 ДФЄС) [71, с. 47]. Метою преюдиціальної процедури, таким чином, є забезпечення паралельного застосування права ЄС в усіх державах-членах, його єдиного тлумачення і застосування на рівні ЄС, встановлення законності нормативних актів, які ухвалюють інститути ЄС. При цьому застосування преюдиціальної процедури не означає, що між національним органом правосуддя та Судом ЄС існує субординація: вони функціонують незалежно один від одного і лише тісно взаємодіють з метою однакового розуміння норм права Союзу. Насамкінець, діючи за преюдиціальною процедурою, Суд ЄС сприяє розвитку права ЄС [275, с. 406].

Що стосується компетенції спеціалізованих судів, які Європейський парламент і Рада ЄС мають право створювати, ухвалюючи рішення відповідно до звичайної законодавчої процедури, то на них може бути покладено розгляд, як судами першої інстанції, деяких категорій позовів у визначених областях. Європейський парламент і Рада ЄС при цьому діятимуть згідно із пропозицією Європейської Комісії та після консультацій з Судом або на запит Суду і після консультації з Європейською Комісією. Регламент про створення спеціалізованого суду встановить правила щодо його складу і чітко визначить обсяг наданих йому повноважень.

Слід додати, що спеціалізовані суди за згодою Суду ЄС ухвалюють свої процесуальні регламенти, які підлягатимуть схваленню Радою ЄС. При цьому, якщо інше не буде передбачено регламентом про створення спеціалізованого суду, то положення установчих договорів, що стосуються до Суду ЄС, і

положення Статуту Суду ЄС застосовуватимуться до спеціалізованих судів (ст. 257ДФЄС) [71, с. 47].

Складовими системи розв'язання спорів в рамках МЕРКОСУР, передбаченої Протоколом Олівос 2002 р., чинним з 2004 р., є такі органи: 1) Група спільного ринку (ГСР); 2) арбітражні трибунали *ad hoc*; 3) Постійний ревізійний трибунал (ПРТ); 4) Адміністративно-трудоий суд МЕРКОСУР.

ГСР, коли до нього звертаються для розв'язання спорів з приводу функціонування спільного ринку, надає рекомендації (ст. 7 Протоколу Олівос 2002 р.). Арбітражі *ad hoc* можуть створюватися для розв'язання спорів, і держави-члени МЕРКОСУР можуть звертатися до ПРТ, оскаржуючи їхні рішення [259, с. 1]. ПРТ розглядає ці рішення виключно з точки зору права та тлумачення правових норм, а не фактів у справі [261, с. 30-1]. Рішення арбітражів *ad hoc* є обов'язковими для сторін і мають силу *res judicata* після закінчення терміну для подання апеляції до ПРТ [259, с. 1].

Власне, ПРТ як суд першої (і єдиної) інстанції, розглядає справи, пов'язані з тлумаченням, застосуванням або порушенням Асунсьйонського договору 1991 р. [281], Протоколу Оуро Прето 1994 р. [92], міжнародних договорів, укладених в рамках виконання Протоколу, справи, що походять з рішень Ради спільного ринку (РСР), актів РСР, ГСР, ТКМ (постанов, директив та інших актів), в тому числі спори між державами (при наявності згоди сторін) [282]. Зазначене відображає прагнення держав МЕРКОСУР уникнути формалістичних підходів та надто складного і тривалого кілька етапного процесу розв'язання спорів; встановити процедуру, близьку до арбітражної і отримати відповідні переваги; зменшити витрати на розв'язання спорів [261, с. 49].

Держави-учасниці Протоколу Олівос визнали обов'язковим *ipso facto* без спеціальної угоди юрисдикцію арбітражів *ad hoc*, що створюються для розгляду спорів, про які зазначено у Протоколі, а також юрисдикцію ПРТ стосовно спорів, повноваження щодо розв'язання яких надано ПРТ Протоколом [262, с. 17-8].

Загальне право сторін спору за взаємною згодою звертатись для його розв'язання до СОТ або інших подібних організацій, членом яких є держави-члени МЕРКОСУР, може бути реалізоване лише до початку процедури розв'язання спору в рамках механізмів МЕРКОСУР [259, с. 1; 88]. Варто додати, що у 2015 р. Бразилія запропонувала іншим державам-членам МЕРКОСУР укласти договір про захист інвестицій, який, серед іншого, передбачав би розв'язання спорів у сфері інвестицій в рамках механізмів, передбачених Протоколом Олівос [283]. Однак, ця пропозиція не була сприйнята позитивно.

Протокол Олівос передбачає і можливість подання так званих «приватних позовів». Мова йде про право приватних (фізичних і юридичних) осіб звертатись до суду, якщо держава-член МЕРКОСУР встановила або застосувала правові або адміністративні заходи обмежувального, дискримінаційного або антиконкурентного характеру в порушення Асунсьйонського договору, Протоколу Оуро Прето, протоколів і угод системи Асунсьйонського договору, актів РСР, ГСР і ТКМ [284].

Крім того, ПРТ ухвалює висновки щодо тлумачення норм права МЕРКОСУР (ч. 1 ст. 1 Протоколу Олівос 2002 р.). При цьому, РСР може ухвалити нові акти щодо надання консультативних висновків ПРТ, які визначатимуть компетенцію та встановлюватимуть процесуальні норми (ст. 3 Протоколу) [215, с. 2]. Надання державам-членам МЕРКОСУР можливості отримувати консультативні висновки спрямоване на зменшення часу і витрат на розв'язання спорів, адже може запобігти виникненню спорів [170, с. 118]. Механізм консультативних висновків ПРТ відіграє, певною мірою, ту ж роль, що і надання преюдиціальних рішень Судом справедливості ЄС: йдеться про роз'яснення змісту або сфери застосування актів права МЕРКОСУР, сприяння розвитку права МЕРКОСУР [155].

У 2004 р. Резолюцією ГСР №54/03 було засновано Адміністративно-трудовий суд МЕРКОСУР [285], який розглядає спори з трудових і

адміністративних питань між МЕРКОСУР і його посадовими особами або іншими працівниками, які уклали трудовий контракт з МЕРКОСУР, виконують відповідну роботу в Секретаріаті або інших органах інституційної структури МЕРКОСУР [282].

Відповідно до Статуту Адміністративно-трудового суду звернення до нього можливе лише після вичерпання інших внутрішніх адміністративних процедур МЕРКОСУР [265, с. 18]. Це означає, що посадова особа або працівник МЕРКОСУР за контрактом повинен звернутися зі скаргою до свого безпосереднього керівника в Адміністративному секретаріаті МЕРКОСУР, Голови Адміністративного секретаріату або, у випадку з іншими органами – до посадової особи, яка наглядає за функціонуванням відповідного органу (ст. 1 Статуту Адміністративно-трудового суду) [219, с. 5].

Таким чином, органи МЕРКОСУР здійснюють безпосереднє розв'язання міжнародних спорів; виконують функцію конституційного контролю, скасовуючи правові акти у разі їхньої невідповідності праву МЕРКОСУР; забезпечують дотримання МЕРКОСУР та його державами-членами їхніх міжнародних зобов'язань, що виражається у визначенні правомірності або неправомірності їхніх актів чи дій; сприяють послідовності застосування права МЕРКОСУР; здійснюють адміністративний контроль, що передбачає розгляд скарг приватних осіб на рішення адміністративних органів. В цілому ж, ПРТ сприяє регіональній інтеграції держав Південної Америки завдяки розвитку практики застосування права МЕРКОСУР.

Що ж до правових актів, які використовують при виконанні цих функцій, то згідно з Протоколом Олівос (ст. 34) арбітраж *ad hoc* та ПРТ при розв'язанні спорів звертаються до положень Асунсьйонського договору 1991 р., Протоколу Оуро Прето, протоколів та угод, укладених в рамках Асунсьйонського договору, рішень РСР, резолюцій ГСР, керівних принципів ТКМ, а також інших міжнародно-правових принципів та норм [262, с. 12-3], зокрема тих, що містяться

в міжнародних договорах (наприклад, у Міжнародних пактах про права людини 1966 р.), або інших міжнародно-правових актах, які не належать до права МЕРКОСУР (приміром, у Загальній декларації прав людини 1948 р.) [155]. Це положення не обмежує можливості арбітражів *ad hoc* або ПРТ, що діє як суд однієї інстанції відповідно до ст. 23 Протоколу Олівос, з розв'язання спорів *ex aequo et bono*. Однак для цього необхідна згода сторін [262, с. 12-3].

Договір про створення Східноафриканського співтовариства 1999 р. передбачає, що загалом предметна юрисдикція його суду – СВС поширюється на відносини, пов'язані з Договором [228]. Передбачено, що Суд розв'язує спори між державами-членами СхС, фізичними (юридичними) особами і державами-членами СхС, між СхС та його співробітниками, а також Генеральним секретарем та державами-учасницями щодо тлумачення, застосування, дотримання та виконання Договору (ст. 18-21 Договору 1999 р.). Здійснення СВС його юрисдикції щодо тлумачення не має впливати на повноваження, надані Договором органам держав-членів СхС [286].

Деталізуючи, зазначимо по-перше, що звернення до СВС держав-членів СхС можливе у випадку невиконання іншою державою-членом, органом або установою СхС зобов'язань або порушення норм Договору 1999 р. Держава-член СхС може звернутися до СВС із позовом про перевищення повноважень або порушення Договору про СхС, актів чи рішень, спрямованих на реалізацію договірних норм [110, с. 31].

Юрисдикція СВС поширюється на спори між державами-членами, що походять з протоколів про створення Митного союзу СхС 2004 р. та Спільного ринку СхС 2009 р., оскільки останні є невід'ємною частиною Договору про СхС 1999 р. Протоколи містять механізми розв'язання спорів [286]. Відповідно до Протоколу 2009 р. будь-який спір між державами-членами з приводу тлумачення або застосування Протоколу, має бути розв'язано відповідно до положень Договору 1999 р. [287, с. 22-23]. Держави-члени СхС, відповідно до їхніх

конституцій, інших актів законодавства, адміністративних процедур і положень Протоколу 2009 р., повинні гарантувати, щоб: а) будь-яка особа, чії права і свободи, визнані Протоколом 2009 р., порушені, мала право на їхній захист, навіть якщо порушення було вчинено посадовими особами при виконанні їхніх посадових обов'язків; б) їхні законодавчі, адміністративні, судові або будь-які інші компетентні органи ухвалювали рішення про захист прав осіб (ст. 54) [235, с. 52]. Таким чином, юрисдикція з розгляду спорів, пов'язаних із Спільним ринком СхС, переважно надана органам влади держав [270, с. 10].

Натомість, у Протоколі 2004 р. встановлено чітку процедуру розгляду таких справ органами СхС. Так, у ст. 24 Протоколу вказано, що Комітет захисту торгівлі СхС забезпечує врегулювання спорів із застосуванням засобів, передбачених спеціальним Додатком ІХ до Протоколу 2004 р. В рамках цих механізмів кожна держава-член СхС зобов'язана: а) приділяти належну увагу зверненням або скаргам інших держав-членів СхС; б) забезпечувати надання достатніх можливості для проведення консультацій з приводу звернень інших держав-членів СхС; в) добросовісно виконувати рішення, ухвалені в рамках функціонування механізмів СхС із розв'язання спорів [236, с. 39-40].

Додаток ІХ покликаний забезпечувати прозорість, об'єктивність, передбачуваність процесу розв'язання спорів і загальну відповідність нормам Протоколу 2004 р. Додатком передбачена можливість розв'язання спорів шляхом звернення до добрих послуг, примирення, медіації, створення спеціальної групи в рамках Комітету з питань торгівельних засобів [286].

Часом стверджують, що ці норми Протоколу 2004 р. суперечать Договору 1999 р., бо йдеться про використання механізмів розв'язання спорів, не передбачених Договором. СВС залишився поза увагою, бо звернення до нього можливе лише у випадках оскарження рішення Комітету з мотивів ухвалення рішення під впливом обману, відсутності юрисдикції або протиправності рішення з інших причин [270, с. 10].

Слід уточнити, що дотепер жодна держава-член СхС не подавала позов проти іншої держави-члена, оскільки вони вважають за краще використовувати дипломатичні шляхи для розв'язання відповідних суперечностей [113, с. 8].

По-друге, до СВС може звернутись Генеральний секретар СхС, якщо він вважає, що держава-член не виконала зобов'язання або порушила норму Договору 1999 р. Втім, ця процедура складається з кількох етапів. Перш за все, Генеральний секретар надає свої висновки вказаній державі-члену, яка відповідає на них. Якщо відповідь не надана Генеральному секретарю впродовж 4 місяців після отримання висновків або її зміст не задовольняє Генерального секретаря, то він передає справу до Ради СхС, яка вирішує, чи буде розв'язувати проблему самостійно, чи Генеральний секретар має звернутись до СВС. Надалі, якщо Раді не вдалося розв'язати проблему самостійно, то вона зобов'язує Генерального секретаря передати справу до СВС [269].

Розгляд СВС справ у зазначених видах юрисдикції спрямований на реалізацію принципів Договору СхС, таких як верховенство права, належне врядування, захист прав людини, вільне пересування фізичних осіб [179, с. 13].

По-третє, до Суду можуть звернутися Саміт, Рада або держава-член СхС для того, щоб він надав консультативний висновок стосовно питання права, що походить з Договору 1999 р. і впливає на СхС та державу-член (держави-члени) СхС [179, с. 24-7]. Крім того, суд держави-члена зобов'язаний звернутись до СВС, якщо він при розгляді справи зіштовхнувся із питанням, пов'язаним із тлумаченням договірних норм [288, с. 269]. Відповідне рішення ухвалює апеляційна інстанція СВС [179, с. 13]. Генеральний секретар або інша держава-член може брати участь та бути представленою у розгляді СВС таких справ [110, с. 34]. Надання консультативних висновків забезпечує однаковість тлумачення Договору 1999 р. [179, с. 13].

По-четверте, до СВС можуть звернутись будь-які фізичні та юридичні особи, які є резидентами держав-членів СхС, з приводу невідповідності актів,

рішень та дій держав-членів нормам Договору 1999 р. Провадження може бути порушене протягом двох місяців після набрання чинності оскаржуваного акту, рішення чи вчинення дії, або двох місяців з моменту, коли заявнику стало відомо про такий акт чи дію. Суд не має юрисдикції щодо актів або дій, рішення стосовно яких Договором віднесені до повноважень держав-членів [180, с. 44], а також актів СхС [179, с. 13]. Важливо, що для звернення до СВС не вимагається вичерпання засобів захисту порушених прав на рівні держави [289].

Хоча першопочатково предметна юрисдикція СВС не поширювалась на розгляд індивідуальних скарг на порушення прав людини як таких [290], відповідно до п. «d» ст. 6 Договору 1999 р. основними засадами діяльності СхС є належне управління, включаючи *захист прав людини та народів* (виділено мною – авт.) згідно з положеннями Африканської хартії прав людини і народів 1981 р. [128, с. 457]. Нормою ст. 27 Договору про СхС передбачено, що для забезпечення реалізації цих принципів юрисдикція СВС може розповсюджуватись на юрисдикцію по першій інстанції, апеляційну юрисдикцію, юрисдикцію із захисту прав людини за рішенням Ради міністрів СхС. Надалі виконання цього договірною положення мало б бути забезпечене шляхом укладення державами-членами окремого протоколу [228, с. 4]. Ще у травні 2005 р. Рада міністрів оприлюднила проект такого протоколу [268, с. 97]. Протокол був затверджений на Саміті СхС у 2015 р., але ратифікований лише Руандою [179, с. 10].

Попри ці обставини, СВС розглядає позови з приводу порушень прав людини [291]. Крім того, більшість його справ стосуються саме цих питань [292, с. 108-9]. Так, у справі *Катабазі проти Генерального секретаря СхС* 2007 р., було вирішено, що затримання громадян Уганди правоохоронними органами Уганди по звинуваченням в тероризмі і незаконному зберіганні зброї є незаконним [180, с. 67]. У 2018 р. СВС виніс рішення по справі *газети «МСЕТО» та видавництва «Халіхалісі Паблішерс» проти Генерального прокурора*

*Республіки Танзанія* яка стосувалась заборони видання газети і, відповідно, обмеження свободи слова та права на свободу вираження поглядів [293, с. 2].

По-п'яте, СВС поширює свою юрисдикцію на спори між СхС і його посадовими особами та працівниками, предметом яких є умови роботи цих осіб, застосування та тлумачення правил роботи персоналу [180, с. 44]. Йдеться, зокрема, про заробітну плату та її структуру, оплату понаднормової роботи, відпустки, службові поїздки та поїздки у відпустки, пенсії, виплати при виході на пенсію, вихідну допомогу, час роботи, класифікацію посад, медичне обслуговування, житло [110, с. 43]. При цьому посадові особи та працівники можуть бути лише позивачами, а СхС – лише відповідачем [179, с. 20].

По-шосте, СВС розглядає справи згідно з арбітражними застереженнями та спеціальними угодами у наступних випадках: а) якщо арбітражне застереження про передання спору на розгляд СВС міститься в договорі, сторонами якого є СхС або його держави-члени; б) якщо спір стосується Договору про СхС 1999 р. і переданий на розгляд СВС відповідно до спеціальної угоди між державами-членами СхС; в) якщо арбітражне застереження міститься в комерційному контракті, сторони якого передбачили передання спору щодо контракту на розгляд СВС. Арбітражну юрисдикцію СВС наразі вважають важливим механізмом розв'язання спорів, що виникають у зв'язку з міжнародними діловими контактами в регіоні СхС [294].

По-сьоме, процедура винесення преюдиційних рішень СВС застосовується, якщо перед судами держав-членів постають питання тлумачення, застосування положень Договору 1999 р., відповідності договірним нормам актів, рішень або дій СхС. У цих випадках судовий орган держави-члена повинен звернутись до СВС, якщо він вважає, що висновок СВС з цього питання необхідний для винесення цим судовим органом обґрунтованого рішення [151, с. 14].

У цьому контексті зазначимо про засади забезпечення дотримання принципу комплементарності в роботі СхС. Згідно із ч. 1 ст. 27 Договору про СхС

1999 р. юрисдикція СВС поширюється на тлумачення цього Договору за умови, що вона не зачіпає застосування такого тлумачення до юрисдикції, яку Договір надає державам-членам. Норма ч. 1 ст. 27 Договору про СхС має розглядатись у комплексі з положенням ст. 33, згідно з яким за винятком випадків, коли юрисдикція стосовно тієї чи іншої справи надана СВС цим Договором 1999 р., спори, стороною яких є СхС, не повинні виключатися з юрисдикції національних судів держав-членів, ґрунтуючись лише на одній цій причині [151, с.14].

При цьому, рішення СВС щодо тлумачення та застосування Договору 1999 р. мають пріоритет над рішеннями національних судів з одних і тих же справ [270, с. 8-9]. Судові органи держав-членів СхС повинні передавати справи на розгляд СВС, якщо він вважає, що його висновки із тлумаченням Договору про СхС є необхідним для того, щоб суди держав-членів виносили обґрунтовані рішення. Це забезпечує єдине тлумачення та застосування Договору про СхС судами держав-членів, сприяє уніфікації законодавства, пришвидшує регіональну інтеграцію.

Важливо нагадати про відмінність СВС від інших судів регіональних інтеграційних утворень, яка полягає в тому, що міжнародно-правові акти, які регулюють діяльність Суду, не містять норм про вичерпання засобів правового захисту в державах-членах до звернення до СВС. Це полегшує доступ до СВС, адже розгляд справи в рамках судових механізмів держав-членів може бути тривалим через велику кількість справ та затягнутість судових проваджень в африканських державах. З іншого боку, можливість звернень обмежена, бо, як уже зазначалось, позови можна подавати лише впродовж двох місяців після ухвалення акту, який оскаржується або з моменту, коли особа дізналася про цей акт [113, с. 8].

В цілому ж, попри такі недоліки СВС, як поширення юрисдикції СВС на всі ці питання, без поділу на спеціальні палати для розгляду окремих категорій спорів вважають одним із основних недоліків СВС, що перешкоджають його

ефективній роботі [271, с. 11], недостатність фінансування, і, відповідно, обмеженість інституційної спроможності СхС, небажання держав-членів розширювати юрисдикцію СВС [295, с. 1], СВС як судовий орган відіграє важливу роль у сприянні регіональній інтеграції, особливо в аспекті дотримання принципів та досягнення цілей Договору про СхС [113, с. 4-7; 296, с. 164-5], забезпеченні його послідовного застосування, створенні елементів спільної правової системи держав СхС [179, с. 9].

### **2.3. Процесуальні засади функціонування судових органів регіональних об'єднань економічної інтеграції**

Процедура розгляду справ у Суді ЄС ретельно врегульована Статутом Суду ЄС в редакції 2007 р. зі змінами 2012, 2015 та 2016 рр., насамперед розділом III «Процедура в Суді» і Глава IV «Загальний суд») [199], Регламентом Суду 2012 р. [200] і Регламентом Загального суду 2015 р. [201]. Регламент Суду 2012 р. складається зі Вступної частини, тринадцяти розділів (це, зокрема, розділи «Організація Суду справедливості», «Загальні процесуальні положення», «Посилання на попереднє рішення», «Прямі позови», «Оскарження рішень Загального суду», «Перегляд рішень Загального суду», «Окремі думки», «Особливі форми процедури»), та Заключних положень [200]. У Регламенті Загального суду 2015 р. містяться сім розділів: «Організація Загального суду», «Мови», «Прямі позови», «Провадження, які стосуються прав інтелектуальної власності», «Апеляційні скарги на рішення Трибуналу цивільної служби», «Справи, які повернули до на розгляд до Загального суду» та «Заключні положення» [201].

Загальні засади порядку розгляду справ та ухвалення рішень Судом і Загальним судом розкриті у Статуті Суду ЄС. Ним встановлено, що рішення можуть ухвалюватись тільки в непарному складі колегії суддів. Рішення палат,

що складаються з 3 або 5 суддів, є дійсними, тільки якщо вони ухвалені 3 суддями, рішення Великої палати Суду – тільки якщо присутні 11 суддів, рішення Пленуму Суду – 17 суддів. У разі неможливості присутності будь-кого із суддів, які належать до складу однієї палати, до розгляду справи може бути залучено суддю, що працює у складі іншої палати [297, с. 81].

Порушення провадження у Суді здійснюється шляхом подання позовної заяви, що адресується Секретарю. У позовній заяві мають бути зазначені ім'я (найменування), постійна адреса позивача, визначено, в якій якості виступає особа, що підписала заяву, вказані сторона або сторони, проти яких подається позов, їхня постійна адреса, визначено предмет спору, роз'яснено вимоги позивача та здійснено короткий опис доказів, на які він посилається. Якщо доречно, до позовної заяви додається акт, анулювання якого вимагає позивач. Якщо необхідні документи не були приєднані до позовної заяви, Секретар Суду пропонує зацікавленій особі подати їх впродовж розумного строку. Однак в цьому випадку особа не втрачає права, пов'язані із розглядом справи, навіть якщо документи подаються після закінчення строку подання позову (ст. 21 Статуту Суду ЄС) [199, с. 8].

Регламент Суду 2012 р. містить положення, що встановлюють мінімальні вимоги до змісту преюдиціального запиту (норми ст. 94 вказують на короткий виклад обставин справи, норм національного права, що застосовуються, рішень національних судів, причин звернення до Суду), вимоги про збереження анонімності сторін справи, що розглядається національним судом (ст. 95). Регламент спростив процедуру ухвалення Судом мотивованого наказу, зокрема коли подібне питання уже розглядали або відповідь на преюдиціальний запит не викликає жодних сумнівів (ст. 99). У таких випадках Суд може у будь-який час, на пропозицію судді-доповідача і після вислуховування позиції генерального адвоката, ухвалити рішення про мотивований наказ [298].

У Суді кожна справу, передусім, досліджує суддя-доповідач та генеральний адвокат. Процедура, яка застосовується у Загальному суді схожа, за винятком того, що більшість справ розглядаються 3 суддями, а генеральних адвокатів немає. Справи розглядають у 2 стадії: письмова та усна. Впродовж письмової стадії відбувається передача справи сторонам, а також інституціям, органам або установам Союзу, чий акти зачіпаються, позовних заяв, заперечень, зауважень, можливо, реплік, будь-яких матеріалів на підтвердження позову, інших документів або їхніх завірених копій. Передачу забезпечує Секретар в порядку і в межах строків, які встановлюються процесуальним регламентом.

Сторони надають Суду чи Загальному суду письмові заяви з приводу суті справи, органи влади держав-членів ЄС, інституції ЄС, а іноді й приватні особи можуть подавати свої зауваження. Надалі суддя-доповідач здійснює узагальнення документів, які потім обговорюють на нараді суду, на якій ухвалюють рішення з кількох питань: 1) скільки суддів розглядатимуть справу, що залежить від її важливості та складності. Більшість справ розглядаються п'ятьма суддями, і Пленум розглядає справи дуже рідко; 2) чи потрібно проводити слухання (усну стадію) і чи потрібна офіційна позиція генерального адвоката (у Суді) [299].

При розгляді справ будь-якої категорії і Суд, і Загальний суд можуть вимагати від сторін надання будь-яких необхідних документів або інформації. Всі випадки відмов реєструються в офіційному порядку. Суд також може вимагати від держав-членів, інституцій, органів або установ Союзу, які не вважаються сторонами спору, будь-яких даних, які він вважає необхідними для розгляду справи [300, с. 118].

Усна стадія розгляду справи (публічні слухання) передбачає зачитування доповіді, представленої суддею-доповідачем, заслуховування складом суду агентів, радників, адвокатів, висновків генерального адвоката, допит свідків і експертів (в разі їхньої наявності). У випадку Суду справедливості коли, на думку

суддів, справа не пов'язана із жодним новим питанням права, колегія суддів, заслухавши генерального адвоката, може ухвалити рішення про розгляд справи без його висновку [199, с. 8]. Впродовж публічних слухань адвокати обох сторін представляють їхню позицію суддям і генеральному адвокату, які можуть задавати їм питання. Якщо Суд вирішив, що висновок генерального адвоката необхідний, йому дають кілька тижнів після слухань для складення висновку. Надалі судді обговорюють справу і ухвалюють підсумкове рішення [299].

В ході слухань Суд і Загальний суд можуть допитувати сторони, експертів, свідків. Однак, сторони можуть виступати із заявами тільки через своїх представників. Що ж до свідків, які не з'явилися до суду, Суд і Загальний суд користуються повноваженнями, зазвичай визнаними в цій області за судами, і можуть накладати фінансові санкції на умовах, закріплених регламентами 2012 і 2015 рр.

Суд може доручати проведення допиту свідка чи експерта судовому органу, розташованому за місцем його проживання. Дане доручення направляється з метою його виконання компетентному судовому органу відповідно до умов, закріплених в регламентах Суду та Загального суду. Документи, отримані в результаті виконання судового доручення, відсилаються до Суду за аналогічними умовами (ст. 27, 29, 33 Статуту Суду ЄС) [199, с. 10-11].

Відповідно до Регламенту Суду 2012 р. (Розділ II «Загальні процесуальні положення») і Регламенту Загального суду 2015 р. (Розділ III «Прямі позови»), якщо Суд визначить, що письмових заяв, пояснень або зауважень сторін достатньо з погляду на обсяг та зміст необхідної інформації, він, як правило, не проводить подальших усних слухань. Якщо слухання організовані, Суд має право запропонувати сторонам зосередитися у своїх усних поясненнях на одному або декількох конкретних питаннях. Крім того, Суд може організувати спільні слухання для двох або більше справ, які мають спільний предмет [298].

Наради Суду є таємними, після їхнього проведення колегії суддів ухвалюють остаточні рішення, що мають бути належним чином вмотивовані. У рішеннях, окрім загальної інформації про суд, сторони та окремих учасників провадження, мають міститись короткий виклад обставин справи та фактів, підстави для ухвалення рішення, резолютивна частина рішення, зокрема, коли доречно, рішення щодо розподілу судових витрат (ст. 87 Регламенту Суду 2012 р. [301, с. 38-9] та ст. 117 Регламенту Загального суду 2015 р.) [201, с. 55] Судові рішення, підписані Головою та Секретарем Суду, зачитуються на відкритому засіданні (ст. 35-37 Статуту Суду ЄС) [199, с. 10-11].

Сторони інформують про дату ухвалення рішення за 4–6 тижнів. У призначену дату Суд ухвалює рішення на відкритому засіданні (ч. 1 ст. 88 Регламенту Суду і ч. 1 ст. 118 Регламенту Загального суду). Зазвичай, Суд зачитує лише резолютивну частину рішення (присутність сторін не вимагається), а рішення у повному обсязі в друкованому вигляді оприлюднюється в спеціально відведеному місці перед залом судових засідань. Водночас, рішення оприлюднюється на офіційному веб-сайті Суду ЄС, а завірнені копії розсилаються сторонам поштою. Автентичною версією рішення є рішення офіційною мовою справи [183, с. 180].

Важливо відзначити, що позови, які подають до Суду ЄС, не мають призупиняючої дії. Однак якщо Суд вважає, що цього вимагають обставини, він може розпорядитися про відстрочку виконання оспорюваного акту (ст. 278 ДФЄС). У справах, які надійшли на його розгляд, Суд ЄС може ухвалювати рішення про тимчасові заходи (ст. 279 ДФЄС) [71, с. 47].

Що стосується можливих апеляцій, то протягом двох місяців з моменту повідомлення про рішення Загального суду до Суду може бути подана апеляційна скарга на рішення, яким завершується провадження у справі, а також на рішення, яке частково вирішує справу по суті або вирішує в ході судового розгляду

питання, пов'язані з запереченнями проти розгляду справи по причині її непідсудності або в зв'язку з неприпустимістю прийняття заяви.

Апеляційну скаргу може подавати будь-яка сторона, вимоги якої частково або повністю не були задоволені. Однак, сторони, що вступили в справу, інші ніж держави-члени та інститути Союзу, можуть подавати таку скаргу лише в тому випадку, якщо рішення Загального суду безпосередньо їх зачіпає. Крім спорів між Союзом і його співробітниками апеляційну скаргу можуть подавати держави-члени та інститути ЄС, які не вступали у справу. У цьому випадку вони перебувають в аналогічному положенні з тими державами-членами та інституціями, які вступили в справу у ході її розгляду у першій інстанції [199, с. 16].

Для обмеження можливостей безпідставного перегляду справ клопотання про перегляд рішення, яке набрало законної сили, може подаватися до Суду лише у зв'язку з виявленням обставини, яка може мати вирішальний вплив і яка перед винесенням рішення була невідомою як Суду, так і стороні, яка вимагає перегляду. Процедура перегляду починається з винесення Судом рішення, яке чітко констатує існування нової обставини, визнає за ним властивості, що дають підстави для перегляду, і з цих причин передбачає задоволення клопотання. Клопотання про перегляд не можуть подаватися після закінчення десятирічного періоду з моменту винесення рішення [302, с. 134].

Протокол Олівос 2002 р., як основний акт, що регулює порядок розв'язання спорів в рамках МЕРКОСУР, передбачає застосування триетапної процедури: 1) двосторонні переговори між державами-членами МЕРКОСУР; 2) передання спору Групі спільного ринку (ГСР) як виконавчому органу МЕРКОСУР, проведення консультацій та розгляд скарг; 3) розгляд арбітражем *ad hoc* та Постійним ревізійним трибуналом (ПРТ) [149, с. 57].

Протокол Олівос, що ретельно регулює процес розв'язання спорів, містить 56 статей, об'єднаних в 14 розділів: «Спори між державами-учасниками»,

«Розв'язання суперечностей технічного характеру», «Надання консультативних висновків», «Прямі переговори», «Участь Групи спільного ринку», «Арбітраж ad hoc», «Процедури перегляду рішень», «Рішення арбітражу ad hoc», «Спеціальні заходи», «Приватні позови», «Загальні положення», «Перехідні положення» та «Заключні положення» [215].

Першим кроком для розв'язання спору є проведення двосторонніх переговорів, метою яких є максимально швидке узгодження позицій сторін при уникненні ускладнень у відносинах між ними. Треті сторони не беруть участь у переговорах, але сторони спору можуть залучати експертів, які можуть надавати консультації та допомагати розв'язати спір [212, с. 22-3]. При цьому прямі переговори не повинні, якщо сторони не домовились про інше, тривати більше 15 днів з моменту ініціювання переговорів однією зі сторін. Держави-учасниці спору зобов'язані повідомляти ГСР через Адміністративний секретаріат МЕРКОСУР (орган, який відповідає за надання організаційної та технічної підтримки іншим органам МЕРКОСУР) про хід переговорів, дії, які сторони чинять під час переговорів та їхні результати (ст. 5 Протоколу Олівос) [215, с. 4].

Якщо розв'язати спір шляхом переговорів не вдалось, сторони можуть звернутися до ТКМ, що однак не виключає подання скарги до ГСР [149, с. 57]. В останньому випадку відповідно до ч. 2 ст. 6 Протоколу Олівос ГСР досліджує сутність спору [303, с. 273], виконує роль посередника, дає сторонам можливість представити свої позиції і, якщо вважає за необхідне, звертається за допомогою до фахівців. У підсумку, ГСР формулює і надає сторонам рекомендації стосовно оптимальних шляхів розв'язання спору [212, с. 23]. Вони мають бути достатньо детальними, але не є зобов'язальними для сторін спору чи інших держав.

Якщо зусилля ГСР не привели до розв'язання спору, будь-яка зі сторін може повідомити Адміністративний секретаріат МЕРКОСУР про свої наміри вдатися до арбітражної процедури [149, с. 57], тобто перейти до третього (і останнього) етапу процедури розв'язання спору. Це може бути зроблено не

раніше, ніж через 30 днів з моменту передання спору до ГСР [303, с. 274]. Крім того, відповідно до ст. 24 Протоколу Олівос Рада спільного ринку МЕРКОСУР може встановити спеціальні процедури на випадок виникнення надзвичайних обставин, які можуть завдати непоправної шкоди державам-членам МЕРКОСУР [219, с. 9].

Якщо сторони не бажають звертатись до ГСР, вони можуть використати наступні альтернативи: 1) передати спір на розгляд арбітражу *ad hoc*; 2) ініціювати розгляд справи ПРТ (*per saltum*) [259, с. 2]. Останнє можливе лише за умови завершення прямих переговорів (ст. 23 Протоколу Олівос) У цьому випадку рішення ПРТ стане обов'язковим для держав-учасниць спору з моменту його винесення і повідомлення сторонам діятиме як *res judicata* і, відповідно, не може бути оскаржене [304, с. 79].

Важливість норм ст. 23 полягає у наданні державам-членам можливості суттєво зберегти час, який витрачається при зверненні до звичайної процедури розв'язання спорів. Звичайна процедура може тривати до 195 днів (якщо брати до уваги можливість продовження строків) з моменту початку прямих переговорів між сторонами спору.

Більш того, часте застосування державами-членами МЕРКОСУР варіанту, передбаченого ст. 23 Протоколу Олівос, сприятиме розвитку ПРТ, який зрештою може перетворитись на постійно діючий міжнародний суд. Однак наразі держави-члени МЕРКОСУР не ухвалювали відповідних рішень [149, с. 57].

Щодо стандартної арбітражної процедури розв'язання спорів, то вона застосовується, якщо проведення переговорів та застосування процедур, які пропонує ГСР, не було успішним. В такому випадку будь-яка держава-учасниця спору може повідомити Адміністративний секретаріат МЕРКОСУР про своє рішення звернутись до арбітражу. Після цього Адміністративний секретаріат негайно повідомляє про таке рішення іншу державу-учасницю (держави-

учасниці) спору та ГСР, а надалі вживає організаційних заходів, необхідних для застосування арбітражної процедури (ст. 9 Протоколу Олівос) [215, с. 6].

Арбітраж *ad hoc*, створений для розв'язання спору, обмежує свою діяльність розглядом предмету спору, визначеного заявами та письмовими матеріалами, отриманими від сторін. Сторони повинні подати фактичні та юридичні зауваження на підтримку своєї позиції [258, с. 267]. Норми ст. 15 Протоколу передбачають можливість застосування заходів забезпечення позову: арбітраж *ad hoc* може, за зверненням сторони спору і тією мірою, якою є підстави вважати, що збереження існуючої ситуації може завдати їй серйозної шкоди, ухвалити рішення про заходи забезпечення позову, які вважатиме необхідними для запобігання такій шкоді [259, с. 3].

Арбітраж *ad hoc* виносить рішення упродовж 60 днів з повідомлення Адміністративного секретаріату МЕРКОСУР сторін про призначення арбітрів Головою ПРТ [258, с. 267]. Рішення і арбітражу *ad hoc*, і ПРТ ухвалюють більшістю голосів, їх підписують голова складу суду та інші арбітри. Рішення містить мотивувальну та резолютивну частини, положення про розподіл витрат між сторонами спору [305, с. 480]. При цьому арбітри не можуть висловлювати окремі думки і зобов'язані зберігати таємницю голосування. Результати голосувань арбітрів за будь-якими питаннями мають бути конфіденційними і не розголошуються надалі незалежно від того, скільки часу минуло після винесення рішення у справі [215, с. 15].

В цілому ж, рішення арбітражу є обов'язковим для сторін з моменту повідомлення про нього і набуває сили *res judicata* як тільки завершується строк для подання апеляції, який складає 15 днів з моменту винесення рішення (ст. 26 Протоколу 2002 р.) [259, с. 3].

Сторони спору повинні виконати рішення у строк, встановлений колегією суддів. Якщо сторона спору не робить цього, постраждала сторона має право на спеціальні заходи, спрямовані на уникнення шкоди. У випадках, коли внаслідок

невиконання рішення суду може бути заподіяна серйозна та непоправна шкода, сторони можуть звертатись до суду для ухвалення рішення про заходи забезпечення позову [149, с. 57]. Якщо ж держава, яка отримує вигоду від рішення, вважає, що заходи, вжиті на його виконання, не відповідають рішенню, вона може впродовж 30 днів з моменту вживання цих заходів довести ситуацію до відома ПРТ. Впродовж 30 днів з моменту, коли ПРТ стає відомо про ситуацію, що склалась, він має ухвалити рішення, спрямоване на виконання основного рішення (ст. 30 Протоколу Олівос).

Ухвалення ПРТ рішення про спеціальні заходи відбувається, якщо держава-учасниця спору не повністю або частково не виконує рішення ПРТ (ст. 31-32 Протоколу Олівос). У цьому випадку інша сторона може протягом одного року після закінчення 30-денного періоду, протягом якого рішення мало бути виконане, ініціювати застосування спеціальних тимчасових заходів. Їхній зміст у тому, щоб держава, яка отримує вигоду від рішення, призупинила дію концесій або аналогічних зобов'язань в межах галузі, пов'язаної зі спором. Якщо держава вважає ці заходи неефективними або недостатніми, вона може вжити заходів в іншій галузі. При цьому така держава повинна зазначити причини, що спонукали до ухвалення вказаного рішення. Держава, на яку впливають спеціальні заходи, може звернутись до ПРТ. ПРТ досліджує обґрунтованість та пропорційність заходів і ухвалює відповідне рішення, що не може бути оскаржене [259, с. 3].

Схожі норми містились у Протоколі Бразилія про розв'язання суперечностей 1991 р. (ст. 23), але ним було передбачено лише, що у разі якщо держава-учасниця спору не виконує рішення арбітражного суду протягом 30 днів, інша держава-учасниця спору можуть ухвалити рішення про тимчасові спеціальні заходи, такі як призупинення концесій або аналогічні заходи. Ці заходи мають сприяти виконанню рішення [213, с. 4]. Таким чином, ухвалення норм ст. 31- 32 Протоколу Олівос дозволило удосконалити загальний підхід до забезпечення виконання рішень.

Загальні норми про подання апеляційних скарг містяться у ст. 17 Протоколу. Після подання апеляції на рішення арбітражу *ad hoc* до ПРТ, можливого впродовж 15 днів з моменту повідомлення про рішення сторонам, ПРТ розглядає апеляційну скаргу не пізніше, ніж через 30 днів з моменту її подання. За рішенням ПРТ цей строк може бути продовжений ще на 15 днів (ст. 21 Протоколу Олівос) [215, с. 14]. Нагадаємо, що арбітри ПРТ повинні бути доступними на постійній основі і виконувати свої службові обов'язки, коли це необхідно [149, с. 57].

Змістовно апеляційна скарга та її розгляд обмежені питаннями права, які стосуються спору та міркуваннями, що стали основою рішення арбітражу *ad hoc*. ПРТ має право підтверджувати, змінювати або скасовувати рішення арбітражу *ad hoc*. Доповіді, зроблені на засадах *ex aequo et bono*, не підлягають перегляду. Рішення ПРТ, ухвалені за результатами розгляду апеляції, є остаточним, і, якщо воно не відповідає рішенням арбітражу *ad hoc*, останнє скасовується [262, с. 9-10].

Згідно зі ст. 29 Протоколу Олівос сторони спору повинні виконати рішення ПРТ впродовж періоду, визначеного ПРТ. Якщо період не визначено, то рішення має бути виконане впродовж 30 днів після повідомлення про нього сторонам. Рішення арбітражу *ad hoc*, щодо яких не було подано апеляцію, мають виконуватись в такому ж порядку [215, с. 17].

Інші процедури в рамках МЕРКОСУР, які можуть бути застосовані для консультацій, розгляду скарг та приватних скарг. Консультації можливі із застосуванням механізму ТКМ, відповідний порядок регулюється ухваленою Директивою ТКМ №17/99. Консультації можуть бути проведені в рамках звичайних або позачергових засідань ТКМ. Сторони мають надати свої коментарі щодо справи у письмовій формі не пізніше другого чергового засідання після засідання, на якому було ухвалено рішення про проведення консультацій. Надалі сторони намагаються узгодити свої позиції за сприяння і допомоги ТКМ. Водночас, проведення консультацій в рамках ТКМ не перешкоджає державам у

будь-який час звернутися до загальної процедури розв'язання спорів, передбаченої Протоколом Олівос [259, с. 4].

Окрім того, ТКМ відповідно до її мандату – контролювати застосування інструментів спільної торговельної політики – розглядає скарги, подані її Національними секціями, які надходять від держав-учасниць або юридичних осіб і підпадають під юрисдикцію ТКМ (ст. 21 Протоколу Оуро Прето 1994 р.) [92]. При цьому застосовується Додаток I до Протоколу Оуро Прето «Загальна процедура подання скарг до ТКМ» [306, с. 177-9]. Скарги подаються Голові ТКМ, надалі Комісія розглядає справу (ст. 2 Додатку I до Протоколу 1994 р.). Якщо Комісія не може розв'язати спір на своєму наступному регулярному засіданні, то справа направляється до одного з десяти постійних технічних комітетів ТКМ. Технічний комітет має 30 днів для формулювання та надання рекомендацій, а у разі різних думок експертів комітету – для направлення сторонам висновки експертів (ст. 3 Додатку I). Якщо ТКМ у підсумку не може розв'язати спір, то справа, до якої додані запропоновані експертами засобами розв'язання, направляється до ГСР для того, щоб вона ухвалила рішення впродовж 30 днів (ст. 5 Додатку I) [260, с. 8-9].

Можливості розгляду приватних скарг передбачені Частиною IX Протоколу 2002 р. Приватні заявники (фізичні та юридичні особи) можуть подавати скарги до Національних секцій ГСР держав-членів МЕРКОСУР, резидентами яких вони є, надаючи матеріали на підтвердження порушень, наявності або загрози заподіяння шкоди. Після отримання скарг Національними секціями ГСР їх розглядають власне ГСР та групи експертів (останні – у разі їхнього залучення до справи) [307, с. 180].

Якщо скарга не стосується питання, яке розглядається або вже розглядалось на прямих переговорах держав-членів МЕРКОСУР, ГСР, арбітражем ad hoc, ПРТ, то Національна секція ГСР, до якої приватну скаргу було подано, проводить консультації з Національною секцією ГСР держави-члена

МЕРКОСУР, що її звинувачують у порушенні. Метою консультацій є вирішення проблеми, яка є предметом скарги. Консультації завершуються автоматично, якщо вони не привели до успіху впродовж 15 днів з моменту передання скарги державі-члену МЕРКОСУР, проти якої подана скарга. Однак сторони можуть домовитись про продовження консультацій [215, с. 23].

Деталізуючи, зазначимо, що після прийняття скарги Національною секцією ГСР [88] вона радиться із фізичною чи юридичною особою, що подала скаргу, і може або вимагати прямих консультацій з Національною секцією держави-члена, проти якої подана скарга, з метою пошуку шляхів вирішення проблеми, або направити скаргу безпосередньо ГСР. У випадку прямих консультацій приватного заявника представляє Національна секція держави, резидентом якої він є. Якщо відповідні Національні секції не досягнуть згоди протягом 15 днів, приватний заявник може попросити Національну секцію держави, резидентом якої він є, направити скаргу до ГСР. Однак Національна секція має дискреційні повноваження щодо ухвалення відповідного рішення [212, с. 30]. Таким чином, розгляд вказаних скарг залежить від волі держав [307, с. 180], що негативно впливає на можливості приватних заявників використовувати механізми розв'язання спорів в рамках МЕРКОСУР.

У випадку отримання скарги ГСР оцінює її прийнятність. Якщо оцінка позитивна, ГСР створює групу з трьох експертів, один з яких повинен бути негромадянином держав-учасниць спору. Якщо група експертів винесла рішення на користь заявника, держава, що представляє його, має право вимагати від держави-відповідача вжити заходів для виправлення ситуації, скасувати акт або рішення, що стало предметом скарги впродовж 15 днів з моменту винесення рішення. Якщо цього не зроблено, держава, що представляє заявника, може звернутись безпосередньо до арбітражної процедури в рамках МЕРКОСУР [212, с. 30]. Отже, оскільки звернення до арбітражної процедури, знову ж таки,

залежить від волі держав [88], не дивно, що донині лише кілька спорів за приватними позовами були розглянуті за цією процедурою [307, с. 180].

Щодо стосується процесуальних засад діяльності Адміністративно-трудоного суду МЕРКОСУР, то при розгляді справ він повинен дотримуватися норм Угоди про роботу Головного управління Адміністративного секретаріату (Рішення Ради спільного ринку МЕРКОСУР 04/96), норм інших актів МЕРКОСУР, що застосовуються до службових осіб та працівників Адміністративного секретаріату, посадових інструкцій, схвалених Директором Адміністративного секретаріату (ст. 3 Статуту Адміністративно-трудоного суду МЕРКОСУР) [219, с. 5-6].

Процедуру розгляду справ у Східноафриканському Верховному Суді регулюють Угода про заснування Східноафриканського Співтовариства 1999 р. та Регламент Східноафриканського Верховного Суду 2013 р. Згідно з Договором 1999 р. звертатись до СВС можуть держави-члени СхС, Генеральний секретар, юридичні та фізичні особи; СВС може розглядати спори між СхС та його співробітниками, спори, передбачені арбітражними застереженнями міжнародних договорів та спеціальними угодами про передання спорів між державами до СВС (ст. 28-32 Договору) [296, с. 164-5].

Регламент СВС 2013 р. ретельно регулює відносини, пов'язані із розглядом справ у СВС. Він складається з 4 частин («Вступна частина», «Ініціювання провадження у Суді першій інстанції СВС», «Процедура розгляду справ у Суді апеляційної інстанції СВС», «Інші положення»), в яких міститься 20 розділів та 117 статей.

У «Вступній частині» (ст. 1-20) закріплені норми про реєстратора і реєстр (повноваження реєстратора, делегування повноважень, присяга при вступі на посаду, реєстр та його складові, ведення реєстру), документи (підготовка і подання документів, відхилення документів, час для подання, невчасне подання, внесення змін до документів, зміна адреси для надсилання і порядку передання

документів, опрацювання документів штатними співробітниками СВС), явка та представництво сторін, зміна представників сторін.

Частина «Ініціювання провадження у Суді першій інстанції СВС» найбільша за предметом регулювання та обсягом, складається з 47 статей (ст. 21-67). Нею врегульовано процедуру подання і опрацювання проміжних клопотань, письмову стадію розгляду справи (подання позовної заяви, повідомлення про позови, дійсність повідомлення, можливість неособистого вручення, заперечення на позов, зустрічні позови) [230, с. 17-42]. Відповідно до Регламенту Суду 2013 р. позовна заява має містити ім'я (найменування), адресу та інші дані позивача та відповідача, предмет спору, викладення фактів та правових норм, на яких ґрунтується заява; інформацію чи докази на підтримку позиції позивача; вимоги позивача. Якщо йдеться про скасування постанови, директиви, рішення, іншого акту, дії, позов має супроводжуватися документами для обґрунтування вимог позивача [180, с. 9].

Нормами ст. 30 Договору 1999 р. передбачено, що позов до СВС можна подати не пізніше двох місяців з моменту ухвалення акту або дії, що являє собою порушення права СхС, чи з моменту, коли порушення стало відомим позивачу. Примітно, що вказане обмеження поширюється лише на фізичних осіб. Це призводить до відмови у правосудді, порушенні права на справедливий суд, ігноруванні триваючих порушень [179, с. 14].

У частині «Ініціювання провадження у Суді першій інстанції СВС» йдеться і про вступ у справу та участь третіх осіб, зокрема надання повідомлень третім особам, процесуальні особливості участі третіх осіб у справі, вимоги сторін, що стосуються третіх осіб, письмові свідчення, ухвалення процесуальних судових постанов щодо третіх осіб.

Норми про опрацювання документів, поданих сторонами, регулюють процес встановлення аспектів справи, які потребують і які не потребують обговорення; вказують на обставини, що мають бути доведені сторонами;

передбачають використання копій документів, які досліджуються при розгляді справи; дають сторонам право на відступ від попередніх заяв та тверджень; передбачають надання попередніх заперечень по справі при її розгляді у Суді першої інстанції, уточнень щодо обставин, якими сторони обґрунтовують свої твердження, прийняття та заперечення проти тверджень; регулюють порядок досягнення сторонами згоди щодо спірних питань, які мають бути розв'язані судом; передбачають можливість подання документів після завершення судових слухань і визнання документів, поданих стороною такими, що не мають юридичного значення.

Крім того, у Частині «Ініціювання провадження у Суді першої інстанції СВС» Регламенту 2013 р. йдеться про порядок внесення поправок у документи, зокрема передбачена можливість правок без дозволу та з дозволу суду, без узгодження та з узгодженням з іншою стороною, порядок відмови від позову та припинення розгляду позову та зустрічного позову, розгляд мирової угоди.

Норми про усні слухання охоплюють процес досудового провадження у Суді першої інстанції, залучення і заслуховування свідків, безпосередній судовий розгляд. Йдеться про визначення розкладу і змісту слухань, загальні засади застосування медіації як альтернативного способу розв'язання спорів, порядок виклику свідків, компенсацію витрат, необхідних для забезпечення заслуховування свідків, організацію допиту свідків, які не можуть бути присутніми на слуханням.

Суд першої інстанції впродовж 14 днів після отримання всіх документів від сторін або іншого періоду, визначеного головуючим суддею, проводить організаційне засідання для визначення наступного: а) в чому сторони досягли згоди, а в чому мають розбіжності; б) чи можливе застосування посередництва, примирення або інших засобів розв'язання спору; в) усними чи задокументованими повинні бути покази; г) в письмовій чи усній формі (або і в письмовій, і в усній) сторони мають висловлювати аргументи на підтримку своїх

вимог; г) яка приблизна тривалість слухань очікується; д) обговорення інших питань, які Суд першої інстанції може вважати за необхідне розглянути.

Якщо спір має хороший потенціал для врегулювання за згодою сторін, Суд має ухвалити рішення про застосування посередництва, медіації або іншої подібної форми врегулювання. У разі, якщо справа має бути розглянута на слуханнях, Суд встановлює дату їхнього початку (ст. 53 Регламенту Суду 2013 р.) [230, с. 16-24]. У цьому контексті важливо зазначити, що у разі передання спору до СВС держави-члени СхС мають утримуватися від будь-яких дій, що можуть загострити або перешкодити розв'язанню спору [308, с. 444-6].

Норми про безпосередній розгляд справи містять положення про кворум суду, відкритий розгляд справ, наслідки відсутності учасників судового процесу (ст. 59-61 Регламенту 2013 р.) [230, с. 39-40]. Хоча позивачі можуть як бути присутніми на засіданнях особисто, так і бути представленими адвокатами [289], проблема фінансової доступності судочинства для фізичних та юридичних осіб залишається нерозв'язаною [271, с. 10].

Справу у Суді першої інстанції СВС розглядають 3 суддів, одним з яких має бути Головний суддя або його заступник. У випадку суспільної важливості справи, суперечностей між правовими актами, іншими складнощами, пов'язаними із правовими актами, за ініціативою Головного судді або за заявою будь-якої сторони Суд може винести таке рішення про розгляд справи усім складом Суду першої інстанції (ст. 59 Регламенту Суду 2013 р.).

Кожна сторона спору або справи, у якій СВС дає консультативний висновок, може бути представлена у суді адвокатом, який має право працювати у вищій судовій інстанції держави-члена (держав-членів) СхС. Юридичні особи можуть бути представлені або адвокатом, або директором, менеджером чи іншою особою, яка призначається рішенням юридичної особи. Радники СхС мають право брати участь у розгляді СВС будь-якої справи, де СхС або будь-який його

орган чи установа є стороною, або у розгляді будь-якого питання, стосовно якого радник вважає, що його участь необхідна (ст. 17 Регламенту Суду 2013 р.).

Норми про провадження у Суді першої інстанції СВС (ст. 21-67 Регламенту) містять положення про заяви сторін і викладення ними аргументів для обґрунтування своєї позиції, присягу свідків, порядок надання і запису показів свідків, підстави перенесення судового засідання на інший час, надання стороною інформації про судові рішення, доктринальні чи інші джерела, які вона прагне використати на усних слуханнях [230, с. 16-34].

Щодо судових рішень, наказів, постанов йдеться про порядок проголошення і зміст рішення, зміст наказів та постанов, виправлення судових актів у разі допущення помилок, публікацію судових рішень, проміжні накази і постанови, виконання судових рішень. Суд може ухвалювати рішення, накази, постанови процесуального характеру або давати будь-які розпорядження, які він вважає необхідними. Вони мають таку ж юридичну силу, що і рішення Суду (ст. 39 Договору 1999 р.) [273, с. 1355].

Відповідно до ст. 35 Договору Суд виносить мотивоване рішення по справі. Щодо кожного позову Суд виносить одне рішення, яке ухвалюється таємно більшістю голосів суддів. Кожен суддя має право на окрему думку. Рішення суду повинно містити наступну інформацію: а) дату його ухвалення; б) імена суддів, які брали участь у справі; в) імена (найменування) сторін; г) імена адвокатів (представників сторін); г) короткий виклад фактів; д) питання, які стояли перед судом; е) зміст ухваленого рішення; є) підстави ухвалення рішення; ж) практична частина рішення, включаючи розподіл судових витрат між сторонами (ст. 68 Регламенту Суду 2013 р.) [230, с. 43].

Рішення оголошується на відкритому засіданні Суду. Якщо він вважає, що через особливі обставини, притаманні справі, це було б небажано, Суд може винести постанову про оголошення рішення сторонам у приватному порядку [110, с. 33-34]. Рішення виносяться протягом 60 днів з моменту завершення

слухання, за винятком випадків, коли Суд не може цього зробити у зв'язку із об'єктивними обставинами. Після закінчення слухань Суд може винести своє рішення відразу або пізніше, у день, визначений наприкінці слухань, або у день, про який сторони повідомляють пізніше. У будь-якій конкретній справі Суд може оголосити лише резолютивну частину рішення. Мотивувальну частину рішення Суд надає сторонам у день, про який сторони повідомляє Секретар СВС [230, с. 43].

Сторони мають право подати до Суду заяву про перегляд судового рішення у випадку виявлення певного факту чи фактів, які, за своїм змістом могли би мати вирішальний вплив на рішення суду, якщо б вони були відомі Суду на момент винесення рішення по справі. Йдеться про факти, невідомі ні Суду, ні стороні, що подає заяву про перегляд рішення, і не могли, навіть при належній обачності, бути виявлені вказаною стороною до винесення рішення. Іншими підставами для перегляду рішення є помилка, обман, шахрайство, явна несправедливість, допущена під час розгляду справи [309, с. 322].

Частина «Провадження у Суді апеляційної інстанції» (ст. 75-109 Регламенту 2013 р.) регулює відносини щодо надання консультативних висновків, винесення преюдиціальних рішень, подання та розгляду апеляційних скарг [230]. Зокрема, йдеться про зміст і порядок подання запиту про надання СВС консультативного висновку. Запит повинен бути аргументований, містити точне і повне викладення питань, для відповіді на які потрібний консультативний висновок. До нього мають бути додані всі документи, які можуть допомогти Суду надати обґрунтований консультативний висновок. Після отримання запиту Секретар СВС негайно повідомляє про нього всі держави-члени і вказує, що готовий прийняти в строк, визначений Головою Суду, письмові пояснення, або вислухати усні пояснення, що стосуються питань, які розглядаються. Крім того, встановлено порядок розгляду документів для надання консультативного висновку, вказано на необхідність усних слухань, їхнє проведення на відкритому

засіданні, проголошення консультативного висновку і його надання Генеральному секретарю СхС та державам-членам [310, с. 7-8].

Преюдиціальні рішення можуть виноситись на запит судових органів держав-членів СхС з питань, що стосуються тлумачення або застосування положень Договору 1999 р., з питань законності регламентів, директиви, рішень, правомірності дій СхС. Запит повинен містити чітку вказівку на питання, з приводу яких необхідно винести преюдиціальне рішення, і визначення, щодо чого у суду держави виникли труднощі. Як тільки СВС ухвалить преюдиціальне рішення, він має передати його суду держави [311, с. 1].

Апеляційне оскарження рішення або постанови Суду першої інстанції СВС може бути здійснене на наступних підставах: а) невірне застосування Судом матеріальних правових норм; б) відсутність у Суду юрисдикції розглядати справу; в) процедурні порушення. Апеляційна скарга повинна бути викладена лаконічно, мати чітку структуру, містити підстави оскарження рішення Суду, вказівки на частини рішення, які ухвалені помилково, сформульовані вимоги сторони, яка подає апеляцію (ст. 87 Регламенту Суду 2013 р.).

Регламент регулює питання повідомлення Суду стороною про намір подати апеляцію, встановлює строк для цього (не пізніше 30 днів з моменту винесення рішення), визначає зміст повідомлення, в якому має бути зазначено, чи стосується апеляція рішення в цілому, чи його частини, і визначена ця частина. Регламент зобов'язує надіслати повідомлення про апеляцію усім, кого вона може стосуватись. Такі особи можуть звернутись до Суду з проханням відхилити апеляцію через недотримання порядку її подання.

Встановлено, що впродовж 30 днів з моменту подання повідомлення про апеляцію до Суду мають бути подані апеляційна скарга (в п'яти екземплярах), резюме протоколів справи (в п'яти екземплярах), сплачене мито і надані документи про гарантії сплати можливих витрат, пов'язаних із розглядом апеляції. Надано перелік підстав для подання та змісту апеляційної скарги і

зустрічної апеляційної скарги, вказано на можливість відкликання апеляційної скарги і зустрічної апеляційної скарги (у випадку згоди з апеляційною скаргою), прав іншої сторони у цьому випадку [230, с. 48-52].

Норми про розгляд апеляційних скарг охоплюють порядок подання попередніх заперечень до Суду апеляційної інстанції, визначення розкладу і змісту слухань. Як і при розгляді справи по першій інстанції Суд апеляційної інстанції впродовж 14 днів після отримання всіх документів від сторін або іншого періоду, визначеного головуючим суддею, проводить організаційне засідання. При цьому Суд апеляційної інстанції визначає наступне: а) в чому сторони досягли згоди, а в чому мають розбіжності; б) письмовими чи усними (або і письмовими, і усними) мають бути покази; в) яка приблизна тривалість слухань очікується; г) обговорює інші питання, які Суд апеляційної інстанції може вважати за необхідне розглянути (ст. 99 Регламенту Суду 2013 р.) [230, с. 58].

Крім того, Регламентом передбачене надання повідомлень про слухання усім зацікавленим особам, представлення сторонами своїх аргументів у формі письмових документів, вказано на необхідність кворуму суду, надання одному судді (а не колегії суддів) повноважень із винесення постанов процесуального характеру. Норми про подання стороною інформації про судові рішення, доктринальні чи інші джерела, які вона прагне використати на усних слуханнях, такі ж, як і ті, що регулюють розгляд справи у Суді першої інстанції. Розгляд апеляційної скарги має бути відкритим, однак головуючий суддя може, у виняткових випадках і якщо цього потребують інтереси правосуддя, постановити, що громадськість або будь-яка конкретна особа чи категорія осіб не можуть бути присутніми на засіданні.

При розгляді апеляції сторони можуть посилатись лише на ті підстави для скасування, зміни чи залишення рішення першої інстанції без змін, на які вони вказали в апеляційній скарзі, відзиві на апеляційну скаргу чи зустрічній апеляційній скарзі. Однак Суд може дозволити їм використовувати й інші

підстави. При цьому інша сторона повинна отримати можливість висловити свою позицію щодо таких підстав [230, с. 108].

Необхідно зазначити і про те, що згідно з Протоколом про створення Митного союзу СхС 2004 р. Комітет з питань захисту торгівлі вирішує будь-які питання, що стосуються врегулювання спорів [236, с. 28]. У Додатку ІХ «Механізм розв'язання спорів Митного союзу СхС» Протоколу 2004 р. передбачене розв'язання спорів шляхом застосування таких засобів, як добрі послуги, примирення і медіація. Якщо ці засоби не принесуть успіху, то можливе звернення до Комітету з питань захисту торгівлі, щоб він створив колегію експертів. Остання складає доповідь з рекомендаціями і представляє її Комітету, який виносить рішення з цього питання, що є остаточними та обов'язковими для сторін. Водночас, передбачено, що сторони спору можуть звернутися до арбітражу [286].

Хоча у п. 6 Додатка ІХ передбачено, що рішення Комітету остаточні, будь-яка сторона спору може оскаржити рішення з мотивів шахрайства, обману, помилки, допущеної у процесі розгляду спору, відсутності юрисдикції та протиправності рішення з інших причин. Ці норми відображають прагматичний підхід до розв'язання спорів у рамках Митного союзу СхС і можливість застосування відповідних засобів як альтернативи тривалому та часто виснажливому розгляду спорів судовими органами [287, с. 22].

## Висновки до розділу 2

1. Суд Європейського Союзу є важливим чинником забезпечення інтеграції держав європейського регіону завдяки його керівній ролі у застосуванні та тлумаченні права ЄС, зокрема виконанні Судом ЄС таких функцій, як визначення відповідності актів інститутів, органів та агентств ЄС установчим договорам та загальним принципам права ЄС; забезпечення виконання державами-членами зобов'язань, передбачених установчими договорами та іншими актами *acquis communautaire* ЄС; розв'язання спорів між органами ЄС та його службовцями, спорів про відшкодування шкоди, заподіяної інститутами ЄС чи його службовцями при виконанні ними своїх обов'язків; тлумачення права ЄС за зверненнями судів держав. В цілому можна стверджувати про виконання Судом ЄС функцій міжнародного, конституційного, частково адміністративного суду.

Нормативно-правовою основою регулювання його діяльності є Договір про функціонування ЄС 2007 р., Статут Суду ЄС в редакції 2007 р., Регламент Суду справедливості 2012 р., Регламент Загального суду 2015 р. Ними визначено, що структурно Суд ЄС складається з трьох ланок, до яких належать Суд, Загальний суд і спеціалізовані суди. Розподіл предметної юрисдикції між Судом (справи, позивачами в яких є держави-члени та інститути ЄС, і апеляцій на рішення Загального суду) та Загальним судом (справи за позовами фізичних та юридичних осіб проти ЄС щодо позадоговірної відповідальності, скасування нормативних актів, бездіяльності, порушення прав службовців) дозволяє забезпечити комплексність функціонування Суду ЄС, розглядати питання, важливі для розвитку правової системи ЄС, і спори адміністративного характеру. Про успішність виконання Судом та Загальним судом їхніх функцій свідчить те, що спеціалізовані суди, які мали б виконувати функції суду першої інстанції за деякими категоріями позовів у визначених областях, досі не створені через брак відповідних потреб.

Проведене у 2015-2016 рр. реформування судової системи ЄС, яке відбулось згідно з Регламентом №2015/2422 про внесення змін до Протоколу №3 про Статут Суду ЄС та Регламентом №2016/1192 про передання до Загального суду як суду першої інстанції юрисдикції з розгляду спорів між ЄС та його службовцями, дозволило удосконалити систему функціонування Суду ЄС, зокрема, оптимізувати розподіл предметної юрисдикції між його ланками, зменшити тривалість розгляду справ і скоротити витрати завдяки зменшенню кількості позовів, зумовлених затримками у розгляді справ.

Оптимізації виконання Судом ЄС його функцій сприяють розгляд справ у рамках палат, Великої палати, Пленуму в залежності від складності, предмету, категорії справ, збільшення кількості суддів, існування специфічного інституту генеральних адвокатів, які надають рекомендаційні висновки у справах, участь колегії експертів у процедурі відбору суддів, засоби запобігання участі у розгляді справи суддів та генеральних адвокатів, які мають певний інтерес у справі.

2. Інституційними механізмами розв'язання спорів в рамках МЕРКОСУР є Група спільного ринку, Торгівельна комісія, арбітражі ad hoc, Постійний ревізійний трибунал (ПРТ) та Адміністративно-трудоий суд. Організаційні засади їхнього функціонування передбачають близькість до традиційних арбітражних механізмів, які використовуються для розв'язання міждержавних торговельних спорів і, водночас, свідчать про існування рис, спільних із притаманними Суду ЄС.

Основною ланкою цієї системи є ПРТ, який розв'язує спори щодо тлумачення, застосування та порушення права МЕРКОСУР, зокрема спори, які виникають у зв'язку з актами, ухваленими органами МЕРКОСУР, забезпечуючи дотримання права МЕРКОСУР державами-членами і скасування правових актів, що не відповідають правовим актам вищого порядку. Крім того, ПРТ надає консультативні висновки судам держав-членів МЕРКОСУР з метою роз'яснення змісту або сфери застосування актів права МЕРКОСУР. Виконання зазначених

функцій у комплексі сприяє розвитку права МЕРКОСУР і поглибленню інтеграції держав-членів.

Проведене відповідно до Протоколу про розв'язання спорів в рамках МЕРКОСУР (Протоколу Олівос 2002 р.) реформування інституційного механізму сприяло скороченню тривалості розгляду справ і зменшенню пов'язаних із ним витрат, зниженню ролі неефективних дипломатичних засобів, підвищенню доступності засобів розв'язання спорів для фізичних та юридичних осіб, забезпеченню виконання рішень арбітражів ad hoc та ПРТ. Реформування дало сторонам спорів змогу обирати між трьома варіантами розв'язання спорів: 1) створення арбітражу ad hoc в рамках МЕРКОСУР за ініціативою будь-якої зі сторін без необхідності згоди іншої сторони; 2) звернення до ГСР МЕРКОСУР, за згодою сторін спору; 3) звернення до ПРТ МЕРКОСУР, за згодою сторін спору, як до першої та єдиної інстанції, рішення якої має обов'язковий характер. Ключовими чинниками забезпечення ефективності системи стали надання ПРТ ролі апеляційної інстанції щодо рішень арбітражу ad hoc та надання державам МЕРКОСУР права звертатись до системи розв'язання спорів СОТ або інших подібних організацій, членами яких є вони є.

Недоліками, притаманними організаційно-правовим засадам системи розв'язання спорів в рамках МЕРКОСУР, вбачаються вузькість предметної юрисдикції ПРТ; ненадання йому статусу постійно діючого судового органу; залежність розгляду скарг фізичних та юридичних осіб в рамках інституційних механізмів МЕРКОСУР від Національних секцій Групи спільного ринку; відсутність засобів контролю за кваліфікацією осіб, яких призначає держава-член МЕРКОСУР як арбітрів, з боку інших держав.

3. Юрисдикція Східноафриканського Верховного Суду поширюється на спори щодо тлумачення, застосування, дотримання та виконання Договору про заснування Східноафриканського Співтовариства (СхС) 1999 р., протоколів про створення Митного союзу СхС 2004 р. та Спільного ринку СхС 2009 р., актів і

рішень СхС, спрямованих на реалізацію договірних норм, трудові спори, що виникають між СхС та його персоналом, комерційні спори за арбітражними застереженнями.

Предметом спору може бути невиконання державою-членом, органом або установою СхС зобов'язань або порушення норм Договору 1999 р., актів чи рішень СхС, спрямованих на реалізацію договірних норм. Крім того, з метою забезпечення однаковості тлумачення норм права СхС та просування правової інтеграції держав-членів СВС надає консультативні висновки на запит Саміту, Ради або держави-члена СхС стосовно питань права, що походять з Договору 1999 р. і впливають на СхС та державу-член (держави-члени), а також виносить преюдиціальні рішення на запит судів держав-членів, які зобов'язані звернутись до СВС у разі необхідності тлумачення договірних норм при розгляді конкретної справи.

Слід позитивно оцінити структуру СВС, що складається із Суду першої інстанції та Суду апеляційної інстанції, забезпечуючи можливість перегляду судових рішень; чіткий розподіл предметної компетенції між інстанціями; існування процедури усунення судді, що має інтерес у справі, за ініціативою Голови СВС або Головного судді Суду першої інстанції СВС; відсутність вимог про вичерпання засобів захисту порушених прав на рівні держави для звернення до СВС і функціонування представництв Секретаріату СВС в державах-членах СхС, що полегшують звернення фізичних та юридичних осіб до Суду.

До проблем, притаманних СВС, віднесемо незастосування державами СхС до розв'язання спорів між ними засобів, передбачених СВС, через надання переваги дипломатичним інструментам; відсутність засобів впливу на держави, що не виконують рішення СВС; обмеження щодо предмету звернення до СВС, передбачені Протоколом про створення Митного союзу СхС 2004 р.; проблеми фінансової доступності звернення до СВС фізичних та юридичних осіб.

Недоліками СВС організаційно-правового характеру вважаємо відсутність окремих палат для розв'язання визначених категорій спорів; проблеми формування колегії суддів для розгляду справ у зв'язку із роботою більшості суддів в судах держав-членів СВС; відсутність контролю за професійними якостями кандидатів у судді СВС через їхнє призначення Самітом СхС (політичним органом) з-поміж осіб, рекомендованих державами-партнерами; неможливість продовження суддями СВС їхніх повноважень на другий строк; розмитість формулювань Договору про СхС 1999 р., які передбачають можливість відсторонення судді від посади не лише через порушення службових обов'язків, а і у зв'язку із «неспроможністю виконувати свої функції з іншої причини».

## **РОЗДІЛ 3. СУДОВА ПРАКТИКА ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ СУДОВИХ ОРГАНІВ РЕГІОНАЛЬНИХ ОБ'ЄДНАНЬ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ**

### **3.1. Практика судових органів регіональних об'єднань економічної інтеграції та її роль у діяльності таких об'єднань**

Судові органи РОЕІ неодноразово вказували на наявні недоліки в правовому регулюванні в процесі регіональної інтеграції. Так, один з них в своєму рішенні зазначив, що «Національні суди несуть головну відповідальність за просування і захист прав людини. Але якщо припустити, що порушення прав людини відбуваються у відношенні громадян, і держава демонструє небажання або нездатність виправити порушення, чи не буде під загрозою регіональна інтеграція? Ми думаємо, що так. Хіба ширші інтереси правосуддя, отже, не зажадають створення вікна для потерпілих громадян у відповідній державі-партнері спільноти для доступу до регіонального суду для відшкодування шкоди? Ми думаємо, що так» [312, с. 40]. Аналогічно, досить часто вказують, що мотором європейської інтеграції виступав саме Суд ЄС: «Суду ЄС належить виключно важлива роль у формуванні і розвитку права ЄС, затвердження його ролі і значення як провідного інтеграційного фактору» [313, с. 175].

Роль Суду ЄС в розвитку європейської інтеграції неодноразово розглядалася у вітчизняній [77; 183; 314; 315; 316; 242; 317] і закордонній [318; 319; 320; 313; 322] науковій літературі. Розглядаючи практику Суду ЄС і його попередників, дослідники досить часто визначають, що саме він багато в чому сприяв бурхливому розвитку європейської інтеграції і тому, якому саме вигляді ми її маємо зараз. Особливо це помітно у порівнянні з іншими інтеграційними об'єднаннями. Наприклад, бразильський дослідник Л.О. Баптіста відзначає, що «історія європейської інтеграції від ЄСВС до наших днів була історією

«правління суддів», і були зроблені серйозні кроки, щоб продемонструвати ключову роль, яку Суд зіграв в процесі інтеграції» [323, с. 105].

У міжнародно-правовій доктрині звертають увагу на те, що Суд ЄС не є міжнародним судовим органом в класичному розумінні, виходячи з його широкої компетенції. На нашу думку таке твердження є відносно вірним, беручи до уваги той факт, що такі повноваження в тій чи іншій формі і є притаманними саме судовим органам та органам вирішення спорів РОЕІ в цілому.

Як зазначає О.М. Шпакович в цьому контексті, Суд ЄС виконує одночасно завдання «міжнародного, конституційного, та частково адміністративного суду» [77, с. 62]. Ми не будемо в зв'язку з цим докладно викладати весь внесок Суду ЄС в процесі європейської інтеграції, відсилаючи до робіт наших попередників, а тільки схематично змалюємо його основний внесок.

В перших своїх рішеннях Суд ЄС визначив ключові принципи застосовування права ЄС: у рішенні 1963 р. за справою 26-62 *Van Gend & Loos* [186, с. 1] було встановлено пряме застосування комунітарного права в судах держав-членів, а у 1964 р. у справі 6-64 *Costa v E.N.E.L* [187, с. 585] було визначено комунітарне права (теперішнє право ЄС), як незалежна правова система, яка має примат над нормами національного законодавства держав-членів. В цих справах Суд вперше висловив свою позицію як верховного і виключного арбітра при визначенні правовідносин між Співтовариством/Союзом і державами-членами. У них Суд розробив фундаментальні принципи доктрини верховенства права ЄС згідно якої, право ЄС має абсолютний пріоритет над національним законодавством, і це верховенство має братися до уваги національними судами в своїх рішеннях.

Ще одне важливе положення права ЄС Суд констатував у 1970 р. в справі 11-70 *Internationale Handelsgesellschaft* [324, с. 1125] – було встановлено примат права ЄС по відношенню до основних прав гарантованих і у національних конституціях. Важливою новацією серед основоположних засад права ЄС, яка

була зафіксована саме в рішенні Суду ЄС стало рішення в справі *22-70 Комісія проти Ради* 1971 р., щодо існування в комунітарному праві права Співтовариства укладати міжнародні угоди в сферах, де застосовуються норми права ЄС [325, с. 263].

Багато аспектів концепції відповідальності в рамках права ЄС, також були розроблені на основі рішення Суду ЄС. Так, в об'єднаній справі *C-6/90 і C-9/90 Andrea Francovich and Danila Bonifaci and others v Italian Republic* було констатовано відповідальність держави-члена перед індивідами за шкоду, спричинену через її нездатність провести транспозицію директиви в національне законодавство або зробити це вчасно [326].

Цілий ряд рішень Суду ЄС внесли суттєвий внесок у розвиток окремих галузей права ЄС, Так, у 2002 р. Суд ЄС ухвалив рішення за справою *C-471/98 Commission v Kingdom of Belgium* [327] в якому розпочав процедуру докорінних змін в сфері цивільних повітряних перевезень у ЄС вказавши на потребу перегляду всіх раніше укладених двосторонніх («горизонтальних») угод про цивільне авіаційне сполучення між державами-членами ЄС і третіми країнами. З цього судового рішення почався перерозподіл повноважень між ЄС і державами-членами в сфері авіаперевезень, почала формуватися зовнішня політика ЄС в сфері цивільної авіації, і власне і розпочалася реалізація концепції «Єдиного європейського неба» [328].

У сфері захисту довкілля Суд ЄС вже в 1985 р. визначив це питання у справі *C-240/83*, як одне з завдань Співтовариств [329, с. 531]. Суд наголосив, що договори не повинні тлумачитися жорстко, а повинні розглядатися в світлі стану інтеграції і цілей самих договорів. Цей принцип дозволив прийняти законодавство в областях, де немає конкретних положень Договору, таких як боротьба з забрудненням. Пізніше, у 1998 р., в рамках справи *C-321/95 Greenpeace* [330] Суд ЄС встановив, що фізичні і юридичні особи мають *locus standi* в суді, якщо вони є особисто зацікавленими [331, с. 112]. У 2005 р. в своєму

рішенні у справі *C-176/03 Commission v Council* [332] Суд дозволив ЄС вживати заходів, які стосуються кримінального права, коли це «необхідно» для досягнення переслідуваної мети щодо захисту навколишнього середовища [333].

Як бачимо, роль Суду ЄС в просуванні інтеграції у ЄС в цілому, побудові її основоположних засад, і окремих структурних елементів на практиці є величезною. Причому, свої ключові рішення Суд ухвалював протягом всієї своєї історії, а не лише на якимось окремому історичному проміжку. Наголосимо, що вище ми відзначили лише деякі з рішень Суду, більш докладно роль Суду ЄС, наприклад, при розбудові системи зовнішніх зносин ЄС розглядала в своїх роботах О. Гріненко [335], а в конкуренційному праві ЄС – К. Смирнова [334]. Відповідно, можна з великою вірогідністю припустити, що в подальшому важливі рішення з корегування напрямів і подальшого розвитку інтеграції Суд ЄС буде також ухвалювати, наприклад, з питань спільної енергетичної політики, які є вкрай чутливими для Союзу на теперішньому етапі.

З інших судових органів РОЕІ хотілося б зазначити про практику порівняно нової і мало відомої українській міжнародно-правовій науці інституції – Східноафриканського Верховного Суду (СВС). Варто зазначити, що по факту, хоч і виступаючи юрисдикційним органом регіонального економічного інтеграційного об'єднання цей суд розглядає переважно не економічні спори, а справи пов'язані з порушенням прав людини.

До того ж, така його діяльність, як зазначає Б. Гаті, складає найбільш спірний аспект юрисдикції цього органу [336, с. 249]. Це пов'язано з тим фактом, що хоч СВС і має за установчим договором юрисдикцію з розгляду справ пов'язаних з правами людини, але має її реалізовувати з прийняттям спеціального протоколу, який введе в дію «розширену юрисдикцію Суду» (ст. 27 п. 2) [269], який досі так і не прийняли.

Як зазначає К. Альтер [337, с. 301], цей парадокс є результатом наполегливої роботи юристів-правозахисників з Східної Африки, які закликали

Суд винести рішення про порушення верховенства права, соціальної справедливості і прав людини на основі норм статей про цілі і основні принципи Договору про заснування Східноафриканського співтовариства (СхС) (ст. 6д і 7 п. 2), навіть за відсутності прийняття протоколу. На додаток до цього Протокол Про Спільний ринок передбачає ряд «свобод» пересування товарів, послуг, капіталу, людей, інформації та технологій через кордони Спільного ринку, а також «права» оселитися і проживати в межах СхС. СВС володіє юрисдикцією інтерпретувати, застосовувати і забезпечувати дотримання всіх цих положень [338, с. 16].

Можна погодитися з думкою П. Апіко, що хоч СВС був створений в першу чергу з економічних причин для розвитку торгівлі між державами-учасницями, з нормативної точки зору потреба в належному управлінні, що включає верховенство права, демократію і права людини, не може бути відділена від більш широкої мети інтеграції [338, с. 19].

Держави-члени СхС неодноразово оскаржували юрисдикцію СВС з розгляду позовів пов'язаних з захистом прав людини. Проте, Суд, визнаючи, що він не є судом з прав людини як таким, неодноразово заявляв про свої повноваження тлумачити правові інструменти СхС, що стосуються прав людини. Наприклад, у справі *Katabazi v. Secretary General of the EAC* СВС ухвалив, що він «не може розглядати спори, що стосуються порушення прав людини як таких», але не буде «відмовлятися від юрисдикції» щодо скарг щодо порушення прав людини, які стосуються порушення основоположних принципів Договору про СхС [339, с. 1-2]. Це був досить сміливий висновок, враховуючи норму Договору про СхС, що держави-члени передадуть таку юрисдикцію через протокол, який ще не було прийнято (ст. 27 п. 2).

Це свідчить про активістський підході до тлумачення установчого договору, коли СВС визнає, що, хоча він не має явної юрисдикції для розгляду справ про права людини, він засновує своє тлумачення положень Договору СхС,

які містять аспекти прав людини. Справа *Katabazi* створила прецедент для тлумачення судом принципу верховенства права, про що згадується в наступних справах СВС.

У цьому контексті показовим є порівняння з практикою судової установи іншого регіонального інтеграційного утворення в Африці – Співтовариства розвитку Півдня Африки (САДК). У Трибуналі САДК на розгляді також була справа пов'язана з захистом прав людини – Справа *Campbell and Others v Zimbabwe 2007 р.* в рамках якої білі фермери оскаржували національне законодавство Зімбабве, згідно якого відбулася націоналізація їхньої сільськогосподарської землі (програма перерозподілу земель Р. Мугабе) виходячи з їх расової належності, вказуючи на нього як зразок расової дискримінації [340]. Зімбабве також відкидало юрисдикцію Трибуналу САДК виходячи з відсутності спеціального протоколу щодо прав людини, а посилення на «права людини, демократію та верховенство права» і недискримінацію в положеннях про принципи і загальні зобов'язання Договору САДК (ст. 4(с), 6 п. 2) [341] не можуть бути розглянуті в Трибуналі до прийняття окремого протоколу. Але, Трибунал САДК відкинув цю логіку постановивши, що Зімбабве порушила права білих землевласників в трьох аспектах: відмова в доступі до правосуддя, дискримінація за ознакою раси і нездатність надати справедливую компенсацію. Судді спеціально відзначили, що програмам Мугабе була «невиправданою і непропорційною», а також «довільною і ... заснованою насамперед на расових міркуваннях» [340, п. 53]. Трибунал встановив, що міжнародне право вимагає, щоб уряд «захищав володіння і власність» білих фермерів, які все ще живуть на своїй землі, і виплачувало компенсацію тим, чий землі воно вже захопило (п. 58).

Після справи *Katabazi* було прийнято ще ряд рішень з прав людини, включаючи довільні арешти і затримання, жорстоке і нелюдське поводження, права власності, свободу пересування і захист навколишнього середовища [338,

с. 8]. Причому, якщо перша палата СВС була більш поблажливою до приватних позовів, застосовуючи доктрину триваючих порушень, щоб обійти дуже короткий період для заперечування національної юрисдикції, то Апеляційна палата строго витлумачила це положення як дозвіл уряду відхиляти кілька позовів, в яких містяться достовірні звинувачення в порушеннях прав людини [337, с. 306].

На практиці склалася дивна ситуація, що замість того, щоб служити в першу чергу в якості трибуналу для винесення рішень з торговельних питань, як це передбачалося лідерами держав-учасниць, СВС еволюціонував в тих справах, якими він займається, прагнучі залучити уряди до відповідальності і просувати тематику доброго управління та верховенство права. Крім того, держави-учасниці СхС не дали згоди на прямий доступ своїх громадян до Африканського суду з прав людини і народів, і відповідно, СВС вимушено почав виступати такою альтернативою.

В той же час, в практиці СВС були і справи з інших аспектів діяльності організації і тлумачення її статуту. Так, у справі *Anyang Nyong'o v. Attorney General of Kenya* 2006 р. [342], СВС розглянув позов щодо формування урядом Кенії національної делегації у Законодавчих зборах Східної Африки (EALA). Стаття 50 Угоди про СхС, вимагає обрання місць в EALA. Замість цього кенійський уряд розділив місця між політичними партіями країни пропорційно їх чисельності в національному парламенті – крок, який опозиційна партія розглядала як спробу відмовитися від обіцянок розділити владу.

СВС спочатку ухвалив тимчасове рішення, яке забороняло посадовцям СхС визнавати список кандидатів EALA від Кенії допоки він не винесе рішення за справою по суті. Це тимчасове рішення було важливим з двох причин: по-перше СВС зробив висновок про те, що Кенія порушила Угоду про СхС, провівши «фіктивні вибори замість справжніх» (п. 43), а по-друге винесена тимчасова судова заборона, відклала початок другої сесії EALA більш ніж на шість місяців.

Кенійський уряд бурхливо відреагував на це рішення визнавши його небажаний втручанням ззовні в гостру внутрішньополітичну суперечку, а Президент Кенії назвав рішення СВС підривом суверенітету країни [343]. Крім того, Кенія заперечувала проти висновку Суду, що його тлумачення Договору про СхС пов'язує національні суди і що доктрини правоздатності та вичерпання національних засобів правового захисту не перешкоджають Суду розглядати позови приватних осіб. Загалом, Кенія спочатку звинуватила суддів у СВС від своєї країни у корупції в національних судах і спробувала відкликати їх з СВС, а потім запропонувала зміни до Договору про СхС якими унеможливила б остаточне винесення рішення за справою чи можливість його подальшого оскарження [344, с. 74, 84]. У підсумку, з порушенням процедур СхС, через кілька днів після ухвалення тимчасового рішення СВС три президенти держав-учасниць СХС ухвалили рішення про зміни до договору, за якими СВС було перетворено на двопалатний суд з існуванням Апеляційної палати та розширенням процедури відсторонення суддів від посади і скликання спеціального саміту для прийняття цих змін в якості поправок [345]. Крім того, в поправках було вказано, що СВС не має повноважень розглядати справи, щодо яких «юрисдикція [надається] Договором органам держав-учасниць», і додав двомісячний термін для приватних осіб для подачі скарг, що оспорюють національні дії або рішення, які суперечать Договору про СхС (ст. 26(1), 26(2), 27(1), 30(2) зміненої версії договору) [269].

Такі брутальні дії урядів держав викликали спротив і Східноафриканське товариство юристів оскаржило в СВС ухвалені поправки [346, п. 2], з чим частково погодився і СВС. У своєму рішенні від серпня 2008 р. СВС погодився з Товариством юристів в тому, що поправки були процедурно недосконалими, оскільки держави-члени не дозволили громадянському суспільству брати участь в їх розробці. СВС також категорично відкинув як «завуальоване залякування» твердження Кенії про те, що «поспішний процес був викликаний втратою довіри

громадськості до суду». Однак, Суд утримався від визнання поправок недійсними, оскільки «порушення не було свідомим», «малоймовірно, що порушення повториться» і «не всі внесені в результаті поправки несумісні з цілями Договору» [347]. Відповідно, це рішення скоріше варто розглядати, як спробу суддів СВС «зберегти обличчя» перед суворою політичною реальністю. В той же час, саме тимчасове рішення СВС відмінено не було і зрештою парламент Кенії провів вибори депутатів до EALA, як це передбачалося в Договорі про СхС і відповідно до тлумачення СВС [348].

Проте, пізніше, завдяки цим змінам до Договору про СхС було відхилено юрисдикцію СВС щодо інших справ щодо порушення прав людини. Наприклад, в 2011 р. у справі *Independent Medico Legal Unit v Attorney General* щодо насильницького зникнення, тортур і страти приблизно 3000 жителів громади Елгон урядовими властями Кенії в період з 2006 по 2008 рр. Суд першої інстанції СВС визнав свою юрисдикцію відзначивши, що він є тим «органом, який вповноважений визначати, чи порушила держава-учасниця, і, якщо порушила, то яким чином порушив положення Договору» [349]. Але, Апеляційна палата СВС в 2012 р. скасувала це рішення зазначивши, що заявники знали про не проведення урядом розслідування порушення, принаймні, за півтора року до подачі заяви, що означало збіг двомісячного терміну для подачі позову до СВС [350]. Аналогічне скасування рішення через збіг часового терміну відбулося і у справі *Omar Awadh and 6 Others v Attorney General of Uganda* в 2013 р. [351]. Тобто, практика СВС сприяла з одного боку розширенню самої юрисдикції суду і її визнання з боку держав-учасниць, а з іншої призвела до змін в інституційній структурі органу. Більше того, держави отримали механізм у вигляді Апеляційної палати і обмеженого строку на подачу скарг для скасування практики з захисту прав людини СВС, яка по суті ставить процедуру вище матеріального правосуддя.

Варто зазначити, що і після несприятливого для Зімбабве рішення Трибуналу САДК у справі *Кембела* в 2008 р. Зімбабве теж спробувала підірвати

легітимність цього органу, заявивши про те, що Протокол про Трибунал САДК так чинності і не набув, а також заблокував вибори суддів до Трибуналу [352], Зімбабве виступила проти спроб змінити установчі документи, і в підсумку робота Трибуналу в 2013 р. була заблокованою. Спроба оскаржити блокування роботи Трибуналу САДК у Африканській комісії з прав людини і народів в 2014 р. також виявилася невдалою [353]. У серпні 2014 р. саміт САДК прийняв новий протокол, який скасовує право доступу приватних осіб до Трибуналу і дозволяє державам-членам виходити з-під юрисдикції Трибуналу, повідомивши про це за 12 місяців [354].

Отже, як бачимо, судові органи в Африці в рамках відстоювання своєї правової позиції зазнають політичного тиску з боку лідерів країн-учасниць і зазвичай це протистояння закінчується не на їхню користь. Юридично, вносять зміни до установчих актів, які послаблюють позиції судових органів на користь держав-учасниць. В той же час СВС і інші африканські судові органи продемонстрували свою рішучість зберігати неупередженість і незалежність при розгляді справ. Це пов'язано з тим, що установчі договори РОЕІ фіксуючі незалежність і неупередженість суддів, в той же час нічого не говорить про їхню явну залежності від інших органів об'єднання, наприклад, Саміт здійснює контроль за СВС через призначення туди суддів.

Так само, практика органів вирішення спорів латиноамериканської РОЕІ – МЕРКОСУР знаходиться десь на перетині вищезгаданої практики ЄС і африканських організацій інтеграції. Аналізуючи роботу Постійного ревізійного трибуналу МЕРКОСУР Д. Мессенджер зазначає, що у порівнянні з Судом ЄС він має схожі недоліки: завищені претензії держав-учасниць щодо роботи органів вирішення сприв без забезпечення для цього необхідної інституційної структури [155]. В той же час, визначення ЄС, як певного «золотого стандарту» регіональної економічної інтеграції може мати свої наслідки. Наприклад, судові органи інших регіональних об'єднання можуть використовувати його прецеденти, як це

наприклад, вже робить МЕРКОСУР – у *Консультативному висновку № 1/2007*. Беручи за зразок діяльність і принципи ЄС, МЕРКОСУР почав поступово приділяти більшу увагу питанням демократії, прав людини, верховенства права у своїй діяльності, чого не передбачали первинні документи. Так, Ушуайський протокол демократичного компромісу 1998 р. [87] виділив підтримку демократичних інститутів, як неодмінну умову членства в МЕРКОСУР, і саме його порушення стало умовою застосування політичних санкцій МЕРКОСУР проти Венесуели в 2017 р.

Питання пріоритету захисту прав людини перед свободою пересування товарів і вантажів між державами-учасницями МЕРКОСУР було об'єктом розгляду спору в справі *між Аргентиною і Уругваєм в 2006 р.* [355] Зокрема, мова йшла про повагу права на свободу вираження поглядів в рамках якої протестувальники запровадили фактичну блокаду пунктів пропуску на кордоні, що обмежувало здатність уряду Аргентини покласти край цьому порушенню транзиту. Проаналізувавши обсяги позитивного міжнародного права в сфері захисту прав людини від Загальної декларації прав людини до міжнародних пактів арбітраж дійшов висновку, що здійснення права на свободу вираження поглядів не є абсолютним і повинно бути збалансовано з урахуванням міркувань державної політики [355, п. 138-9].

Іншим аспектом стало залучення концепції верховенства інтеграційного права над національним, також запозичена з практики ЄС, але дещо видозмінена. Так, в ЄС Суд у справі *Costa v ENEL* досить чітко визначив, що «на відміну від звичайних міжнародних договорів, Договір про ЄЕС створив свою власну правову систему, яка після набуття чинності Договору стала невід'ємною частиною правових систем держав-членів і яку їх суди зобов'язані застосовувати... зокрема, реальні повноваження, що виникають з обмеження суверенітету або передачі повноважень від держав на користь Співтовариства держави-члени обмежили свої суверенні права, хоча і в обмежених сферах, і,

таким чином, створили правовий базис, який пов'язує як їх громадян, так і їх самих» [187, с. 585].

Арбітраж МЕРКОСУР пішов дещо іншим шляхом і в одному з перших рішень він ясно показав свою роль не тільки в застосуванні існуючого права, а й в тому, що воно є частиною інституційної структури, яка вийшла за рамки традиційних міжнародно-правових зобов'язань: «питання, поставлене перед цим Трибуналом, що стосується сумісності чи іншої відповідності з системою .... норм МЕРКОСУР конкретного режиму імпорту, не може бути розглянуте як просте механічне застосування положень, об'єднаних в кодекс або уніфікований текст. Це обов'язково має на увазі здійснення широкого тлумачення для визначення тих прав і обов'язків, які впливають з набору норм прогресивного розвитку за допомогою сукупності положень, створених як частина складного процесу політичних та правових рішень, включених в мінливу економічну реальність» [356, п. 50]. Але, обґрунтовуючи аналогічне твердження про те, що зобов'язання МЕРКОСУР повинні мати переважну силу над національним законодавством, логіка арбітражу МЕРКОСУР відрізняється від логіки Суду ЄС, що робив наголос на «тексті и цілях Договору», з якої він все ж багато чого відтворює.

Аргументація Суду ЄС ґрунтувалася на принципах міжнародного права, а арбітраж МЕРКОСУР спирається на «право інтеграції», найбільш розвиненою формою (і кінцевою точкою) якого він вважає «право співтовариства» [139, п. 9]. Це не мета договорів або протоколів, на які спирається Суд ЄС, а мета права інтеграції як такого. Право інтеграції часто розглядається як форма міжнародного права *suī generis*, яка виходить за рамки простого співробітництва, являє собою нормативну основу, підтримуючу багатогранний процес більш тісних зв'язків у політичній, економічній та правовій сферах [357]. Відповідно, в своєму першому консультативному висновку Постійний ревізійний трибунал МЕРКОСУР був сміливішим, недвозначно заявивши, що: «Досі була постійна помилка як

юриспруденції, так і існуючої доктрини, апелювати тільки до аргументу про переважання договору над [національним] законодавством для збереження верховенства права МЕРКОСУР над національним законодавством. Хоча це юридично вірний аргумент, він ніколи не повинен бути основним аргументом для такого висновку. Головний аргумент завжди повинен полягати в наступному: право інтеграції за своїм характером і цілями завжди повинно переважати над національними законами, що відносяться до того самого предмету» [358, Ш.2(С)2-3].

Відповідно, не тільки договір та інші установчі документи системи МЕРКОСУР підтверджують необхідність верховенства її права, але і її природа як форми «права інтеграції», яке за своєю природою містить неодмінні правові наслідки. Цей аргумент заснований на думці, відмінній від логіки, що лежить в основі більш раннього «конституційного» розвитку ЄС, на яку вплинуло прагнення до правової ідентичності, тобто вимога, щоб право застосовувався однаково у всьому ЄС, і що варіації повинні бути мінімізовані (це логіка, що лежить в основі прямої дії, першості та преюдиційної юстиції). За логікою ПРТ МЕРКОСУР центральною є важливість інтеграції як кінцевої мети – і арбітраж не бачить труднощів розглядати саме свою роль в якості пропагандиста такої позиції: «Що стосується цього пункту [верховенства норм спільноти над національним законодавством], очевидно, що ця справа дає Трибуналу можливість діяти в якості римського претора – законотворця....., щоб включити цей принцип в правовий порядок співтовариства МЕРКОСУР, який цілком можливо, враховує чинний правовий режим» [217, п. 33].

Водночас, не варто перебільшувати рішучість ПРТ МЕРКОСУР. Вона обмежується з одного боку необхідність затвердження вторинного права МЕРКОСУР на національному рівні, а з іншого – обмеженням здатності ПРТ оголошувати національну норму недійсною відповідно до національного законодавства. У арбітражу лише існує надія, що процес інтеграції продовжиться

в напрямку глибшої інтеграції, «права Співтовариства» як більш глибокої форми «права інтеграції», яка обов'язково буде включати не тільки примат, але і можливість прямого застосування і прямої дії його норм. Але на нинішньому етапі ані арбітраж, ані ПРТ не мають повноважень оголошувати національну норму недійсною тільки на основі виявлення її несумісності з правом МЕРКОСУР [217, п. 33]. Як зазначає М. Клумп арбітри та судді МЕРКОСУР інтенсивно обговорювали питання, щодо примату права МЕРКОСУР над національним законодавством. Вони розглядають право МЕРКОСУР як міжнародне право, а не право Співтовариства, але також підкреслюють, що, будучи правом інтеграційного процесу, це особливий тип міжнародного права, яке за своєю природою постійно змінюється і розвивається і тому вимагає телеологічного підходу, орієнтованого на цей процес [359].

Важливим аспектом є становлення судових органів РОЕІ до колізії зобов'язань своїх членів в рамках установчих договорів та зобов'язань за міжнародним правом в цілому, і зокрема зобов'язань у СОТ. Відповідно до встановленої судової практики Суду ЄС, міжнародні угоди, укладені ЄС, становлять невід'ємну частину правопорядку ЄС [360, с. 449; 361, п. 50; 362, п. 45-6]. Укладення угоди (зазвичай за рішенням Ради ЄС) робить її прямо застосовною. У цьому сенсі можна сказати, що ЄС дотримується «моністичного» підходу. Однак, пряму застосовність не слід плутати з прямою дією [363, с. 770-80]. Якщо вважається, що угода має пряму дію, на неї можуть безпосередньо посилатися окремі особи в національних судах і Суді ЄС. Існує безліч прецедентних норм про наявність чи відсутність прямої дії [364, с. 5].

Суд ЄС встановив подвійний тест щодо прямої дії багатосторонніх угод: «характер і загальна логіка» угоди не виключає прямої дії, і положення, на які безпосередньо посилаються, за своїм змістом мають бути «безумовними і досить чіткими» [365, п. 84]. В цьому сенсі багатосторонніми конвенціями, які не мають прямої дії на підставі «характеру і загальної логіки» угоди були визначені ГАТТ

1994 р. та інші угоди СОТ [366, п. 47; 365, п. 85], Конвенція ООН з морського права 1982 р. [367, п. 53-65] і Кіотський протокол до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату 1992 р. А конвенціями які містять положення, які не є «безумовними і досить чіткими» є Європейська конвенція про захист тварин, що утримуються для сільськогосподарських цілей 1976 р. [368, п. 32-4] і Орхуська конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в прийнятті рішень і доступ до правосуддя з питання довкілля 1998 р. [369, п. 44-5]. Своєю чергою, багатосторонні договори, що мають пряму дію, включають угоди Яунде / Ломе / Котону між ЄС і країнами Африки, Карибського басейну і Тихого океану [370] і Монреальську конвенцію про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень [371, п. 39].

Згідно рішень Суду ЄС відсутність прямої дії в договорі не дозволяє посилатися на угоду в суді ЄС або національному суді як підставу на недійсність правового акту Союзу, як несумісного з угодою [362, п. 45-6]. Однак, у внутрішній ієрархії норм ЄС міжнародні угоди, які мають обов'язкову силу для Союзу, в принципі знаходяться над законодавством і іншими правовими актами вторинного права. Це означає, що навіть у разі угоди, яка не має прямої дії, акти вторинного права повинні тлумачитися, наскільки це можливо, відповідно до умов угоди (послідовне тлумачення) [363, с. 70-1].

Розглядаючи можливість ґрунтуватися на зобов'язаннях СОТ як підставі скасування норм права ЄС Суд ЄС у справі *Portugal v Council* зазначив, що як система ГАТТ, так і СОТ все ще засновані на «взаємовигідних переговорах» і не мають чітких юридичних зобов'язань. Порівнюючи режим СОТ з міжнародними торговими угодами, укладеними ЄС з третіми країнами, останні можуть бути асиметричними щодо відповідних зобов'язань сторін; тим не менш, існує правова гарантія виконання таких зобов'язань [366, п. 42]. Суд зазначив, що невідсутність взаємності у зобов'язаннях, а відсутність взаємності в їх виконанні ставить режим СОТ в іншому світлі ніж такі угоди. В кінцевому рахунку, саме з цієї причини

Суд ЄС не допускає прямого виконання правил СОТ в рамках правового режиму ЄС, в іншому випадку виникне ситуація, при якій сторони СОТ будуть продовжувати користуватися великим ступенем гнучкості в забезпеченні виконання своїх зобов'язань, що виникають в той час як ЄС не виграє від такої ж гнучкості [366, п. 45].

Суд ЄС непохитно тримається цієї позиції, яка забороняє пряме застосування правил СОТ або інших міжнародних угод, прийнятих в його рамках [372; 373]. Нові аргументи з посиланням на те, що правила ГАТТ/СОТ, містяться в договорах, укладених до договорів ЄС [374], або посилання на принцип *res sunt servanda* [375] ні до чого не призвели. Часткове співпадіння юрисдикції в праві міжнародної торгівлі в поєднанні зі збільшенням числа судових форумів, які мають обов'язкову юрисдикцію (таких як СОТ), збільшує ризик вибору форуму і прийняття суперечливих рішень і, отже, фрагментації міжнародного права [376, с. 573]. Апеляційному органу СОТ кілька разів було треба розглянути можливість застосування угоди про вільну торгівлю у конкретному спорі або обговорити угоду про вільну торгівлю в якості контекстуального матеріалу для свого рішення. Зазвичай він обмежувався визначенням інтересів сторін чи значення відповідного договірному терміну, а не використанням практики інших міжнародних форумів.

Прагнучи зрозуміти доводи Суду в справі *Portugal v Council*, багато хто з дослідників погоджується, що їх слід шукати в сфері політики, а не в сфері права. Уникаючи повного дотримання правил ГАТТ/СОТ в рамках правового режиму ЄС, Суд надав ЄС достатньо місця для маневру щодо реалізації його власної економічної політики таким чином, щоб це не було юридично обмежено правилами ГАТТ/СОТ [377]. Більше того, в подальшому Суд ЄС вирішив поширити цей підхід і на інші міжнародні угоди стороною яких є ЄС, встановивши, у справі *Ioannis Katsivardas* [378], що положення Угоди про співпрацю між ЄС і країнами-учасницями Картахенської угоди 1998 р. не мають

прямої дії. Таким чином, замість того, щоб обрати більш м'яку позицію щодо прямого виконання правил ГАТТ/СОТ, Суд ЄС перейшов до тлумачення інших міжнародних угод таким же обмежувальним чином. Єдине і часто повторюване виключення, якого, схоже, дотримується Суд ЄС – це зобов'язання тлумачити вторинне право ЄС відповідно з правилами ГАТТ/СОТ, що, очевидно, є менш болючим заходом, принаймні, забезпечуючи тлумачення відповідно до договору законодавства ЄС. В цьому контексті, як зазначає Т.В. Комарова практика Суду ЄС показує, що вона зорієнтована на збереження гомогенності інтеграційного правопорядку і по суті є провайдером політики їх взаємного збагачення (кооперації) [183, с. 136].

Також, в МЕРКОСУР через особливості процедури вирішення спорів бувають і специфічні випадки використання практики СОТ. Так, у *Справі про м'ясо птиці ad hoc* арбітраж МЕРКОСУР застосував правила СОТ з антидемпінгу і виніс рішення на користь Аргентини. Своєю чергою Бразилія, вкрай незадоволена цим рішенням, і не маючи на той момент можливості для його перегляду, подала скаргу до Групи Апеляційного органу СОТ – і на цей раз виграла [379]. В якості попереднього аргументу Аргентина просила Групу утриматися від здійснення юрисдикції на підставі попереднього рішення арбітражу МЕРКОСУР, оскільки це порушувало зобов'язання щодо сумлінності, принцип естопелю і правила тлумачення міжнародних договорів, заснованих на ст. 31 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., зокрема, що рішення МЕРКОСУР було відповідною нормою міжнародного права, що застосовується у відносинах між сторонами, і повинно бути прийняте до уваги «для цілей тлумачення поточного спору» [380] (п. 6.6). Проте, ці аргументи були відхилені Групою. У світлі цього досвіду держави-члени МЕРКОСУР висловили підтримку створенню другої інстанції в рамках МЕРКОСУР, що дасть «країні, яка програла ще один шанс оскаржити рішення ad hoc арбітражу» [170] в рамках МЕРКОСУР, без звернення до інших установ.

Тому, згідно з Протоколом Олівес про вирішення спорів МЕРКОСУР 2002 р. [381] сторони, що сперечаються отримали можливість напряду звернутися до Постійного ревізійного трибунал для розгляду спору, а не тільки в порядку перегляду. Крім того, було спрощено сторонам можливість обходити дипломатичні форуми і подавати позови безпосередньо до ad hoc арбітражів. Причому, на передачу рішення спору в Групу Спільного ринку повинні дати згоду всі сторони, в той час як на передачу справи в ad hoc арбітражів достатньо односторонньої заяви [170].

Важливим в контексті функціонування Постійного ревізійного трибуналу МЕРКОСУР є його право давати консультативні висновки. Ці висновки певним чином відрізняються від їхнього аналогу у практиці Міжнародного суду ООН і вони стосуються самого розуміння інтеграційного права МЕРКОСУР і його застосування органами, державами і їхніми судами (ст. 3 Регламенту Протоколу Олівес) [382]. Вони відрізняються і від преюдиційних рішень в ЄС, і можуть бути надані лише на запит всіх держав-членів, головних органів МЕРКОСУР и вищі судів держав-членів (ст. 4 Регламенту Протоколу Олівес): «застосування норм права інтеграції не може варіюватися від держави до держави, відповідно виключити можливості їх різної інтерпретації мають консультативні висновки» [383, с. 119]. Нагадаємо, що згідно практики ЄС за преюдиційними запитами може звертатися широкий спектр національних судів. В той же час ці висновки не мають обов'язкового характеру (ст. 11 Регламенту Протоколу Олівес). Перший запит, щодо консультативного висновку було направлено Верховним судом Аргентини в 2009 р. щодо законності розпорядженні уряду Аргентини відносно встановлення однакових експортних мит на молочну продукцію. В підсумку висновку дано не було через укладання мирової угоди, але затверджений в 2010 р. Митний кодекс МЕРКОСУР зафіксував норму, що експортні мита залишаються прерогативою держав-учасниць [384].

### **3.2. Місце судових рішень серед джерел права регіональних об'єднань економічної інтеграції**

Ставлення до місця судових рішень в системі джерел міжнародного права і його регіональних підсистем в доктрині міжнародного права є неоднозначним. В 1920-і роки лорд Філімор, в процесі розробки статуту Постійної палати міжнародного правосуддя зазначив, що «судові рішення визначають, але не створюють право» [385, с. 584]. Вже в 1960-і роки інший дослідник Р. Дженінгс був вже не настільки категоричний і відзначав, що «дуже мало було зроблено для розробки принципів, що регулюють використання прецедентів в міжнародному праві» [386, с. 342]. Якщо англосаксонська правова наука (система загального права) в цілому відстоює позиції про існування судового прецеденту в універсальному міжнародному праві [387, с. 135], то в континентальному напрямку науки міжнародного права зараз превалює думка, що в універсальному міжнародному праві судові рішення є допоміжним засобом визначення правових норма, що впливає з змісту ст. 38 Статуту МС ООН [388, с. 98].

Як зазначає Г. Гійом, у міжнародному праві норма *stare decisis* (суди пов'язані мотивуванням вже винесених рішень) виключена з 1922 р., але постійні юрисдикційні органи повсякчас посилаються на свої попередні рішення. Вони, при цьому, змушені переглядати свою юриспруденцію різними методами, щоб прийняти до уваги еволюцію права і міжнародної спільноти. Так само, регіональні юрисдикції більш схильні до цього, ніж універсальні [389, с. 5].

Інша ситуація склалася з визнанням наявності прецеденту в регіональних підсистемах міжнародного права, щодо чого В.Г. Буткевич зазначив, що практика одних європейських регіональних судових установ перекреслила практично всі заперечення противників, що рішення міжнародних судів можуть бути джерелом міжнародного права [387, с. 136].

Г. Гійом зазначає з цього приводу, що така ситуація в регіональних підсистемах міжнародного права пов'язана з тим, що вони більше наближені до людей, які вправі розраховувати на мінімум визначеності при ініціюванні спору, «порівняно з іншими подібними ситуаціями. В цьому відношенні прецедент відіграє незамінну роль. Для сторін це гарантія визначеності і рівноправності» [389]. Це є реалізація так званого принципу правової визначеності, який вимагає, щоб судові рішення були передбачуваними [391, с. 85]. В той же час повинна бути дозволена певна еволюція права з урахуванням нових економічних та політичних обставин, чи виправлення помилкових суджень. Як зазначає М. Джегер, правова система повинна підтримувати певний ступінь невизначеності, яка потрібна для її розвитку [392, с. 25].

По-перше, постає питання чи правомірно говорити про існування прецедентного права в тій чи іншій формі в рамках практики РОЕІ? Найбільшим об'ємом рішень з усіх судових і квазісудових органів РОЕІ може похизуватися Суд ЄС і цілком логічно, що розгляд цієї проблеми ми почнемо з нього. Так, український дослідник В.І. Муравйов зазначає, що серед джерел права ЄС немає рішень Суду ЄС, проте, завдяки практиці Суду ЄС у правовій системі Євросоюзу формується прецедентне право [393, с. 79]. На думку Р.А. Петрова право ЄС не визнає доктрини судового прецеденту, але «ті частини судових рішень, що тлумачать положення установчих договорів ЄС, мають особливе значення і стають джерелами права» [394, с. 23]. Як зазначає Т.В. Комарова, практика Суду ЄС виявляється в унікальному та послідовному тлумаченні права ЄС, скерованому на зміцнення компетенцій, що забезпечує сталий розвиток усієї системи Союзу та відбиває унікальність інтеграційного правопорядку. Вона є основою інституційної динаміки ЄС, створює у ЄС нерозривний зв'язок між правовою та політичною інтеграцією, а його рішення дуже часто використовуються як основа не лише для актів первинного чи вторинного права ЄС [183, с. 263]. Британський класик права ЄС Т.К. Хартлі відзначає, відзначає

суперечливість тенденцій: правої доктрини *stare decisis* в ЄС не існує, але майже у всіх своїх справах Суд слідує раніше ухваленим рішенням, проте незважаючи на те, що юристи і генеральні адвокати широко посилаються на прецеденти, сам Суд вказує свої попередні рішення зрідка, і можна передбачати, що він до деякої міри намагається замаскувати наскільки він використовує прецедент [396, с. 87].

Сама по собі правова категорія «судовий прецедент», не має свого визначення в міжнародному праві, проте, в національному праві країн системи загального права воно існує. Наприклад, Верховний суд Каліфорнії зазначив, що «відповідно до доктрини *stare decisis*, всі суди, які здійснюють нижчу юрисдикцію, зобов'язані слідувати рішенням судів, які здійснюють вищу юрисдикцію. В іншому випадку доктрина *stare decisis* не має сенсу. Рішення цього суду є обов'язковими і повинні виконуватися всіма судами штату Каліфорнія. Рішення кожного відділення окружних апеляційних судів є обов'язковими для всіх муніципальних судів, а також для всіх вищестоячих судів цього штату. І це, незалежно від того, чи діє вищестоячий суд як суд першої або апеляційної інстанції. Суди, що здійснюють нижчу юрисдикцію, повинні визнати закон, оголошений судами вищої юрисдикції. В їх завдання не входить намагатися скасовувати рішення вищого суду» [397]. В той же час такі судові прецеденти не є незмінною правовою догмою і англійська Палата лордів в своїй заяві 1966 р. нагадала, що вона вважала свої попередні рішення «зазвичай обов'язковими», але зарезервувала за собою право «відступити від попереднього рішення, коли це видається правильним» [398, с. 296].

У правовій доктрині відзначають, що в рамках прецеденту «судді створюють право в ході вирішення спорів між сторонами в судовому процесі» [399, с. 115], і причому як зазначає Р. Давід «роль судових рішень полягала не тільки в застосуванні, але і у визначенні (*define*) правових норм» [400, с. 376].

Зі свого боку, міжнародні судові органи по різному ставляться до питання прецеденту в міжнародному праві. Міжнародний Суд (МС) ООН в 1973 р.

пояснив, що «як суд, не може виносити судові рішення *sub specie legis ferendae* або передбачати закон до того, як його встановить правотворець» [401, п. 23-4], а у 2004 р. заявив – що часто звертається до своїх рішень, щоб забезпечити «послідовність судової практики» [402, п. 1160]. В інших випадках – це «стала судова практика» (*jusprudence constante*) [403, п. 33; 404, с. 33]. Проте практика свідчить, що все ж МС ООН сам не завжди слідує власній практиці, хрестоматійним прикладом чого є справи щодо Південно-Західної Африки та різні погляди на делімітацію морських просторів в справах від 1969 р. (справи *про шельф у Північному морі* [405, с. 101], *Лівія проти Мальти* [406], *Лівія проти Тунісу* [407], справа *Ян-Майен* [408, с. 48], *Бахрейн проти Катару* [409, с. 230] і *Румунія проти України* [410, с. 61]). Статут Міжнародного кримінального суду прямо зазначає, що «він може застосовувати принципи і норми в тому вигляді, в якому вони тлумачились в його попередніх рішеннях» (ст. 21) [411].

Міжнародний трибунал з морського права також вказує на важливу роль прецедентів при вирішенні суперечок. Причому він посилається як на свої власні рішення та і на рішення МС ООН (наприклад, у справі «*Hoshinmaru*» [412, с. 23-6]). В рамках Світової організації торгівлі (СОТ) також склалася практика, що всі рішення Органу з вирішення спорів (ОРС) містять безліч посилань на його попередні рішення чи рішення прийняті в ГАТТ. У практиці міжнародних кримінальних трибуналів було встановлено, що рішення після його оскарження у вищій інстанції стає не тільки обов'язковими в даній справі, але і в цілому чи його обґрунтування стає обов'язковими для підлеглих палат (рішення Апеляційної камери трибуналів по колишній Югославії та Руанді) [413, с. 113].

Загалом, для міжнародного права можливість визнання прецеденту в якості джерела права підіймає дві проблеми:

1. аналогічно з національним законодавством, треба буде враховувати методи, яких дотримується відповідний судовий/арбітражний орган при використанні власних прецедентів;

2. в зв'язку з поширенням автономних юрисдикцій також необхідно досліджувати, в якій мірі кожен суд використовує прецедент, який створюється іншими судами.

В рамках практичної діяльності судових органів РОЕІ ми можемо відзначити наступні підходи до проблеми існування прецедентного права. У практиці Суду ЄС чи пропозиціях для Суду з боку генеральних адвокатів ми дійсно можемо побачити застосування термінів «прецедент» [У пропозиціях Генеральних адвокатів: 414, п. 72; 415, п. 27, 33; 416, п. 2; 417, п. 75-81; 418, п. 2; 419, п. 34; 420, п. 4; У рішеннях Суду ЄС: 421, п. 50; 422, п. 62; 423, п. 361-4], «*stare decisis*» [424; 425, п. 139; 426, п. 36], чи «*ratio decidendi*» [424, с. 166; 427, п. 2; 428, п. 33; 426, п. 36; 429; У справах Суду: 430, п. 44; У справах Спеціального Трибуналу: 431, п. 216]. Проте, як зазначає Т. Сабашо це лише ілюзія існування системи прецедентного права аналогічної існуючій у системі загального права [377], Я. Комарек характеризує це лише як «прецедентну практику» [432, с. 162]. Наприклад, сам ЄСПЛ у 1990 р. зазначив, що він «не пов'язаний своїми попередніми рішеннями», тим не менш, «він звичайно слідує і застосовує свої власні прецеденти (*precedents*), і такий курс відповідає інтересам правової визначеності і упорядкованого розвитку прецедентного права Конвенції» [433, с. 35] (справа *Cossy v United Kingdom* 1990 р.). Відповідно тут ми бачимо певні ключові ознаки того, чому власне в практиці цілого ряду міжнародних судових органів мова йде про пошук «прецедентності». Це пов'язано в першу чергу з потребою існування правової визначеності у його діяльності, яка може базуватися на попередній практиці.

Відповідно можна виходити з іншого розуміння прецеденту, більш широкого, яке запропонував Я. Комарек, на думку якого Суд ЄС ухвалює «судове рішення, яке має нормативні наслідки поза контекстом конкретної справи, щодо якої воно було винесене» [434]. Тоді це буде дещо інше явище, ніж те що існує як «прецедент» у національному праві країн загальної системи права. Т. Хартлі

вказує, що прецедент в праві ЄС «виступає в дещо іншому вигляді і під іншою назвою, а саме «під рубрикою загальні принципи права», доктрина яких виникає і розвивається завдяки креативної юрисдикції Суду ЄС» [435, с. 242 ].

На ще один – лінгвістичний аспект пов'язаний з шаблонною і стереотипною практикою формуванням схвалюваних рішень звернув увагу К. МакКалфі. Вона вказує, що це пов'язано з використанням у практиці Суду ЄС як офіційної, французької мови, яка не є рідною для більшості учасників підготовки рішень та робочих документів Суду, а отже і змушує їх використовувати шаблонні конструкції та кальки з попередніх рішень, тим більше, що це спрощує і їхній переклад іншими мовами ЄС [436].

В одному зі своїх перших рішень – справі *Costa v ENEL* Суд сформував специфічний характер правопорядку ЄС і його значення для національних судів створивши підстави казати про прецедентний характер його рішень: «На відміну від звичайних міжнародних договорів, Договір про ЄЕС створив свою власну правову систему, яка після набуття чинності Договору стала невід'ємною частиною правових систем держав-членів і яку їх суди зобов'язані застосовувати» [187, с. 585].

У своїй практиці сам Суд ЄС намагається не особливо вдаватися у характеристику своїх рішень, цим займається правова доктрина чи Генеральні адвокати. Так, у справі *Merck v Primecrown* Генеральний адвокат наголосив, що «в принципі Суд, звичайно, не пов'язаний своїми попередніми рішеннями», оскільки доктрина прецеденту або *stare decisis* в праві ЄС не дотримується, як у Великобританії або Ірландії [425, п. 139]. В той же час «не менше очевидно, що Суд на практиці повинен слідувати своїй попередній прецедентній практиці, за винятком випадків, коли для цього є вагомими причини» [425, п. 142], але і має право переглянути раніше винесене рішення, якщо є «вагомими докази того, що рішення було повністю або частково невірним» [425, п. 143]. У справі *Da Costa v Netherlands* інший Генеральний адвокат наголосив, що «Суд повинен ...

залишатися вільним при винесенні свого майбутнього рішення ... ніхто не чекатиме, що, винісши якесь основоположне рішення..., Суд відступить від нього в іншій справі без вагомих причини, але він повинен зберегти законне право зробити це» [437, с. 42]. Тестом при ухваленні рішень Судом ЄС мають бути «зіставлення реалій ситуації з правовою нормою в кожній дії... що може привести його у відповідних випадках до визнання своїх помилок в світлі нових фактів, нових аргументів або навіть спонтанного переосмислення» [437, с. 42].

У справі *Sürül v Bundesanstalt* Генеральний адвокат ще раз наголосив, що «принцип *stare decisis* не було включено в судову систему Співтовариства... Суд технічно не пов'язаний своїми попередніми рішеннями і тому може ... дати іншу відповідь на питання, що розглядалися в більш ранньому рішенні, якщо такий результат виправданий новими фактами, доведеними до його відома в більш пізньому судовому розгляді» [426, п. 36]. І загалом, як зазначив Генеральний адвокат у справі *Internationaler Hilfsfonds eV v Commission* «обов'язкова сила прецеденту не є невід'ємною рисою судової системи Союзу. Хоча в інтересах правової визначеності та однакового тлумачення права ЄС Суд в принципі прагне дати послідовне тлумачення права, загальна структура правопорядку ЄС та його судової системи означає, що суди ЄС не пов'язані своїми попередніми рішеннями» [438, п. 85].

Засновницькі договори ЄС не містять норми про те, що Суд ЄС повинен слідувати своїм попереднім рішенням (ст. 251-281 ДФЄС) [71], про це не сказано в Статуті Суду ЄС [199] або Правилах процедури Суду (далі - Правила процедури) [301]. Відповідно не можна вважати прецедентну практику Суду ЄС синонімом системи прецедентного права, що склалася в загальній системі права. В своїх постановках Суд ЄС часто посилається на «усталену прецедентну практику», але і це не є обов'язковим для кожного рішення з аналогічних справ і носить вибіркового характер. Як зазначає Е. Арнул, в тих сферах де прийнято суттєву кількість рішень Суду ЄС він зазвичай посилається на деякі з них, в той

час як залишає осторонь ті, що суперечать чи не підтверджують його останній висновок [439, с. 628]. Крім того, в Рекомендаціях для Адвокатів Суду ЄС їх прямо закликають включати посилання на рішення Суду до своїх висновків [440]. Причому, самі генеральні адвокати в своїх висновках за відсутності попередніх рішень Суду ЄС з конкретного питання заявляють, що «в цій справі немає прецедентів» [441, п. 37].

Отже, суто формально, те, що називають прецедентне право Суду ЄС не складає собою системи прецедентів, але відхилення від «добре встановленого прецедентного права» трапляються досить рідка. Правова визначеність вимагає послідовного і чіткого прецедентного права. Суд ЄС прямо не пов'язаний своїми попередніми рішеннями і може їх не застосовувати, якщо згодом вважатиме їх помилковим або з певних причин недоречним [442, с. 49].

Що стосується застосування прецедентів у відносинах між окремими ланками Суду ЄС, то треба зазначити, що Суд та Загальний суд згідно норм первинного права ЄС не пов'язані власними рішеннями та рішеннями один одного [320, с.350]. Відповідно, принцип *stare decisis* не застосовується на цьому рівні. Рішення Суду не є обов'язковими для Загального суду, як нижчестоячого суду [443, с. 130]. Але, і тут є своя практика, що вже може вважатися звичаєм. Загальний суд регулярно посиляється на рішення Суду і дотримується їх, оскільки, як пояснює Генеральний адвокат, «не можна заборонити Суду першої інстанції (тепер – Загальний суд) дистанціюватися від раніше винесеного рішення. Це очевидно, оскільки в іншому випадку, якби він був суворо пов'язаний попередньою постановою, апеляція до Суду була б зайвою ... На цих підставах скарга не може бути заснована тільки на відступі Суду першої інстанції від більш раннього судження» [438, п. 86-7]. Більше того, відсутність посилань на певний прецедент не буде помилкою в праві (*error of law*) з боку Загального суду яку можна оскаржити в Суді [444, п. 127].

Крім того, Загальний суд пов'язаний також як вказано в ст. 61 Статуту Суду ЄС «вказівками з питань права, передбаченими в рішенні Суду» [199], яка є фактично тлумаченням ст. 256 п. 1 ДФЄС, що передбачає, що рішення Загального суду можуть бути оскаржені в Суді «з питань права». Також, Загальний суд пов'язаний рішенням Суду, якщо Суд знаходить, що справа підпадає під юрисдикцію Загального суду: він передає цю справу Загальному суду, який вже не може відхилити своєї юрисдикції (ст. 54 Статуту). Але і тут як зазначає К. Лангенбухер, з практики Загального суду можна відзначити, що він має право відхилитися від більш раннього рішення Суду і спонукати Суд змінити свій попередній підхід до апеляції, яка стане підтвердженням позиції Загального суду [445, с. 508]. Але, не завжди такі спроби досягають результату. Так, у справі *Jego-Quere* Загальний суд намагався змінити практику Суду щодо тесту *Plaumann* відносно визначення особи, чиї права порушено індивідуальним актом ЄС щодо іншої особи, і яка має право порушити розгляд у Суді ЄС на основі ст. 173 ДФЄС. Але, Суд відхилив позицію Загального суду і затвердив апеляцію Комісії та тест «індивідуальної заклопотаності» на основі справи *Plaumann* [446]. Такий підхід, що практику Суду може змінювати лише Суд, а не Загальний суд підтверджує і справа *Kadi II* де Генеральний адвокат погодився, що він «вважає, що в принципі не йому, а Суду слід повністю змінити прецедент, якщо він вважатиме це виправданим» [447, п. 123].

Відповідно, Загальний суд по суті у виняткових випадках пов'язаний рішеннями Суду, але в принципі слідує практикою Суду. Проте, за допомогою рішень, відмінних від раніше застосованих Судом, Загальний суд має можливість спонукати Суд до перегляду його більш раннього прецедентного права.

По відношенню до національних судів, Суд ЄС в цілому може ухвалювати в преюдиційному порядку рішення щодо тлумачення первинного і вторинного права ЄС (ст. 267 ДФЄС). Рішення Суду ЄС винесене в рамках преюдиційного порядку зобов'язує до виконання як національний суд, що звертався, так і

впливає на інші національні суди, які стикаються з аналогічною ситуацією і правовою проблемою. У справі *Da Costa*, Суд ЄС встановив, що «авторитет тлумачення..., вже даного Судом, може позбавити звернення його мети і, таким чином, позбавити його суті. Такою буде справа, в якій поставлене запитання по суті ідентичне питанню, яке вже було предметом попередньої постанови по аналогічній справі» [437, п. 38]. Як зазначено у справі *Manzoni*, доктрина *stare decisis* означає в цьому випадку, що всі суди в ЄС, за винятком самого Суду ЄС, зобов'язані дотримуватися *ratio decidendi* рішення Суду ЄС [424, с.1662]. Ще далі Суд ЄС пішов у справі *CILFIT*, де прямо заявив, що має застосовуватися його вже винесене рішення «коли попередні рішення Суду вже торкалися питання права, що розглядається, незалежно від характеру розгляду, яке призвело до рішень, навіть якщо спірні питання не є строго ідентичні» [448, п.16]. Про це свідчать і Правила процедури Суду, в яких зазначено, що якщо питання, передане на розгляд Суду для винесення преюдиційного рішення, ідентичне питанню, з якого Суд уже виніс рішення, відповідь на таке питання може бути чітко виведена з існуючого прецедентного права або відповідь на питання, вказане для преюдиційної постанови, не допускає розумних сумнівів, Суд може винести рішення на підставі мотивованої постанови (ст. 99) [200]. Більше того, як зазначають науковці, прецедентна сила рішень Суду ЄС дозволяє національним судам самостійно ухвалювати рішення на основі попередніх рішень Суду ЄС, якщо фактична ситуація ідентична або аналогічна, не звертаючись з новими зверненнями [320, с. 345].

Зобов'язуюча сила рішення Суду ЄС для національних судів така, що преюдиційне рішення може змусити національні суди змінити свою попередню практику, якщо національні правила або їх тлумачення не відповідали законам ЄС [449, с. 55].

Суд ЄС може також брати до уваги прецедентне право у відносинах з іншими міжнародними судовими установами, наприклад, з Судом ЄАВТ. У

справі *Bellio F.ll* Суд ЄС встановив, що «і Суд, і Суд ЄАВТ визнали необхідність забезпечити однакове тлумачення норм Угоди про ЄЕП, які по суті ідентичні правилам Договору» [450, п. 34]. Також, відомі випадки звернення Судом Бенілюкс преюдиційних запитів до Суду ЄС [451]. Причому, як зазначає М. Періс, оскільки суд Бенілюксу є спільним судом для ряду держав-членів а, отже, знаходиться в рамках дії судової системи ЄС, його рішення підкоряються механізмам, здатним забезпечити повну ефективність норм Європейського Союзу [452].

Суд ЄС іноді посилається також на рішення або консультативні висновки Міжнародного Суду ООН як на показник стану міжнародного публічного права з певного питання [453, с. 222-6], який по суті своїй взагалі не має відношення до ЄС, і який не може бути стороною в розгляді справ у ньому. Питання, з яких було використано практику МС ООН, включають право міжнародних договорів [454, п. 24-50], міжнародне морське право [455, п. 10; 456, п. 34], питання кордонів, території, суверенітету і визнання [457, п. 28, 88, 91].

В кількох справах Суд ЄС послався на рішення Органу з врегулювання суперечок СОТ (панелі та Апеляційного органу) [458, п. 49, 67; 459, п. 22]. Це природно, враховуючи той факт, що ЄС є Договірною Стороною більшості угод СОТ (як митна територія), включаючи її систему обов'язкового врегулювання суперечок, і що існує тісний зв'язок між правом СОТ і деякими частинами законодавства ЄС, головним чином в області спільної торговельної політики Союзу. Наразі ЄС був стороною, або в якості позивача, або в якості відповідача, в майже 200 справах, які розглядалися панеллю СОТ, а в більшості випадків також і Апеляційним органом [460]. Причому практику Суду ЄС в контексті норм СОТ важко назвати послідовно. Суд ЄС спочатку відмовився від прямого застосування правил ГАТТ (положення ГАТТ «не можуть надати громадянам Співтовариства права, на які вони можуть посилатися в судах» [461, с. 1219]), потім умовно дозволив перегляд заходів ЄС в світлі правил ГАТТ/СОТ [462; 463;

464], а, нарешті, повернувся до вихідної точки і виключив перегляд законності заходів ЄС відповідно до правил ГАТТ/СОТ. Як зазначає А. Росс, хоча вважається, що правила СОТ не мають прямої дії в контексті законодавства ЄС, принцип послідовного тлумачення і ризик того, що порушення принципів СОТ тягнуть за собою міжнародну відповідальність Союзу, в деяких випадках спонукали Суд ЄС переглянути прецедентне право СОТ, в інтерпретації ОРС [364, с. 10].

Ще одним цікавим моментом є зв'язок судової практики Суду ЄС і Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) [465]. З ухваленням Лісабонського договору 2007 р. ЄС отримав можливість стати стороною Європейської Конвенції з прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ) (1950 р.) (ст. 6 п. 2 Договору про ЄС), а Хартія основних прав ЄС була визнана обов'язковою частиною установчих договорів ЄС. Своєю чергою ст. 52 і 53 Хартії основних прав фактично встановлюють, що Суд ЄС не може тлумачити норми щодо захисту прав людини більш обмежено, ніж це є відповідно до рішень Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) [466, с. 156-9]. Відповідно практика Суду ЄС має відповідати практиці ЄСПЛ. Такі процеси вже відбуваються. Наприклад, у справі *Metock* Суд ЄС підкріпив своє рішення посиланням на ст. 8 ЄКПЛ, яка гарантує право на повагу до приватного і сімейного життя [467]. Своєю чергою ЄСПЛ майже завжди залишає поза увагою звернення в яких фігурують акти ЄС в якості підстави порушення прав людини, виходячи з концепції «еквівалентності системи захисту прав людини в ЄС», хоча є і виключення. Так, у справі *M.S.S. v. Belgium and Greece* (2011 р.) ЄСПЛ вказав, що Дублінська конвенція ЄС щодо поводження з прохачами притулку на основі підходу «сліпої взаємної довіри», а не індивідуального розгляду фактично є порушенням ст. 3 ЄКПЛ [468].

Проте, найсуттєвішим для практики відносин Суду ЄС з ЄСПЛ стала спроба практичної реалізації норм ст. 6 п. 2 Лісабонського договору щодо

приєднання ЄС до ЄКПЛ. В своєму *висновку 2/3 від 2014 р.* Суд ЄС визнав неприйнятним проект відповідної угоди. Суд ЄС звернув увагу на цілий ряд аспектів цього проекту, і серед них на існування загрози його виключній юрисдикції щодо спорів між державами-членами ЄС: «Тільки очевидне виключення з юрисдикції ЄСПЛ спорів між державами ЄС або між державами ЄС та інституціями ЄС щодо застосування Конвенції в сфері права ЄС буде сумісно з вимогою про виключну юрисдикцію Суду ЄС» (п. 213) [469]. Якщо для Комісії головне було приєднати ЄС до ЄКПЛ, то для Суду ЄС «навпаки, саме приєднання аж ніяк не самоціль, а головне завдання полягає в збереженні особливостей правопорядку ЄС» [470, с. 128]. У цьому контексті можна погодитися, що Суд ЄС буде намагатися базуватися при реалізації норм з прав людини у ЄС на застосуванні їх розуміння саме в рамках Хартії основних прав, як акту права ЄС, а не ЄКПЛ. Саме це було продемонстровано Судом ЄС у справах останнього часу – *Melloni* [471] і *Fransson* [472].

В цьому контексті відрізняється практика іншої регіональної судової установи – Східноафриканського Верховного Суду (СВС), який у справі *Democratic Republic v Secretary General of the EAC and Others 2015 р.* зазначив, що стаття 6 (d) Договору про Східноафриканське співтовариство (СхС) зобов'язує держави-учасниці дотримуватися принципів демократії, верховенства права, підзвітності, прозорості, соціальної справедливості, а також визнання, заохочення та захисту прав людини і прав народів «відповідно до положень Африканської хартії прав людини і народів», і це формулювання накладає на держави зобов'язання діяти сумлінно і відповідно до положень саме Африканської хартії. Невиконання цієї вимоги є порушенням Договору про СхС, яке може бути оскаржене в СВС в силу його юрисдикції, передбаченої, зокрема, статтею 23 і 27 Договору. Важливо відзначити, що Апеляційний орган СВС ухвалив, що «ніщо не може перешкодити СВС посилатися на відповідні положення Договору про СхС, Протоколу до нього і Віденської конвенції про

право міжнародних договорів для тлумачення Договору». Потім суд прийшов до висновку, що СВС має юрисдикцію тлумачити Африканську хартію в контексті Договору [473].

Також, достатньо контраверсійно ставиться Суд ЄС і до можливості використання в якості альтернативних механізмів врегулювання діагональних інвестиційних спорів «інвестор-держава» за участю держав-членів ЄС, наприклад, Міжнародного центру з урегулювання інвестиційних спорів (МЦУІС) [474, с. 26]. Достатньо згадати в цьому контексті, що відносно норми про врегулювання діагональних інвестиційних спорів в торговельній угоді з Сінгапуром Суд ЄС зазначив, що можливість вилучення спору приватного інвестора проти держави-члена ЄС з її національної юрисдикції на користь міжнародного арбітражу, не можлива без згоди держав-членів [475, п. 291-3]. Так само, щодо відповідності праву ЄС норм про врегулювання діагональних інвестиційних спорів в арбітражах у двосторонніх угодах держав-членів ЄС Суд зазначив наступне. Право ЄС виключає такі застереження, оскільки вони мають на увазі, що, на відміну від випадку з комерційним арбітражем, коли дві приватні сторони погодилися передати свій спір в арбітраж, держава-член фактично погодилося вивести зі своєї юрисдикції суперечки, які можуть стосуватися застосування або тлумачення законодавства Союзу [476].

Суд ЄС в ряді випадків приймав рішення про перегляд своєї практики. Як зазначав Генеральний адвокат «Суд незмінно визнавав своє право відступати від попередніх рішень, наприклад, даючи зрозуміти, що національні суди можуть повторно передавати питання, за якими Суд уже виніс рішення. ... Я вважаю неминучим обов'язком Суд у відповідному випадку скасувати раніше винесене рішення» [477, п. 67]. В той же час Суд ЄС не завжди має бажання вказувати на факт своєї відмови від попередньої практики, хоча генеральні адвокати і звертають увагу на важливість відзначати факт зміни практики: «Суд повинен у відповідному випадку прямо скасувати раніше винесене рішення ..., навіть якщо

Суд ніколи раніше не робив цього прямо» [477, п. 67]. На практиці, перерахування скасованих рішень є волюнтаристичним для Суду ЄС: в одних випадках він не вказує скасовані справи [478], а в інших – прямо вказує ті справи які не підлягають більше використанню [479, п. 27]. Аналогічно і ЄСПЛ в ряді випадків прямо відмінює свої прецеденти – справи *C-10/89, I-3711 CNL Sucal v Hag* (1990), *C-267/91, 268/91, I-6097 Criminal Proceedings v Keck and Mithouard* (1993), *C-127/08, I-6241 Metock et al v Minister for Justice, Equality and Law Reform* (2008) [477; 478; 467, п. 14].

При цьому, в доктрині вказують на відмінності між скасуванням/переглядом і новацією. У першому випадку мова обов'язково йде також про відмову від раніше прийнятих рішень, зміну попереднього рішення, в той час як у другому – тільки додавання нових мотивів, більшу точність або часткову зміну більш раннього рішення [392, с. 28]. В той же час як справедливо зазначають інші дослідники «не можна заперечувати, що скасування норм може включати і новації» [377]. Отже, ці процеси часто є взаємопов'язаними і зустрічаються в одному рішенні.

Причини відходу Суду ЄС від своєї попередньої практики можуть бути зведені до кількох груп: 1. Звуження тлумачення прийнятого у скасованій практиці. (наприклад, заміна у справі *Keck* [478] загальних підходів з справи *Dassonville*). 2. Більш широке тлумачення (підходи до питань обмеження в'їзду з причин національних інтересів у справі *van Duyn* і пізнішій справі *Adoui and Cornuaille* [480, с. 1665]). 3. Захист «інституційного балансу» органів (зміна практики щодо ролі Європарламенту між справою про *Comitology* і справою *70/88 Парламент проти Ради*) [481]. 4. Тлумачення з метою захисту прав людини (відмінності між справою *Akrich* (2003 р.) і справою *Metock* (2008 р.), щодо розуміння законності проживання громадян третіх країн у державах-членах ЄС, як членів родини громадянина ЄС) [467]. 5. Зміни установчих договорів, вторинного законодавства ЄС і прецедентного права (заміна підходів

щодо студентських кредитів для громадян з різних держав-членів ЄС зі справи *Lair and Brown* (1988 р.) у справі *Bidar* (2005 р.) в зв'язку зі з введенням в Договорах про ЄС явища «громадянства ЄС» [482]) [377].

Відповідно, можна зазначити, що Суд ЄС юридично не створив системи прецедентного права, хоча фактично пов'язав національні суди своїми рішеннями, наприклад, в рамках преюдиційного тлумачення без встановлення формальної ієрархії [483, с. 16], забезпечуючи одноманітність реалізації права ЄС у державах-членах згідно ст. 6 і 267 ДФЄС [484].

Практика інших судових органів РОЕІ є менш красномовною. По-перше, за своїми обсягами вона є значно меншою, по-друге – вона не має такої тривалої історії, як в органів ЄС, і по третє - вплив інших органів на цю практику є значно суттєвішим ніж у ЄС, а отже досить важко говорити про неупередженість рішень і верховенство права.

Так, практика всіх органів з розв'язання спорів МЕРКОСУР є нечисленною. На основі Протоколу Бразилія про врегулювання суперечок в МЕРКОСУР 1991 р. арбітражними трибуналами ad hoc було винесено десять рішень, а відповідно до Протоколу Олівос з врегулювання суперечок в МЕРКОСУР 2002 р. на 2020 р. два рішення були винесені арбітражними трибуналами ad hoc, а шість рішень були винесені Постійним ревізійним трибуналом [485, с. 257].

Сам по собі Протокол Бразилія 1991 р. [486] не містив будь-яких натяків на існування системи прецедентів – відсутня обов'язкова сила рішень, що виходила б за рамки конкретного арбітражного розгляду, в якому вони були винесені, хоча ряд з нечисленних винесених на 2002 р. арбітражних рішень вважалися заснованим на попередніх рішеннях арбітражу [487]. У доктрині виділяють такі спільні ознаки цих рішень: посилання на прецеденти попередніх арбітражних рішень; послідовний підхід до тлумачення і застосування Асунсьонського договору, угод, укладених в його рамках, і інших правових норм МЕРКОСУР

(включаючи загальні принципи міжнародного права); послідовне обмежувальне тлумачення всіх обмежень на вільне переміщення товарів; і свідчення процесу гармонізації правил МЕРКОСУР з іншими нормами міжнародного права, яким також підкоряються держави-члени [488, с. 12].

В рамках змін запроваджених у Протоколі Олівос, і в першу чергу через створення постійнодіючої апеляційної інстанції – Постійного ревізійного трибуналу МЕРКОСУР, як зазначає Д. Мессенджер розпочалося часте посилення на практику Суду ЄС, а використання концепцій, усталених в ЄС, стало звичайним явищем [155, с. 2]. Повторюючи і розширюючи погляди Суду ЄС ПРТ зазначає, що «право інтеграції за своїм характером і цілями завжди повинно переважати над національними законами, що відносяться до того самого предмета» [358, Р. III.2(C)2-3].

В рамках правової системи МЕРКОСУР ПРТ почав надавати консультативні висновки (*opinion consultiva*) (ст. 2 Протоколу Олівос) [489]. Постійний ревізійний трибунал відокремлює «так звані» *opinion consultiva* і «*opinion consultiva* в системі МЕРКОСУР», які, по суті, грають роль, як преюдиційні рішення в праві ЄС [358, Р. III.2(B)1]. Причому, на основі різної природи «права інтеграції» як частини правового порядку МЕРКОСУР, Постійний ревізійний трибунал розрізняє функцію консультативних висновків в інших системах (наприклад, МС ООН) і процедуру преюдиційного рішення у ЄС. І в ЄС процедура преюдиційних рішень зіграла центральну роль в створенні послідовного й однакового європейського правопорядку.

Варто відзначити, що практика органів МЕРКОСУР по суті відкидає саму можливість існування прецедентів. Наприклад, саме питання щодо можливості прямого застосування актів МЕРКОСУР у національному праві і їхнього застосування щодо фізичних і юридичних осіб у державах-членах. Так, у рішенні зі справи *Бразилія проти Аргентини щодо гарантій 2000 р.*, було витлумачено, що акт МЕРКОСУР може бути застосований тільки після того, як він був

прийнятий, включений у внутрішнє законодавство разом з усіма необхідними повідомленнями. Отже, до тих пір акт МЕРКОСУР не діє як закон для фізичних осіб, і як закон для держави. Проте, у четвертій арбітражній справі, про спір між *Аргентиною і Бразилією з питань антидемпінгових процедур у птахівництві* 2001 р., було вирішено, що акт МЕРКОСУР не може набути чинності для фізичних осіб, оскільки процедура повинна починатися одночасно у всіх державах-членах, і повинна бути готова транспозиція разом з усіма процесами повідомлення. Це рішення також підкреслило, що держави-члени повинні імплементувати акт МЕРКОСУР до певної дати і що, якщо держава-член не зробила цього, це може бути оскаржене іншими членами [485, с. 253].

Одне з ключових завдань створення ПРТ полягало у забезпеченні одноманітного тлумачення законодавчої бази МЕРКОСУР, що могла б надати більшу правову визначеність всьому процесу інтеграції. Зі свого боку апеляційна функція Трибуналу обмежувалася питаннями права, включаючи юридичні тлумачення рішень арбітражів *ad hoc* (ст. 17 п. 2 Протоколу Олівос). Таким чином, апеляція грає обмежувальну роль, з винятковим аналізом питань права і униканням дебатів з питань фактів. Рішення, винесене за результатами апеляційного розгляду, буде остаточним і замінить попереднє рішення, винесене арбітражем *ad hoc* (ст. 22 Протоколу Олівос).

Але, в цілому, саму систему розгляду суперечок МЕРКОСУР важко визнати достатньо ефективною. Найбільш суперечливим є право вибору форуму для розв'язання спору, що по факту додає ще один рівень невизначеності і вказує на недовіру до системи розв'язання спорів МЕРКОСУР з боку її ж учасників. Таких ситуацій в практиці МЕРКОСУР було три (всі за участю найбільших країн – Аргентини і Бразилії), причому дві – ще в 2000 р. (справи DS190 [490] і DS241 [380]) до того, як це було прямо дозволено в договорах МЕРКОСУР. Більш відомою стала справа 2006 р. DS355 - *Антидемпінгові заходи щодо імпорту деяких смол*, де Аргентина запросила консультації з Бразилією безпосередньо у

СОТ, минаючи органи МЕРКОСУР, що свідчить про відсутність легітимності навіть серед членів блок (хоч в підсумку в 2008 р. Бразилія в односторонньому порядку і зняла свої заходи і рішення по суті спору Панеллю СОТ прийнято не було) [491].

Не спряло активізації практики органів МЕРКОСУР і те, що більша частина найбільш важливих спорів за участю приватного сектора вирішувалася в рамках неформального характеру процесів прийняття рішень, що також було невід'ємною характеристикою інтеграційної політики МЕРКОСУР. Такий неформальний характер, заснований на політичних переговорах між високопосадовцями, призводив до того, що ігнорувався юридичний процес розв'язання спорів МЕРКОСУР. На думку Р. Качільо вирішення суперечок МЕРКОСУР залишається занадто політизованим і не має достатніх юрисдикційних повноважень з питань інтеграції, щоб гарантувати його роль в запобіганні і стримуванні порушень правил. Проте складається враження, що створення наднаціонального органу не змінить такої політизації. Більше того, часто спори взагалі залишалися невирішеними, щоб уникнути конфронтацію, яка загрожувала б політичному порозумінню між державами-членами [485, с. 258].

Використання ЄС, як зразка для розбудови регіональних механізмів інтеграції, в тому числі і в сфері розв'язання спорів в рамках інтеграційних об'єднань в рідких випадках може завершуватися укладанням угод з такими об'єднаннями. Ф. Шиммельфенніг стверджує, що суб'єкти, які не є членами ЄС, імітують ЄС, тому що вони визнають правила і політики ЄС в якості відповідного рішення їх власних проблем [492]. Хоча, в більшості випадків ЄС намагається укласти угоди або безпосередньо з третіми державами, або з їхньою групою, яка при цьому не є інтеграційним об'єднанням (Ломейські угоди і угоди Катону з державами АТК). В той же час, МЕРКОСУР після майже двадцятирічних переговорів вдалося укласти спільну угоду про зону вільної торгівлі з ЄС в 2019 р. для 25% світового ВВП і ринку з населенням 780 мільйонів чоловік, охопивши

у ній сімнадцять областей: 1. Торгівля товарами; 2. Правила походження; 3. Митниця і сприяння торгівлі; 4. Торгові засоби правового захисту; 5. Санітарні та фітосанітарні заходи; 6. Діалог; 7. Технічні бар'єри в торгівлі; 8. Послуги та заснування; 9. Державні закупівлі; 10. Конкуренція; 11. Субсидії; 12. Державні підприємства; 13. Право інтелектуальної власності, включаючи географічні зазначення; 14. Торгівля та сталий розвиток; 15. Прозорість; 16. Малі і середні підприємства; і 17. Врегулювання суперечок [493]. На цю угоду покладалося багато сподівань, і як один її з можливих побічних ефектів розглядалося вдосконалення нормативної, галузевої та макроекономічної координації і більшого зближення торгової політики між країнами МЕРКОСУР, хоча насправді пандемія внесла значні корективи в запропоновані цілі.

Інший судовий орган африканської РОЕІ – Верховний суд СхС згідно засновницького договору має обмежену юрисдикцію лише з тлумачення засновницького договору, проте, як судовий орган, він відіграє важливу роль у регіональній інтеграції, особливо в дотриманні принципів і цілей, викладених в Договорі СхС [338, с. 7]. Згідно зі статтею 33 рішення Верховного суду СхС з тлумачення Договору СхС мають переважну силу над рішеннями національних судів з аналогічних питань. Стаття 34 наказує національним судам або трибуналам передати справу до Верховного суду СхС, якщо він вважає, що рішення з тлумачення Договору про СхС необхідно для того, щоб національний суд міг винести рішення [494]. У порівнянні з іншими регіональними судами, Верховний суд СхС унікальний тим, що Договір про СхС нічого не говорить про вичерпання національних засобів правового захисту до звернення в суд, що робить його більш доступним для приватних осіб.

### **3.3. Виконання рішень судових органів ЄС, МЕРКОСУР та Східноафриканського співтовариства**

Багато в чому ефективність функціонування судових установ РОЕІ залежить від можливості виконання їхніх рішень. Одночасно саме виконання рішень міжнародних судів/арбітражів є найскладніший етапом міждержавної юстиції. Ці суди не мають можливості безпосередньо взаємодіяти зі своїми органами з виконання рішень, і їм треба долати бар'єр суверенітету держави. Загалом, більшість міжнародних судових і арбітражних установ виходить з того що виконання їхніх рішень є обов'язковим для учасників, що і фіксується в їхніх установчих документах. Наприклад, Статут ООН передбачає, що «Кожний член Організації зобов'язується виконати рішення Міжнародного Суду у тій справі, в якій він є стороною» (ст. 94 п. 1 Статуту ООН) [495].

Що стосується забезпечення виконання міжнародних судових/арбітражних рішень, то тут треба зазначити, що зазвичай для цього у статутах передбачаються різного роду заходи. Наприклад, для МС ООН встановлено, «якщо будь-яка сторона у справі не виконає зобов'язання, покладеного на неї рішенням Суду, інша сторона може звернутися до Ради Безпеки, яка може, якщо визнає це необхідним, зробити рекомендації або вирішити про вжиття заходів для приведення рішення у дію» (ст. 94 п. 2 Статуту [495]). Також, ЄСПЛ передбачає, що «Якщо Комітет Міністрів вважає, що Висока Договірна Сторона відмовляється виконувати остаточне рішення у справі, в якій вона є стороною, він може, ....., звернутися до Суду з питанням про додержання цією Стороною свого зобов'язання згідно з пунктом 1. Якщо Суд встановлює порушення пункту 1, він передає справу Комітетові Міністрів з метою визначення заходів, яких необхідно вжити» (ст. 46 п. 4-5) [496]. За цією процедурою наразі слідує у ЄСПЛ група справ «*Жовнер/Іванов/Бурмич проти України*» [497].

Досліджуючи практику безпосередньо судових органів РОЕІ стосовно виконання їхніх рішень, варто відзначити наступне. В більшості випадків членство в регіональних інтеграційних об'єднаннях пов'язано з визнанням обов'язкової юрисдикції їхнього судового органу. Так є, наприклад, в ЄС, САДК, ЕКОВАС, СхС. Найбільш репрезентативною в цьому сенсі є практика ЄС. Договірне право ЄС, хоч завжди і виходило в цілому з обов'язковості виконання рішень Суду ЄС, але в рамках забезпечення їхнього виконання зазнало певної еволюції. Наприклад, до ухвалення Маастрихтського договору 1992 р. в ст. 171 Договору про Європейське економічне співтовариство містилася лише норма, що якщо Суд ЄЕС виявить з боку держави-члена порушення зобов'язань, які випливають з Договору, держава зобов'язана вжити заходів з виконання цього рішення Суду [498]. Лише у 1992 р. було внесено до статті зміни, які впровадили механізм контролю за виконанням рішення і санкції за його невиконання. Маастрихтський договір 1992 р. передбачив, відповідні дії з боку Європейської Комісії, яка спочатку вказує державі на невиконані пункти рішення Суду у своєму мотивованому висновку. Якщо і після цього рішення не виконано державою у встановлений строк, то Комісія встановлює для держави штрафні санкції/одноразову виплату, і передає справу до Суду ЄС. Суд, розглянувши справу, також може накладати на державу штрафні санкції/одноразову виплату (ст. 171 п. 2) [499] (ст. 228 в Амстердамському договорі 1997 р. [500] і Ніццькому договорі 2001 р. [501], ст. 260 Лісабонського договору 2007 р. [502]). В той же час, як зазначає А. Татам, той факт, що раніше не існувало санкцій за невиконання рішень Суду, не призводив до того, що країни відмовлялися виконувати рішення Суду, хоч і були значні зволікання [503, с. 41]. За Т. Хартлі, у більшості випадків відповідачем виступає ЄС чи його інститути або держава-член і рішення Суду є обов'язковим і мається на увазі, що воно буде виконуватися [396, с. 75]. В той же час, на думку Д. Діну, рішення щодо держави-члена не може бути примусово виконано, оскільки цей процес, зупиняється суверенітетом

держави в тих областях, де держава не відмовилася від нього на користь ЄС. А будь-який захід примусу, який прямо не виражений в праві ЄС, є порушенням суверенітету держави-члена, тому примусове виконання проти держави-члена є дуже рідкісним і у виняткових випадках [504]. При цьому, у випадку прийняття рішення Судом ЄС в якості арбітражу щодо міждержавного спору згідно ст. 273 ДФЄС такий імунітет суверена діяти не буде. Крім того, він не буде діяти і щодо виконання рішень по спорах з відшкодування грошових витрат, які примусово виконуються на основі спеціального наказу головуючого судді згідно ст. 145 Правил процедури Суду ЄС 2012 р. [301].

Загалом, сам по собі факт невиконання державою рішення Суду ЄС стає підставою для нової розпочатої Єврокомісією справи щодо порушення договірних зобов'язань і ініціювання звернення до Суду ЄС (ст. 258 ДФЄС). При цьому, на державу-порушницю можуть бути також накладені фінансові стягнення (ст. 260 ДФЄС). Вони можуть бути у вигляді триваючих штрафних санкцій (наприклад, в 2000 р. на Грецію було покладено виплату 20.000 євро в день [505]) або одноразової виплати (наприклад, в 2011 р. на Італію була покладена виплата в 30.000.000 євро [506]), але в будь-якому разі їхній розмір залежать від серйозності і тривалості правопорушення [507, с. 8].

Окремо, ще від Договору про заснування Європейського економічного співтовариства 1957 р. була встановлена норма про обов'язок інститутів, органів та установ самого ЄС скасувати акт або бездіяльність, які визнані Судом ЄС такими, що суперечать договорам (ст. 266 ДФЄС). Відповідно, органи ЄС мають виконувати і на практиці виконують остаточні рішення Суду ЄС беззастережно. Судове рішення, яке зобов'язує органи ЄС виплатити певну суму в якості відшкодування або судових витрат, супроводжується виконавчим листом. З створенням в 1992 р. «2 опори ЄС» - Спільної зовнішньої політики і політики безпеки повноваження Суду ЄС тут були обмеженими, але за Лісабонським договором в нього є право контролювати правомірність обмежувальних заходів

ЄС проти фізичних і юридичних осіб (ст. 275 ДФЄС). Вони так само як і інші мають бути виконані інститутами ЄС виходячи зі ст. 266 ДФЄС.

У сфері процесуального права важливим для виконання рішень Суд ЄС також є той факт, що хоч сама подача позову до Суду ЄС не припиняє дію оскаржуваного акту, проте, Суд може ухвалити рішення про призупинення дії оскаржуваного акту. Ця норма також була зафіксована ще у початковій версії Договору про заснування Європейського економічного співтовариства 1957 р. і без змін відтворена в ст. 278 Лісабонського договору 2007 р.

В той же час рішення Суду ЄС, яке набуло чинності, володіє в державах-членах виконавчою силою (ст. 280 ДФЄС), і відповідно має виконуватися всіма відповідальними національними органами (ст. 299 ДФЄС). Як зазначає Т. Хартлі, здебільшого це стосується тих рідкісних випадків, коли приватна особа відповідно до рішення Суду повинна відшкодувати збиток або коли приватна особа виступає позивачем і повинна відшкодувати судові витрати. У цих випадках кредитор, який одержав судові рішення, повинен звернутися до національного суду для забезпечення його примусового виконання відповідно до процедури, прийнятої в даній державі; при цьому виконання повинно здійснюватися автоматично і національний суд не має права оскаржувати судові рішення [396, с. 76]. Ці норми існують також починаючи від самого створення Європейського економічного співтовариства. Суд ЄС в своїх рішеннях зазначає, що навіть коли законодавча або виконавча влада держави-члена не вживає відповідних дій, її судові органи зобов'язані, якщо є можливість, забезпечити виконання рішення Суду, а не національної норми, що суперечить законодавству ЄС [508].

На практиці, як зазначає Д. Діну, внутрішньодержавна процедура виконання рішень Суд ЄС регулюється нормами цивільного судочинства, що діють в державі, на території якої воно повинно виконуватись. Порядок його виконання додається до рішення (без інших формальностей, крім перевірки

справжності рішення виданого Судом ЄС). Коли ці формальності виконані за заявою зацікавленої сторони, остання може перейти до виконання відповідно до національного законодавства, передавши питання безпосередньо до компетентного органу. Виконання може бути призупинено тільки за рішенням суду. Однак національні юрисдикції мають повноваження щодо правових заходів, що вживаються при виконанні рішень [504].

Згідно зі ст. 299 ДФЄС примусове виконання рішення Суду ЄС регулюється правилами цивільно-процесуальними нормами, що діють в державі, на території якого воно здійснюється. Виконавчий напис ставиться компетентними органами національної юрисдикції без додаткових перевірок, окрім перевірки справжності рішення. Оскарження примусового виконання відповідно до внутрішньодержавного законодавства, яке відноситься до питань європейського права та засноване на наказі суду ЄС неприпустиме. Процедурні положення в цій області регулюються ст. 165 Правил процедури Суду ЄС 2012 р., за якою її положення застосовуються до призупинення дії судових рішень.

Для забезпечення оперативності судового процесу в Суді ЄС у Правилах процедури Суду ЄС встановлено цілий перелік часових обмежень строків, які важливі для забезпечення того, щоб справи передавалися до Суду у встановлені законом терміни, відповідно до принципу, згідно з яким швидке правосуддя є найкращим. Ці строки поділяються на періоди, встановлені головуючим суддею, і періоди, передбачені законодавством ЄС (наприклад, дається два тижні після винесення рішення для виправлення описок, помилок в розрахунках і явних помилок в рішенні (ст. 103 Правил процедури Суду ЄС 2012 р.)). Строки передбачені законодавством, як правило, можуть бути змінені або продовжені головуючим суддею.

Цікавим є питання щодо виконання рішень і взагалі діяльність Суду ЄС з регулювання правовідносини ЄС з третіми країнами і їхніми фізичними і юридичними особами. Це питання фактично розділяється на кілька підпитань.

По-перше варто визначитися з тим яким чином може бути застосована юрисдикція Суд ЄС до фізичних і юридичних осіб третіх країн. Ватро відзначити, що Суд ЄС повноважний розглядати правомірність законодавчих актів інститутів ЄС, які «спрямовані на створення правових наслідків щодо третіх осіб» (ст. 263 абз. 1 ДФЄС). Далі ця норма конкретизована щодо права будь-якої фізичної юридичної особи подавати позови щодо актів «безпосереднім адресатом яких вони є» або «які їх безпосередньо і прямо зачіпають» (ст. 263 абз. 4). Практика застосування цих норм громадянами і фізичними особами третіх країн є достатньо великою, і торкається переважно оскарження індивідуальних обмежувальних заходів (наприклад, справи C-584/10 P, C-593/10 P and C-595/10 P, *Commission and Others v Kadi*, п. 120-121 і C-280/12 P, *Council v Fulmen and Mahmoudian*, п. 65-66).

У своїй практиці Суд ЄС встановив розмежування між рішеннями Ради про прийняття обмежувальних заходів, передбачених в статті 29 ДЄС, які не можуть прийматися у відповідь на запит влади третьої країни, і автономними заходами (*autonomous measure*), прийнятими на виконання цілей Спільної зовнішньої політики і політики безпеки ЄС. В цьому випадку компетентний орган ЄС повинен встановити, що причини, наведені проти зацікавленої особи, є добре обґрунтованими (п. 45 справа T-290/14 *Portnov v Council* 2015 р.) [509]. Причому, треба відрізнити просто встановлення прокуратурою третьої країни особи відповідальної за злочин, і наявність судового рішення в цій третій країні про застосування стягнень щодо цієї особи. Лише в другому випадку, тобто за наявності судової перевірки законності дій місцевої прокуратури («судового тесту»), існують підстави для подальших дій компетентного органу ЄС (справа *Ezz and Others v Council*, 2014, п. 132). Це право на «судовий тест», поза широкими дискреційними повноваженнями Ради відносно загальних критеріїв, які слід враховувати при прийнятті обмежувальних заходів, гарантується ст. 47 Хартії основних прав ЄС. Суд ЄС повинен гарантувати, щоб в рамках перевірки

законності підстав, які лежать в основі рішення про включення або зберігання імені особи в списку осіб, щодо яких застосовуються обмежувальні заходи, це рішення, яке зачіпає кожну окрему людину, приймається на міцній фактичній основі. Це тягне за собою перевірку фактичних тверджень, що лежать в основі цього рішення (п. 41, 45 Справи *C-605/13 P Anbuba v Council*, 2015 р. [510]).

Останнім часом почала складатися практика Суду ЄС з виконання в ЄС індивідуальних обмежувальних заходів встановлених в резолюціях Ради безпеки ООН щодо громадян третіх країн. Ця практика Суду ЄС багато в чому змінила відповідну практику Європейської Комісії та Ради ЄС. Так, у 2005 р. у справі *T-315/01 Каді* (підданий Саудівської Аравії) *проти Ради і Комісії* Суд загальної юрисдикції відхилив позов щодо оскарження фізичною особою Регламенту № 881/2002, призначеного для виконання резолюції Ради Безпеки ООН відносно санкцій проти Аль-Каїди і пов'язаних осіб, визначивши існування в цьому випадку імунітету від юрисдикції з оскарження у Суді ЄС, за винятком того, що стосується питань сумісності з нормами, які підпадають під дію *jus cogens* [511]. Проте, в 2008 р. у рамках об'єднаної справи *C-402/05 P і C-415/05 P Міжнародний фонд Каді і Аль Баракаат проти Ради і Комісії*, Суд ЄС скасував і рішення за справою *T-315/01* і дію Регламенту № 881/2002 відносно Каді [512]. Суд постановив, що зобов'язання, які накладаються міжнародною угодою, не можуть завдавати шкоди конституційним принципам Договору про ЄС, які включають принцип, згідно з яким всі дії ЄС повинні поважати основні права, що є умовою їх законності. Відповідно, Суд ЄС повинен забезпечити повну перевірку законності всіх дій ЄС в світлі основних прав, в тому числі в тих випадках, коли такі дії призначені для виконання резолюцій Ради Безпеки ООН (п. 326 і 327 справ *C-402/05 P і C-415/05 P*). При цьому сам Каді не був поінформований про дії ЄС і не мав можливості викласти свою точку зору, внаслідок чого були порушені права на захист і право на ефективний судовий нагляд (п. 349). В 2009 р. Загальний суд скасував зміни до Регламенту № 881/2002 відносно нових

обмежувальних заходів щодо Каді на підставі суто формального виконання Комісією ЄС розслідування справи, і не додержання принципу ефективного судового захисту: 1. Каді не був наданий належний доступ до інформації і доказів, використаним проти нього. 2. Каді не зміг захистити свої права щодо цієї інформації і доказів в задовільних умовах в судах ЄС. 3. це порушення не було усунуто в ході розгляду в Суді, враховуючи що ніяких доказів такого роду або вказівок на докази, на які гуртувалися справи проти Каді, не було надано Суду відповідними установами. В 2013 р. розглядаючи апеляцію на це рішення Суд знов відтворив положення про обов'язковість гарантій правового захисту для особи, наведення фактичних доказів з боку Комісії ЄС, яка проводила розслідування щодо включення Каді до регламенту 881/2002, причому саме Комісія мала доводити вину Каді (п. 121). При цьому законні міркування безпеки щодо інформації, беруться до уваги, але, з іншого боку, людині повинна гарантуватися в достатній мірі повага до її процесуальних прав (п. 125 Об'єднаної справи *C - 584/10 P, C - 593/10 P і C - 595/10 P*. [513]). З іншого боку у справі *Організація моджахедів народу Ірану проти Ради 2006 р.* Суд ЄС також застосував стандарт належного правового захисту, щодо Рішення Ради 2005/930 про обмежувальні заходи і встановив, що воно не містить достатнього пояснення причин і були прийняті в ході процедури, у якій не було дотримано право заявника на справедливий судовий розгляд (п. 175) [514].

По відношенню до обмежувальних заходів прийнятих ЄС проти російських компаній в «зв'язку з діями Росії, які дестабілізують ситуацію на Україні» (Рішення Ради 2014/512/CFSP від 31 липня 2014 р. [515, с.13], Регламент Ради (ЄС) № 833/2014 від 31 липня 2014 р. [516, с. 1] та інші) і їхні спроб оскаржити правомірність цих заходів в Суді ЄС характерною є справа *C-732/18 P Роснефть проти Ради 2020 р.* [517]. Спершу Загальний суду підтвердив правомірність заходів в 2018 р. (*справа C - 72/15*, EU: C: 2017: 236), а в 2020 р. рамках розгляду апеляції Судом було констатовано, що вони цілком відповідають як ст. 99 Угоди

про партнерство і співробітництво Росії з ЄС 1994 р. [518] так і ст. XXI Угоди ГАТТ 1994 р. [519], які дозволяють сторонам вживати заходів з метою захисту суттєвих інтересів безпеки з метою підтримання миру і міжнародної безпеки та запобігання війні. Причому, те, що «події, відбуваються в країні, що межує з ЄС, ....і вони призвели до обмежувальних заходів, ..., можуть служити виправданням заходів, спрямованих на захист найважливіших питань безпеки Європейського Союзу» (п. 112 справи *C-72/15*). Спроба Роснефті апелювати до того, що Рішення Ради 2014/512/CFSP і Регламент Ради (ЄС) № 833/2014 від початку прямо не конкретизували Роснефть як об'єкт санкцій, не робить їх незаконними, оскільки «обсяг зобов'язання викладати причини залежить від характеру аналізованих заходів, і що в разі заходів, призначених для загального застосування, виклад причин може бути обмежений вказівкою на загальну ситуацію, яка призвела до його прийняття, з одного боку, і загальним цілям, яких вони покликаний досягти, з іншої» (п. 68 справи *C-732/18*). Спроба компанії вказати, що шкода яка завдається обмежувальними заходами не відповідає принципу співрозмірності було вказано, «що законність обмежувальних заходів не залежить від їх негайної дії; все, що потрібно, - це щоб вони не були явно недоречними щодо мети, яку компетентний орган прагне переслідувати» (п. 97). На останок було констатовано, що такі основні права, як свобода ведення бізнесу і право власності не є абсолютними, а відповідно «введення обмежень на доступ до ринку капіталу в такому важливому секторі російської економіки, як нафтовий сектор, .... явно сприяє досягненню мети збільшення ціни дій Російської Федерації, спрямованих на підірив територіальної цілісності, суверенітету і незалежності України і на сприяння мирному врегулюванню кризи» (п. 120).

Українські компанії намагалися також використати Суд ЄС, як один з майданчиків енергетичних змагань з російським Газпромом, в рамках забезпечення енергетичної безпеки України. Зокрема, в 2017 р. НАК «Нафтогаз України» подав до Суду ЄС вимогу з скасування Рішення Комісії С (2016) 6950,

від 28 жовтня 2016 р. про перегляд умов виключення трубопроводу OPAL з під дії обмежень Директиви 2003/55/ЄС щодо ринку природного газу (*справа T-196/17*) [520]. Проте, позов було Судом ЄС відхилено як неприйнятний, через неадресний щодо Нафтогазу характер Рішення Комісії і не доведення можливих його наслідків для Нафтогазу: «Завдання шкоди залишається в значній мірі спекулятивним і в будь-якому випадку залежить від багатьох майбутніх чинників, масштаби яких неясні» (п. 37), і відповідно «слід визнати, що заявник особисто не зацікавлений в оспорюваному рішенні» (п. 41 *справи T-196/17*). Нафтогаз також мав оплатити судові витрати всіх учасників справи.

Що ж стосується регулювання правовідносин з третіми країнами Судом ЄС, то тут треба відзначити наступне. Більшість угод ЄС з третіми країнами не передбачає залучення Суду ЄС до врегулювання правовідносин. Наприклад, Договір про заснування Енергетичного співтовариства 2005 р. не передбачає безпосереднього залучення Суду ЄС до тлумачення самої угоди чи норм права ЄС, які вона передбачає імплементувати. Таке тлумачення можуть здійснювати керівні органи Енергетичного Співтовариства (ЕнСп) беручі до уваги практику Суду ЄС. Якщо такого тлумачення від Суду ЄС немає, органи ЕнСп можуть це робити самостійно (ст. 94) [521].

Водночас, є цілий ряд угод в яких передбачається застосування і тлумачення норм права ЄС передбачають здійснення цього процесу Судом ЄС. Так, в Договорі про Європейський економічний простір 1994 р. між ЄС і державами ЄАВТ встановлено досить складну процедуру розв'язання спорів, з залученням Суду ЄАВТ і Суду ЄС, та отриманням і використанням першим практики другого (ст. 105-110) [251]. Одна з секторальних угод Швейцарії та ЄС про повітряне сполучення 1999 р. передбачає залучення органів ЄС, в т.ч. і Суду ЄС до контролю за виконанням та тлумачення угоди (ст. 20). З цього приводу Швейцарія в 2010 р. звернулася до суду ЄС з позовом проти Німеччини щодо односторонніх обмежень відносно польотів [314].

Дещо інша процедура встановлена в просунутих угодах про асоціацію. Наприклад, Угода про асоціацію України з ЄС 2014 р. встановлює, «Якщо у спорі виникає питання щодо тлумачення положення права ЄС, згадане в пункті 1, арбітражна група не повинна вирішувати це питання, але повинна подавати до Суду ЄС прохання винести рішення із цього питання.... Ця ухвала Суду ЄС є обов'язковою для арбітражної групи» (ст. 322 п. 2) [522]. Така норма, отримала вже назву «український механізм», і з боку ЄС була ініціатива застосувати її в угоді з Великобританією. Сам по собі механізм вирішення спорів за Угодою про асоціацію 2014 р. це консультації (ст. 305), або створення в разі невдачі першого варіанту арбітражної групи з представників сторін і незалежного арбітра (ст. 306-307), чи в рамках окремої категорії справ у формі механізму посередництва (глава 15), який як зазначено за своєю суттю «не має на меті бути основою для процедур вирішення спору в рамках цієї Угоди» (ст. 333 п. 1). Отже, арбітражна група має ухвалити рішення за спором («постанову») протягом максимуму 150 днів (ст. 310). Сам по собі цей арбітраж є публічно-правовим і його рішення є обов'язковими для сторін угоди, проте не «для фізичних або юридичних осіб» (ст. 321 п. 2). Постанова є обов'язковою і «Кожна Сторона повинна вжити будь-яких заходів, необхідних для добросовісного виконання постанови арбітражної групи» (ст. 311). Якщо постанова арбітражної групи не буде виконана, то можлива процедура «призупинення зобов'язань»: сторона-скаржник має «право після повідомлення Стороні-відповідачу та Комітету з питань торгівлі призупинити зобов'язання, які випливають з будь-якого положення, яке міститься у Главі про зону вільної торгівлі, на рівні, еквівалентному анулюванню або скороченню, спричиненому порушенням» (ст. 315 п. 2). Ці дії можна з підстав їхньої «не еквівалентності» порушенню можна оскаржити в арбітражній групі (ст. 315 п. 4).

Механізм арбітражної групи вже було застосовано на практиці в рамках дослідження відповідності Угоді про асоціацію 2014 р. заборони на експорт з

України необробленої деревини запровадженої законами України у 2005 і 2015 роках. Рішення було винесене в грудні 2020 р., встановивши невідповідність загальної заборони експорту необробленої деревини в законі 2015 р. цілям Угоди про асоціацію, оскільки це не відповідає жодній із законних цілей. Постанова також встановила, що заборона на експорт, обмежена десятьма конкретними породами деревини, запроваджена законом в 2005 р., може бути частково виправданою за винятками щодо цілей захисту рослин [523]. Крім того, Угода про асоціацію 2014 р. встановила принцип «пріоритету першої юрисдикції» щодо спорів в рамках виконання Угоди про асоціацію між арбітражною групою і механізмами вирішення спорів за СОТ: якщо спір подано до якогось з цих органів першим, він не може бути поданий до іншого (ст. 324).

Протягом процедури Брекзиту роль Суду ЄС була суттєвою, і він продовжував мати юрисдикцію щодо регульованих ним правовідносин в рамках права ЄС. Це означало, що протягом перехідного періоду Суд ЄС міг приймати рішення за наступним типом справ за участю Великобританії: судовий розгляд справ про порушення законодавства ЄС відповідно до ст. 258 ДФЄС; анулювання справ за ст. 263 ДФЄС відносно законодавчих актів інститутів ЄС. Відповідно, якщо органи ЄС приймали рішення з участю Великобританії до завершення перехідного періоду, Великобританія може запитати законність цих рішень у Суді ЄС; Преюдиційні справи, представлені судами Великобританії відповідно до ст. 267 ДФЄС. Якщо у судах Великобританії були питання про застосування/тлумачення законодавчих актів ЄС при розгляді внутрішнього спору, вони можуть (або, у разі Верховного Суду, повинні) спитати тлумачення Суду ЄС [524]. У тексті Угоди про вихід Великобританії з ЄС від січня 2020 р. [525] також була збережена суттєва роль Суду ЄС. Було прямо зазначено, що протягом всього перехідного періоду зберігається юрисдикція Суду ЄС щодо Великобританії, як по відношенню до ДЄС і ДФЄС так і самої угоди про вихід з ЄС (ст. 131, 158). Хоча, в частині тлумачення угоди про вихід юрисдикція Суду

ЄС і була дещо обмежена (ст. 160), проте питання тлумачення права ЄС в зв'язку з питаннями виходу залишилися в компетенції Суду ЄС (ст. 174). Також, було зазначено, що «положення Угоди 2020 р., що відносяться до законодавства ЄС або до його концепцій або положень, здійснюються та застосовуються у відповідності з судовою практикою Суду ЄС, до закінчення перехідного періоду. При тлумаченні і застосуванні цієї Угоди судові і адміністративні органи Сполученого Королівства належним чином враховують відповідну прецедентну практику Суду ЄС, винесену після закінчення перехідного періоду» (ст. 4). Юрисдикція Суду ЄС була встановлена щодо всіх справ порушених в ньому щодо Великобританії до завершення перехідного періоду, в т.ч. і преюдиційних (ст. 86). Крім того, Комісія ЄС, якщо вона вважатиме, що Великобританія не виконала вимоги установчих договорів чи Угоди про вихід має право протягом 4 років ініціювати справу в Суді ЄС (ст. 87). Окремо при цьому відзначено, що рішення і постанови Суду ЄС, винесені як до закінчення перехідного періоду, так і після закінчення перехідного періоду в ході справ, «згаданих у статтях 86, 87, мають обов'язкову силу в повному обсязі в Сполученому Королівстві. Якщо Суд ЄС встановить, що Сполучене Королівство не виконало зобов'язання за Договорами або цією Угодою, Сполучене Королівство прийме необхідні заходи для виконання цього рішення. Щодо цих випадків продовжують в Сполученому Королівстві застосовуватися ст. 280 і 299 ДФЄС щодо приведення у виконання рішень і постанов Суду ЄС» (ст. 89).

Укладена пізніше Угода про торгівлю і співробітництво ЄС з Великобританією від грудня 2020 р. [526] вже регулювала існування двох незалежних суб'єктів міжнародного права – ЄС і Великобританії, тому, вона включала інші спеціальні норма щодо тлумачення, які суттєво обмежували повноваження Суду ЄС: «тлумачення цієї Угоди або будь-якої доповнюючої угоди, дане судами однієї Сторони, не є обов'язковим для судів іншої Сторони» (ст. 4 п. 3), а спори і сторонами мають вирішуватися в рамках арбітражного

трибуналу створеного сторонами з трьох осіб (ст. 739-746). Арбітраж може приймати односторонні рішення або більшістю. Однак особливі думки не розголошуються. В цьому відношенні діяльність арбітражу буде аналогічна роботі Суду ЄС або суду ЄАВТ [527]. Встановлено, що «рішення та постанови арбітражу є обов'язковими для Союзу та Об'єднаного королівства. Вони не створюють жодних прав чи зобов'язань щодо фізичних або юридичних осіб», а «суди кожної з Сторін не володіють юрисдикцією при розгляді спорів між Сторонами за цією Угодою» (ст. 754). Таким чином, доступ до правосуддя буде обмежений. Однак, що позитивно, то в Угоді ЄС з Великобританією передбачене існування позовів (submissions) до арбітражу від *amicus curiae* «фізичних осіб Сторони або юридичних осіб, заснованих на території Сторони, ... що не залежать від урядів Сторін» (додаток 48, п. XII). Арбітраж ЄС-Великобританія є суто публічно-правовим і ще раз підкреслює автономність правопорядку права ЄС: «Ніякий висновок, зроблений арбітражем при вирішенні спору між Сторонами, не пов'язує національні суди або трибунали однієї із Сторін щодо значення, яке слід надавати внутрішньому законодавству цієї Сторони» (ст. 754). В той же час не виключеною може бути ситуація, коли держава чи інститут ЄС звернуться за тлумаченням відповідності угоди з Великобританією установчим договорам ЄС до Суду ЄС, і він дасть свою відповідь, як це було в 2019 р. щодо Угоди ЄС з Канадою на запит Бельгії [528].

Повноваження Суду ЄС за угодою з Великобританією є обмеженими і передбачають, зокрема, юрисдикцію щодо арбітражного застереження, яке міститься в контракті або угоді, і в разі прийняття такого рішення воно має бути виконане у Великобританії. Крім того, Суд ЄС може розглядати законність рішень Комісії ЄС прийнятих на виконання угоди з Великобританією (ст. 728). Цю норму можна вважати аналогічною нормам ст. 272-3 ДФЄС щодо арбітражних застережень і практики Суду ЄС. Коментуючи норми про вирішення спорів за Угодою ЄС-Великобританія, М. Кліфтон зазначає, що сторони обрали

стандартну форму міжнародного арбітражу, а не так званий арбітраж «в українському стилі», який структурно незбалансований. Це слід вітати з точки зору Великобританії, оскільки це забезпечує структурну нейтральність механізму врегулювання суперечок [527].

В проекті Угоди про партнерство між ЄС і членами Організації африканські, карибські та тихоокеанських держави (ОАКТД) 2021 р. встановлено, що спори між Європейським інвестиційним банком і компаніями ОАКТД чи будь-якої третьої держави відносно цієї угоди може виноситися як національними судами і арбітражами, так і Судом ЄС, і ці рішення мають беззастережно виконуватися в усіх державах ОАКТД «відповідно до застосовних національних правил та процедур» (ст. 4 Додаток II [529]).

Тобто, в цих випадках ми стикаємося з ситуацією існування обов'язкових рішень Суду ЄС і щодо третіх держав, або спільних органів створених з третіми державами.

Своєю чергою, великою проблемою для африканських судів РОЕІ є те, що їхні рішення не завжди виконуються, хоча Договір про заснування СхС зобов'язує держави-учасниці чи Раду одразу вживати заходів з виконання рішень СВС (ст. 38 п. 3). Це пов'язано з тим, що, наприклад, СВС не має механізму забезпечення дотримання, що на практиці залишає державам-учасникам остаточне рішення про те, чи виконувати рішення суду чи ні [338]. З дієвих заходів СВС має лише можливість забезпечити виконання грошових стягнень накладених судом, що забезпечується процедурою прямого виконавчого провадження рішень СВС на національному рівні в рамках місцевого цивільного судочинства (ст. 44).

Практика СВС з цього приводу є різною. У справі *газети «MSETO»* Суд наголосив, що відповідно до ч. 3 ст. 38 Договору 1999 р. Республіка Танзанія повинна негайно вжити усіх заходів, необхідних для виконання рішення, в рамках її внутрішніх правових механізмів. Втім, більшість рішень СВС не містять

таких положень, Суд покладається на «добру волю» держав-членів САС щодо виконання його рішень, обмежуючись лише проголошенням порушення Договору і надаючи державі-відповідачу широку свободу дій для його виправлення [530, с. 25-26]. Додамо, що Суд може зобов'язати державу внести зміни до її законодавства [531, с. 2]. В низці справ, в яких СВС визнав порушення, він зобов'язав держави скасувати відповідний правовий акт [530, с. 25-26].

В рамках МЕРКОСУР за Протоколом Бразилія 1991 р. було встановлено, що рішення арбітражного суду є остаточним і обов'язковим для держав-учасниць спору з моменту його отримання і держава має визнати його законну силу та виконати протягом 15 днів (ст. 21). Крім того, на запит сторін арбітраж протягом 15 днів має право надати роз'яснення за прийнятими рішеннями та щодо його виконання. На цей період виконання рішення може бути призупинено за рішенням арбітражу. В той же час для виконання міждержавних рішень Протокол Бразилія не передбачав примусових заходів. Головними механізмами контролю виконання рішень арбітражу (через 30 днів по винесенню рішення) було право інших держав-учасниць на застосування торгових репресалій (наприклад, призупинення дії поступок чи інших преференцій) (ст. 23 п. 2). Коли країна призупиняє поступки, то це повинно бути еквівалентними, пропорційними і належати до одного й того ж сектору, що й невиконані зобов'язання [170].

Ст. 38 Протоколу Оуро Прето 1994 р. вимагала від сторін «вжити всіх необхідних заходів для забезпечення на своїх територіях дотримання норм, що виходять від органів МЕРКОСУР» [532], відповідно і арбітражів, хоча спеціальних процедур прописано і не було.

В рамках Угоди про міжнародний торгівельний арбітраж МЕРКОСУР 1998 р. [533] з одного боку було встановлено відсилку до його виконання на основі цілого ряду багатосторонніх договорів про визнання і виконання арбітражних рішень (ст. 23), а з іншого – давалося право на оскарження такого рішення з низки

підстав. Оскарження рішення арбітражу мало відбуватися в суді держави – місця проведення арбітражу.

Це питання пізніше зайняло чільне місце в першій дорожній карті для переговорів, поширеної аргентинським урядом під час його головування в МЕРКОСУР в першій половині 2000 р. Рішення 25/00, прийняте Радою МЕРКОСУР, яке доручило переглянути систему розв'язання спорів в рамках загального реформування в червні 2000 р., містило також чіткий мандат на вдосконалення процедур забезпечення дотримання і моніторингу дотримання рішень арбітражів [170].

Ситуація ускладнювалася тим, що хоч з одного боку рішення директивних органів МЕРКОСУР і є обов'язковими для виконання, на відміну від ЄС вони не застосовуються одразу і не мають прямої дії. Крім того, винесені арбітражні рішення не мають еквівалентної сили у внутрішньому законодавстві держав-членів, а можливість їхнього внутрішньодержавного виконання залежить від різних юридичних вимог (наприклад, законодавство Бразилії базується на дуалістичній теорії співвідношення з міжнародним правом, а Аргентини і Парагваю – на моністичній) [488, с. 14].

В Протоколі Олівос 2002 р. [381] було зафіксовано, що «постанови Арбітражних Судів Ad Hoc є обов'язковими для держав-членів спору з моменту отримання повідомлення про них» (ст. 26 п. 1), а щодо них можливий лише перегляд у Постійному ревізійному трибуналі протягом 15 днів (ст. 17 п. 1). Якщо справу передано на перегляд, то виконання постанови Арбітражного Суду Ad Hoc призупиняється на час розгляду заяви (ст. 29 п. 2).

Було встановлено, що Постійний ревізійний трибунал може змінити або скасувати рішення арбітражу ad hoc. Підставами для чого є: невірну юридичну кваліфікацію і помилка у правовій позиції попереднього рішення. Це рішення Постійного ревізійного трибуналу буде остаточним і передбачає добровільне виконання сторонами (ст. 22 Протоколу Олівес). Якщо ж ПРТ виступає судом

першої інстанції МЕРКОСУР куди звертаються сторони спору, то в цьому випадку можливість оскарження рішення їм не надається (ст. 23). Рішення Постійного ревізійного трибуналу є обов'язковими для держав-учасниць спору з моменту отримання повідомлення про них, і щодо них діє принцип неприпустимості повторного розгляду (ст. 26 п. 1). Термін виконання рішення складає 30 днів з моменту винесення.

Виконання рішень за Протоколом Олівос також є добровільним, але в разі невиконання передбачені компенсаторні заходи. Протягом 15 днів сторона, чій дії визнано неправомірними, має поінформувати іншу сторону про те, як саме буде виконано рішення Трибуналу. Якщо держава-член вважає заходи, спрямовані на виконання рішення, неадекватним, воно може протягом 30 днів з дати їх реалізації повернути справу до органу, який виніс рішення. Після цього нові рекомендації повинні бути випущені протягом 30 днів [488, с. 9]. Якщо рішення не виконано протягом року після набуття ним чинності, сторона чій інтереси порушені має право звернутися до арбітражу ad hoc чи Постійного ревізійного трибуналу довівши їм інформацію про невиконання рішення. Також, він повідомляє про намір вжити тимчасові компенсаторні заходи, які мають спонукати відповідача до виконання рішення. Таке повідомлення має бути надіслано і відповідачу за 15 днів до вжиття заходів. Спектр секторів економіки, які можуть бути зачеплені цими заходами необмежений, але співрозмірній порушеним зобов'язанням (ст. 31). Якщо держава проти якої вжито компенсаторні заходи вважає їх неспіврозмірними, вона може звернутися до Постійного ревізійного трибуналу. В цьому разі вже відповідач має обґрунтувати відповідність своїх заходів (ст. 44). Ухвалення компенсаційних заходів у не звільняє державу-учасницю від її обов'язку виконати постанову арбітражу/Трибуналу (ст. 27).

Вперше на оскарження до Постійного ревізійного трибуналу потрапило рішення арбітражу ad hoc у *спорі між Уругваєм і Аргентиною про заборону*

*імпорту пневматичних шин* в 2005 р. [534]. Ревізійний трибунал скасував рішення арбітражу встановив в ньому помилку застосовного права, відзначивши, що ряд законів Аргентини не сумісні з правилами МЕРКОСУР і засновницькими договорами і мають бути змінені протягом 120 днів.

По суті, ухвалення Протоколу Олівес не сильно змінило ситуацію з виконанням рішень арбітражу або Постійного ревізійного трибуналу. Так і не з'явився наднаціональний інститут, і всі рішення так і були залежні від односторонніх дій держави. В якості механізму примусового виконання судових рішень залишилися лише застосування контрзаходів до держави, що їх не виконує.

Проте, це власно і виходить з суті «інтеграції за МЕРКОСУР» – МЕРКОСУР одразу обрав міждержавну модель інтеграції, свідомо відкидаючи будь-які спроби впровадити елементи наднаціональності в свою правову систему [535, с. 194]. Цей механізм в аспекті вирішення спорів характеризується: 1. використанням потерпілою особою держави, для переслідування за порушень інших держав-членів, а не органів, які охороняють цілісність правової системи; 2. застосування прямих переговорів між державами-членами; 3. використання арбітражної системи [222]. На практиці це призводить до відсутності правової визначеності, яку б давали постійно діючі органи, і в перспективі не сприяє процесам інтеграції. Виходом може стати створення постійнодіючого судового органу наділеного більшими повноваженнями ніж чинний Трибунал МЕРКОСУР. В 2005 р. Парламент МЕРКОСУР запропонував до підписання протокол [536], що передбачає створення наднаціонального Суду МЕРКОСУР (Court of Justice of Mercosur), проте чинності він так і не набув. Проект протоколу наслідував оригінальній моделі ЄС, запроваджував категорії преференційних і не преференційних позивачів, до останньої відносилися фізичні і юридичні особи. Важливою стала норма про виключну юрисдикцію Суду щодо спорів, що виникають у зв'язку з правовою системою МЕРКОСУР. Крім того, проект

протоколу передбачає, що держави-члени і органи МЕРКОСУР можуть прийняти рішення про визнання юрисдикції Суду щодо своїх відносин з третіми державами або групами держав. Варто згадати, що, Суд ЄС зазначав у своєму прецедентному праві, що міжнародна угода, укладена з третіми державами, може наділити Суд ЄС новими судовими повноваженнями за умови, що це не змінює функції Суду ЄС відповідно до установчих договорів ЄС [537, п. 32; 538, п. 75]. Проект протоколу передбачає, що рішення Суду є обов'язковим для держав-членів і органів МЕРКОСУР. Що стосується заходів, доступних Суду в разі, якщо держава-член не хоче виконувати його рішення, проект протоколу запозичує із права ЄС норму про накладання штрафів і одноразових стягнень.

### Висновки до розділу 3

Практика судових органів РОЕІ свідчить про відносно неоднорідний характер їхньої діяльності. Такі органи, як Суд ЄС можуть похизуватися сотнею рішень на рік, в той час, як органи вирішення спорів МЕРКОСУР та Східноафриканського співтовариства ухвалили всього кілька десятків рішень за свою історію. Практичний вплив цих органів на відповідне інтеграційне право об'єднань також суттєво відрізняється.

Дуже широка компетенція Суду ЄС взагалі дозволяє вважати його органом *sui generis* серед інших міжнародних судових органів. Саме його рішення сприяли просуванню інтеграційних заходів в рамках ЄС, створенню ключових принципи застосування права ЄС, формували нові правові конструкції, внесли суттєвий внесок у розвиток окремих галузей права ЄС, підштовхували держави до виконання приписів права ЄС і контролювали його додержання. Причому, свої ключові рішення Суд ухвалював протягом всієї своєї історії, а не лише на якимось окремому історичному проміжку.

Східноафриканський Верховний Суд (СВС), фактично виступаючи юрисдикційним органом економічного інтеграційного об'єднання, розглядає переважно не економічні спори, а справи пов'язані з порушенням прав людини. Причому, саме питання захисту прав людини і становлять найбільш суперечливий аспект його юрисдикції, оскільки базується лише на загальних принципах договору, а не на спеціальному протоколі, який так і не прийняли. Відповідно, самою своєю діяльністю СВС пов'язав цілі інтеграції і питання захисту прав людини, але сам судом з прав людини при цьому не став. Крім того, держави-учасниці СхС не дали згоди на прямий доступ своїх громадян до Африканського суду з прав людини і народів, і відповідно, СВС вимушено почав виступати такою альтернативою.

Це свідчить про активістський підході до тлумачення установчого договору, коли СВС визнає, що, хоча він не має явної юрисдикції для розгляду справ про права людини, він засновує своє тлумачення положень Договору СхС, які містять аспекти прав людини. Справа *Katabazi* створила прецедент для тлумачення судом принципу верховенства права, про що згадується в справах СВС.

Практика свідчить про загальне несприйняття урядами держав-учасниць судового активізму органів африканських РОЕІ (як СВС так і Трибуналу САДК) і їхнє бажання провести зміни до установчих договорів та інституційної структури інтеграційних об'єднань з метою, якщо не підкорити самі інтеграційні судові органи, то, принаймні, мати можливість оскаржити їхні рішення, зробити персональний склад суду більш залежним та ввести процесуальні обмеження. В той же час африканські судові органи продемонстрували свою рішучість зберігати неупередженість і незалежність при розгляді справ.

У своїй практиці судові органи РОЕІ часто використовують чи беруть за зразок практику Суду ЄС. Так, за зразком ЄС, МЕРКОСУР почав поступово приділяти більшу увагу питанням демократії, прав людини, верховенства права у своїй діяльності, чого не передбачали первинні документи. Було запозичено концепцію верховенства інтеграційного права над національним. Але, обґрунтовуючи твердження про те, що зобов'язання МЕРКОСУР повинні мати переважну силу над національним законодавством, логіка Трибуналу МЕРКОСУР відрізняється від логіки Суду ЄС, що наголошував на міжнародному праві («тексті і цілях Договору»), а Трибуналу МЕРКОСУР спирається на «право інтеграції».

Зобов'язання в рамках РОЕІ тісно пов'язані також з зобов'язаннями в рамках глобальної системи СОТ. Це фіксується, зазвичай, в установчих актах РОЕІ. Практика судових органів РОЕІ також підтверджує це. В той же час Суд ЄС непохитно тримається позиції, яка забороняє пряме застосування щодо права

ЄС правил СОТ або інших міжнародних угод, прийнятих в його рамках (справа *C-149/96 Portugal v Council 1999 p.*). Основи цього підходу слід шукати більше в сфері політики, а не в сфері прав – Суд надав ЄС достатньо місця для маневру щодо реалізації його власної економічної політики таким чином, щоб це не було юридично обмежено правилами ГАТТ/СОТ. Інші судові органи РОЕІ, наприклад, арбітраж *ad hoc* МЕРОСУР, як сам застосовує норми СОТ при прийнятті судових рішень, так і дозволяють вирішувати в спори учасників безпосередньо у СОТ – як у паралельних юрисдикційних форумах.

Практика судових органів РОЕІ, зокрема Суду ЄС, підтверджує, що міжнародні угоди, укладені ЄС, становлять невід'ємну частину інтеграційного правового режиму (справа *C 181-73. R. & V. Haegeman v Belgian State 1974 p.*). Проте, пряма застосовність не є синонімом прямої дії угоди. Якщо угода має пряму дію, на неї можуть безпосередньо посилалися окремі особи в національних судах і Суді ЄС. Суд запровадив подвійний тест щодо прямої дії багатосторонніх угод виходячи з їх «характеру і загальної логіки» та «безумовності і достотної чіткості» положень, за яким наприклад, угоди СОТ та Конвенція ООН з морського права 1982 р. не мають прямої дії. В той же час у внутрішній ієрархії норм ЄС ці угоди знаходяться над законодавством ЄС, а це означає, що навіть у разі відсутності прямої дії угоди, акти законодавства ЄС повинні тлумачитися, наскільки це можливо, відповідно до умов угоди.

На нашу думку, у рамках діяльності судових органів РОЕІ насправді не створюється те, що має назву у англо-саксонській системі права «правовий прецедент». Незважаючи на те, що в думках генеральних адвокатів та у рішеннях Суду ЄС можна зустріти терміни «прецедент», «*stare decisis*» чи «*ratio decidendi*», насправді це не є аналогією судового прецеденту у національному судочинстві. Це є скоріше прецедентна практика, за допомогою якої суд враховує свої попередні рішення, але не є зобов'язаний їх дотримуватися. Відповідно, таке судове рішення буде розумітися як таке, що може мати правові наслідки поза

контекстом конкретної справи. Причому, суди РОЕІ можуть використовувати не лише свою практику, але і рішення інших міжнародних судових установ. Це створює ситуацію правової визначеності для потенційних учасників спорів і сприяє діяльності судових органів РОЕІ.

Щодо прецедентів в ЄС, встановлено, що Суд ЄС прямо не пов'язаний своїми попередніми рішеннями і може їх не застосовувати, якщо згодом вважатиме їх помилковим або з певних причин недоречним. В той же час Суд ЄС не завжди має бажання вказувати на факт своєї відмови від попередньої практики, хоч і робить це на практиці. Можна виділити кілька причин відходу Суду ЄС від своєї попередньої практики: 1. Звуження тлумачення, прийнятого у скасованій практиці. 2. Більш широке тлумачення питання. 3. Захист «інституційного балансу» органів ЄС. 4. Інше тлумачення з метою ефективного захисту прав людини. 5. Зміни установчих договорів, вторинного законодавства ЄС і прецедентного права.

Практика інших судових органів РОЕІ відносно ролі прецеденту є менш красномовною. По-перше, за своїми обсягами вона є значно меншою, по-друге – вона не має такої тривалої історії, як в органів ЄС, і по третє – вплив інших органів на цю практику є значно суттєвішим ніж у ЄС, а отже досить важко говорити про неупередженість рішень і верховенство права. Заважає формуванню їхньої прецедентної практики також відсутність прямої дії їхнього інтеграційного права, та в ряді випадків неможливість звернення фізичних і юридичних осіб. В той же час посилення на судову практику Суду ЄС у судових органах інших РОЕІ (наприклад, МЕРКОСУР) є частими, а використання концепцій, усталених в ЄС – звичним явищем. Судові органи африканських РОЕІ також посилаються на практику ЄСПЛ.

Багато в чому ефективність функціонування судових установ РОЕІ залежить від можливості виконання їхніх рішень. Одночасно саме виконання рішень міжнародних судів/арбітражів є найскладніший етапом міждержавної

юстиції. В установчих договорах всіх РОЕІ фіксується обов'язок держав-членів та органів організації виконувати прийняті рішення. В той же час досконалі механізми контролю і гарантування цього розроблені лише в ЄС – штрафи і стягнення з боку Комісії, передача справи до Суду. В СВС механізми з забезпечення виконання відсутні. У МЕРКОУР – це різного роду компенсаторні заходи і обмеження на порушника. Національно-правова виконавча сила судових рішень в судових органів РОЕІ є різною. Всі рішення Суду ЄС володіють виконавчою силою на основі національного цивільного права без додаткових заходів контролю, в той же час в СВС така норма стосується лише грошових стягнень, а в арбітражів і Постійного ревізійного трибуналу МЕРОСУР вона взагалі не передбачена.

Суттєві питання постають відносно виконання рішень судових органів РОЕІ відносно фізичних/юридичних осіб з третіх держав, а також виконання рішень спільних органів створених РОЕІ з третіми державами. Міститься загальне зобов'язання з виконання таких рішень, заходи юридичного забезпечення існують лише в рамках самих РОЕІ, проте поза ними заходи забезпечення виконання таких рішень є обмеженими (наприклад, компенсаторні засоби) і міститься переважно в політико-дипломатичній площині.

## ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволяє зробити певні висновки щодо функціонування судових органів регіональних організацій економічної інтеграції.

На нашу думку, можна виділити існування інтеграційного права, як міжгалузевого комплексу норм, що є частиною процесу фрагментації міжнародного права і являє собою узагальнення правових норм різних РОЕІ спрямованих на регулювання інтеграційних процесів та їхнє правозастосування в процесі діяльності судових органів цих об'єднань. Його складовими виступають правопорядки створені в рамках окремих РОЕІ – право ЄС, право МЕРКОСУР, правопорядок Андського співтовариства, право ЄврАзЕС, тощо. Особливістю окремих правопорядків є існування їх у вигляді впорядкованої системи інтеграційних норм, що створюються окремими органами і прямо впливають на національне право своїх держав-членів. За інтеграційним правом ЄС, СхС та МЕРКОСУР (зафіксованим прямо в установчих договорах чи розробленим в перших рішеннях судових органів) закріплено примат або виключне право судових органів РОЕІ з тлумачення установчих договорів і рішень органів РОЕІ (вторинного права).

За своєю суттю інтеграційна модель ЄС відрізняється від моделей інтеграції, які застосовують у Латинській Америці та Африці. Європейська модель виходить з побудови наднаціональних органів і пов'язаної з ними системи судового контролю та захисту, в той час, як у інших регіонах вибудовують здебільшого інтеграційні механізми на основі міжурядового співробітництва, для яких характерні, в якості ключових, рішення органів представлених головами держав, а для розв'язання суттєвих спірних ситуацій ключовими є міждержавні переговори без залучення органів об'єднань. Рішення інтеграційних органів в більшості випадків хоч і є обов'язковими, але не мають прямої дії і не можуть

швидко почати застосовуватися. Це багато в чому пов'язано з особливостями правової культури цих регіонів.

Справа в тому, що не можна очікувати, що процеси інтеграції будуть розвиватися однаково і лінійно. Важко дотримуватись якогось чіткого плану інтеграції, і її шлях залежить від різних чинників, таких як культурні особливості та історія, нерозривно пов'язані з державами, залученими в цей процес. Прийняття міжурядових заходів або наднаціональності не є неодмінною умовою успіху інтеграційного блоку.

Досвід створення і функціонування судових органів РОЕІ свідчить про відповідність місця і ролі судових органів в структурі інтеграційних об'єднань певному етапу інтеграції, на яких перебувають ці об'єднання, а поглиблення процесу інтеграції держав-членів залежить від обсягу компетенції, ступеню незалежності, наявності засобів виконання рішень судових органів інтеграційних об'єднань, активності співпраці із керівними органами інтеграційних об'єднань та судами держав-членів.

Основними тенденціями розвитку судових механізмів РОЕІ є: створення нових судових органів за моделлю Суду ЄС; відхід від застосування арбітражних процедур розв'язання спорів на користь створення постійнодіючих судових органів; ускладнення структури судових органів міжнародних інтеграційних об'єднань з метою підвищення їхньої ефективності; удосконалення процедури обрання суддів з метою підвищення ступеню їхньої незалежності; зростання впливу судів РОЕІ на розвиток цих об'єднань, формулювання ними принципів права інтеграційних об'єднань; розширення предметної юрисдикції судів РОЕІ; зростання кількості і підвищення складності справ, які вони розглядають.

Діяльність судових органів РОЕІ базується на міжнародно-правових актах – договорах, протоколах, статутах та прийнятих на їхній основі регламентах і правилах процедури. У процесі діяльності і подальшої інтеграції ці акти

піддаються перегляду та змінам, з метою врахування інтересів учасників інтеграційних процесів та кращого судочинства.

Всі судові органи РОЕІ мають певну подібну двочленну структуру, за якої первинне рішення може бути оскаржене в апеляційній інстанції. Підстави для перегляду рішення можуть бути не чітко виписаними як в Суді ЄС (виявлення обставин, що мають суттєвий вплив на рішення), арбітражі МЕРКОСУР (питання права чи правове тлумачення), або бути доволі чітко розписаними вже в договорі, як в СВС (виявлення невідомих суттєвих обставин, помилка права, помилки, шахрайства або помилки в рішенні або тому, що було неправосудне рішення). Створення цієї структури може бути одномоментним, від початку існування (Суд ЄС), або поступовим, з часом і під тиском політичних обставин, як у СВС та Трибуналі САДК. А у МЕРКОСУР, де по суті своїй судові органи в принципі так і не створені, і структура вирішення спорів є досить крихкою складаючись з арбітражів, не конфронтаційної групи з вирішення спорів та пізніше створеного апеляційного органу – Постійного ревізійного трибуналу.

В рамках ставлення судових органів РОЕІ до паралельної юрисдикції, то Суд ЄС стоїть на позиції несприйняття такої практики, докладаючи всіх зусиль, щоб спори за участю держав-учасниць не переходили до інших органів, залишаючи за собою виключне право з тлумачення інтеграційного права. В той же час органи вирішення спорів МЕРКОСУР і його установчі документи дозволяють розгляд спорів держав-членів в інших юрисдикціях, навіть у сферах що відносяться до регулювання інтеграційного права. СВС поділяє юрисдикцію з вирішення спорів з Радою, але якщо спір передано до Суду, то лише він має юрисдикцію не поділяючи її з іншими судовими органами.

Суб'єктами звернень до судових органів РОЕІ є широкий спектр акторів: держави-учасниці, їхні судові органи, фізичні/юридичні особи держав-членів чи третіх держав, щодо яких ухвалені акти РОЕІ, органи РОЕІ. Серед органів РОЕІ, що мають право на звернення це зазвичай ключові виконавчі органи – Комісія

ЄС, Генеральний секретар СхС, тощо, але можуть бути і інші органи, наприклад, головні монетарні органи. Щодо звернень фізичних/юридичних осіб, то їхнє право на звернення може бути доволі широким, як в ЄС чи СхС (пряме звернення в разі порушення їхніх прав на основі інтеграційного права) або певним чином ускладненим, як у МЕРКОСУР (через Групу спільного ринку). Також, судові органи РОЕІ, зазвичай, володіють юрисдикцією розглядати справи на основі арбітражного застереження.

Важливою ознакою судових органів РОЕІ є право безпосереднього звернення до них фізичних і юридичних осіб, яке може виникати на основі цілої низки юридичних обов'язків: порушення прав прямо встановлених нормами договорів, порушення засадничих норм договорів, невиконання положень вторинного права об'єднання, оскарження індивідуальних обмежувальних заходів, відсутність гармонізації національного законодавства, тощо. В той же час, як свідчить практика, іноді держави вживають заходів з обмеження такого доступу своїх громадян (наприклад, Зімбабве домоглося позбавлення приватних осіб доступу до Трибуналу САДК).

Предметна юрисдикція судових органів РОЕІ є досить широкою і включає питання економічних спорів між державами, оскарження актів РОІЕ, трудові спори з співробітників та інтеграційних органів, оскарження протиправних дій державних органів, тлумачення інтеграційного права, вжиття санкцій проти порушників, тощо. Важливим елементом юрисдикції є її поширення також, в тій чи іншій мірі, на сферу захисту прав людини. В той же час, саме ця сфера досить часто може регулюватися такими судовими органами лише в рамках прийняття додаткових актів, наприклад, протоколів до установчих договорів. Причому, сфера захисту прав людини найчастіше є найбільш суперечливою у практиці судових органів РОЕІ та викликає бурхливу реакцію з боку держав-учасниць, яка може мати екзистенціальну загрозу для самих судових органів.

Дуже широка компетенція Суду ЄС взагалі дозволяє вважати його органом *sui generis* серед інших судових органів РОЕІ і взагалі міжнародних судів. Саме його рішення сприяли просуванню інтеграційних заходів в рамках ЄС, створенню ключових принципів застосування права ЄС, формували нові правові конструкції, внесли суттєвий внесок у розвиток окремих галузей права ЄС, підштовхували держави до виконання приписів права ЄС і контролювали його додержання. Причому, свої ключові рішення Суд ухвалював протягом всієї своєї історії, а не лише на якомусь окремому історичному проміжку. Зокрема, вирішальною є роль Суду ЄС в регулюванні процедури Брекзиту і його наслідків.

На відміну від Суду ЄС, судові установи африканських РОЕІ (як СВС, так і Трибунал САДК) стикаються з протидією з боку держав\_активістському підходу до тлумачення установчих договорів, особливо тих їхніх норм, що стосуються захисту прав людини. Яскравим прикладом цього стала справа *Katabazi* і інституційні, персональні та договірні наслідки які вона викликала. В той же час африканські судові органи продемонстрували свою рішучість зберігати неупередженість і незалежність при розгляді справ.

Судові органи РОЕІ можуть ухвалювати не лише рішення за спорами, але і давати різного роду тлумачення інтеграційного права. Так, виключними є права Суду ЄС з тлумачення питань прав ЄС на запити національних судових органів (преюдиційні висновки) чи спільних органів створених з третіми державами. Своєю чергою у МЕРКОСУР право надавати консультативні висновки має лише Постійний ревізійний трибунал, але воно обмежено лише запитами від держав-членів, головних органів МЕРКОСУР і вищих судів держав-членів. Також, до СВС національні суди мають передати справу, лише якщо вони будуть вважати, що рішення з тлумачення необхідне для винесення рішення.

Зобов'язання в рамках РОЕІ тісно пов'язані також з зобов'язаннями в рамках глобальної системи СОТ. Це фіксується зазвичай в установчих актах РОЕІ. В той же час, рішення судових органів щодо прямого застосування в

інтеграційному праві положень договорів СОТ різняться: Суд ЄС тримається позиції, за якої таке пряме застосування неможливе (справа *C-149/96 Portugal v Council 1999 p.*), інші, наприклад, арбітраж ad hoc МЕРОСУР, як сам застосовує норми СОТ при прийнятті судових рішень, так і дозволяє вирішувати спори учасників безпосередньо у СОТ – як у паралельних юрисдикційних форумах.

Правовий прецедент, не зважаючи на його згадку в думках генеральних адвокатів та у рішеннях Суду ЄС, в його розумінні в англо-саксонській системі права у рішеннях судових органів РОЕІ не створюється. Це є скоріше прецедентна практика, за допомогою якої суд враховує свої попередні рішення, але не є зобов'язаний їх дотримуватися. Відповідно, таке судове рішення буде розумітися як таке, що може, але не зобов'язане, мати правові наслідки поза контекстом конкретної справи. Причому, суди РОЕІ можуть використовувати не лише свою практику, але і рішення інших міжнародних судових установ. Це створює ситуацію правової визначеності для потенційних учасників спорів і сприяє діяльності судових органів РОЕІ.

Практика Суду ЄС дозволяє виділити певний перелік підстав для відходу від попередньої прецедентної практики. 1. Звуження тлумачення прийнятого у скасованій практиці. 2. Більш широке тлумачення питання. 3. Захист інституційного балансу органів ЄС. 4. Інше тлумачення з метою ефективного захисту прав людини. 5. Зміни установчих договорів, вторинного законодавства ЄС і прецедентного права. Це не є перелік виключних причин, але саме вони зустрічаються в обґрунтуванні наразі.

Обов'язковість виконання рішень судових органів РОЕІ зафіксована в установчих договорах як обов'язок держав-членів та органів організації. В той же час фіксується право на перегляд цих рішень з певного обмеженого кола підстав, проте, лише в рамках системи вирішення спорів даної організації. Механізми контролю і гарантування виконання рішень розроблено лише в ЄС – штрафи і стягнення з боку Комісії, передача справи до Суду. В СВС механізми з

забезпечення виконання відсутні. У МЕРКОУР – це різного роду компенсаторні заходи і обмеження на порушника. У ряді випадків рішення судових органів РОЕІ володіють виконавчою силою на національному рівні (ЄС, СхС), в інших випадках така сила відсутня (МЕРКОСУР).

Суттєві питання постають відносно виконання рішень судових органів РОЕІ відносно фізичних/юридичних осіб третіх держав, а також виконання рішень спільних органів створених РОЕІ третіми державами. Міститься загальне зобов'язання з виконання таких рішень, заходи юридичного забезпечення існують лише в рамках самих РОЕІ, проте поза ними заходи забезпечення виконання таких рішень є обмеженими (наприклад, компенсаторні засоби) і міститься переважно в політико-дипломатичній площині.

В угодах з третіми країнами про створення ЗВТ роль судових органів РОЕІ є доволі обмеженою, і головне стосується тлумачення інтеграційного права. Ключову роль в процедурі вирішення спорів відіграють спільно створені органи арбітражного типу (наприклад, арбітражної групи в рамках Угоди про асоціацію Україна-ЄС 2014 р. чи арбітражного трибуналу за Угодою про торгівлю і співробітництво ЄС з Великобританією 2020 р.). Ці арбітражі є за своєю суттю публічно-правовими і їхні рішення є обов'язковими лише для сторін угод, а не їхніх фізичних і юридичних осіб.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. WTO. Regional Trade agreements. URL: <http://rtais.wto.org/UI/publicsummarytable.aspx> (дата звернення: 22.02.2023)
2. Українська Радянська Енциклопедія. Т. 2. К.: Наука, 1979. URL: <http://leksika.com.ua/10590102/ure/integratsiya> (дата звернення: 22.02.2023)
3. Balassa B. Economic Integration. *The New Palgrave: A Dictionary of Economies*. New York: Stockton Press, 1987. P. 176-186.
4. O'Sullivan A., Sheffrin S.M. Economics: Principles in Action. Upper Saddle River, Pearson Prentice Hall. 2003. 592 p.
5. Rosamond B. Theories of European Integration. London. 2000. 232 p.
6. Словник української мови: в 11 томах. Том 4: І-М / ред. тому: А.А. Бурячок, П.П. Доценко. К.: Наукова думка, 1973. 840 с.
7. Integration. *Cambridge Dictionary*. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/integration> (дата звернення: 22.02.2023)
8. Integration. *Longman Dictionary*. URL: <https://www.ldoceonline.com/dictionary/integration> (дата звернення: 22.02.2023)
9. Трегобчук В.М. Інтеграція. Енциклопедія сучасної України. URL: [http://esu.com.ua/search\\_articles.php?id=12384](http://esu.com.ua/search_articles.php?id=12384)(дата звернення: 22.02.2023)
10. Integration. Merriam-Webster Dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/integration> (дата звернення: 22.02.2023)
11. Энгельгардт В.А. Интегрatism – путь от простого к сложному в познании явлений жизни. *Вопросы философии*. 1970. № 11. С. 103–115.
12. Machlup F. A History of Thought on Economic Integration. New York: Columbia University Press. 1977. 323 p.

13. Measuring Productivity. Measurement of Aggregate and Industry-Level Productivity Growth OECD Manual. Organisation for Economic Co-operation and Development. 2000. 125 p.
14. Gaedicke H., von Eynern G. Die produktionswirtschaftliche Integration Europas: Eine Untersuchung über die Aussenhandelsverflechtung der europäischen Länder. Berlin: Junker u. Dünnhaupt. 1933.
15. Heckscher E. F. Mercantilism. Vol I. Lang, 1935. 472 p.
16. Грищенко Є.С., Скоробогатова Н.Є. Теоретичні аспекти визначення сутності міжнародної економічної інтеграції. *Економічний аналіз: зб. наук. Праць*. 2016. Том 24. № 1. С. 16-21.
17. Regional Economic Integration and its Effects on Economic Growth and Economic Welfare. *World Applied Sciences Journal*. 2012. Vol. 17 (10). P. 1349-1355.
18. Лещукова И.В. Сущность и формы международной экономической интеграции. *Инновационная наука*. 2017. №4-1. С. 127-129.
19. Klymovych N. Legal Mind Transformation On A View On Regional Economic Integration (EU Background). *European Political and Law Discourse*. 2019. Vol. 6. № 2. P. 47-52.
20. Balassa B. The Theory of Economic Integration. URL: [http://ieie.itam.mx/Alumnos2008/Theory%20of%20Economic%20Integration%20\(Belassa\).pdf](http://ieie.itam.mx/Alumnos2008/Theory%20of%20Economic%20Integration%20(Belassa).pdf) (дата звернення: 22.02.2023)
21. Kahnert F., Richards P., Stoutjesdijk E. Thomopoulos P. Economic integration among developing countries. Paris: Development Center of the Organization for Economic Co-operation and Development. 1969.
22. El-Agraa A.M. International Economic Integration. *International Trade*. London: Palgrave Macmillan, 1989. P. 151-193.
23. Śledziowska K. Theory of Economic Integration. Preferential Trade Agreements and the Multilateral Trade System. Uniwersytet Warszawski. 34 p.

24. Генеральна угода про торгівлю послугами 1994 р. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981\\_017#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_017#Text) (дата звернення: 22.02.2023)
25. Ніколенко Ю.В., Бобров В.Я., Лісогор Л.С. Політична економія. Центр учбової літератури. 2017. 632 с.
26. Ткаченко О. А. Економічні особливості міжнародної регіональної інтеграції. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Випуск 11. С. 113-116.
27. Невара Л.М., Котвицька К. Сучасний стан імплементації міжнародних кліматичних угод у національне законодавство держав. *Київський часопис права*. 2022. №4. С. 226-231.
28. Kyambalesa H. Africa: A rationale for economic integration. *Pambazuka News*. 16.10.2018. URL: [https://www.pambazuka.org/economics/africa-rationale-economic-integration?\\_\\_cf\\_chl\\_managed\\_tk\\_\\_=pmd\\_02dc333d951372d43c626f100729a6a1d933e01a-1626777767-0-gqNtZGzNAuKjcnBszQi6](https://www.pambazuka.org/economics/africa-rationale-economic-integration?__cf_chl_managed_tk__=pmd_02dc333d951372d43c626f100729a6a1d933e01a-1626777767-0-gqNtZGzNAuKjcnBszQi6). (дата звернення: 22.02.2023)
29. Moser P. Reasons for Regional Integration Agreements. *Intereconomics*. 1997. Vol. 32, Iss. 5. P. 225-229. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/140604/1/v32-i05-BF02929831.pdf> (дата звернення: 22.02.2023)
30. Mistry P. S. Africa's Record of Regional Cooperation and Integration. *African Affairs*. 2000. Vol. 99, №397. P. 560-575.
31. Дербеньова Я.В. Розвиток регіональної економічної інтеграції в сучасних умовах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2016. Вип. 9. С. 46-50.
32. Bartels L., Ortino F. Regional trade agreements and the WTO legal system. Oxford University Press. 2006. 604 p.

33. Ginsberg R. H. Demystifying the European Union: The Enduring Logic of Regional Integration. Rowman & Littlefield. 2007. 423 p.
34. Fukase E., Martin W. Free Trade Area Membership as a Stepping Stone to Development: The Case of ASEAN. World Bank Publications. 2001. 172 p.
35. Morschett D., Schramm-Klein H., Zentes J. Strategic International Management: Text and Cases. Springer, 2011. 470 p.
36. Martínez D. The world of work in the context of economic integration and trade liberalization. From the vantage point of the Americas. *Working Paper* No. 45. Policy Integration Department. International Labour Office. Geneva. October 2004. 105 p.
37. Gerber J. International Economics. Reading, Massachusetts. 1999. 340 p.
38. Marinov E. Economic Determinants of Regional Integration in Developing Countries. Proceedings of the 2nd Economics & Finance Conference. Vienna, Austria. 3-6 June 2014. P. 363-383.
39. Preferential Trade Agreement (PTA). Business dictionary. URL: <http://www.businessdictionary.com/definition/Preferential-Trade-Agreement-PTA.html> (дата звернення: 22.02.2023)
40. Резнічук М.С. Теоретичні засади економічної інтеграції. *Журнал європейського і порівняльного права*. 2018. С. 57-66.
41. Marinov E. Economic Determinants of Regional Integration in Developing Countries. *International Journal of Business and Management*. 2015. Vol. III. No. 3. P. 22-39.
42. World Trade Report 2011: The WTO and preferential trade agreements: From co-existence to the coherence. WTO. 2011. 252 p.
43. General Agreement on Tariffs and Trade 1994. World Trade Organization. 2010. 3 p.
44. Булатова О.В. Регіональна складова глобальних інтеграційних процесів: монографія. Донецьк: ДонНУ, 2012. 386 с.

45. EU-Japan Economic Partnership Agreement. Proposal for a Council Decision on the conclusion of the Economic Partnership Agreement between the European Union and Japan. Brussels, 18.4.2018. COM(2018) 192 final. 2018/0091(NLE). 25 p. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52018PC0192> (дата звернення: 22.02.2023)
46. Japan-EU EPA. Ministry of Foreign Affairs of Japan. 2019. URL: [https://www.mofa.go.jp/policy/economy/page6e\\_000013.html](https://www.mofa.go.jp/policy/economy/page6e_000013.html) 3 p. (дата звернення: 22.02.2023)
47. Key elements of the EU-Japan Economic Partnership Agreement. European Commission press-release. 12.12.2018. 5 p. URL: <https://trade.ec.europa.eu/doclib/press/index.cfm?id=1955> (дата звернення: 22.02.2023)
48. General Agreement on Trade in Services (Article I — XXVI). World Trade Organisation. 2011. 25 p.
49. Климович Н. Ю. Процес становлення міжнародно-правового регулювання регіональної економічної інтеграції Європейського Союзу. *Актуальні проблеми держави і права*. Вип. 82. 2019. С. 77-84.
50. Schuman Declaration of 9 May 1950 (Paris, Salon de l'Horloge du Quai d'Orsay). International Democracy Watch. 2012. 3 p.
51. Давиденко Д.В. Європейський Союз: історія створення й розвитку. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/9752/1/Davidenko.pdf> С. 110-116. (дата звернення: 22.02.2023)
52. Treaty Establishing the European Coal and Steel Community and Annexes I-III (Paris, 18 April 1951). European Coal and Steel Community. 1952. 302 p.
53. Address given by Jean Monnet during the inaugural session of the ECSC High Authority (Luxembourg City Hall, 10 August 1952). CVCE. 2010. 4 p.
54. Leal-Arcas R. EU Trade Law. Edward Elgar Publishing. 2019. 352 p.

55. Treaty establishing the European Atomic Energy Community 1957. European Coal and Steel Community. 1958. 54 p.
56. Mohamed S. European Community Law on the Free Movement of Capital and the Emu. Martinus Nijhoff Publishers. 1999. 399 p.
57. The European Parliament historical background. European Parliament. URL: <http://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/11/the-european-parliament-historical-background>. (дата звернення: 22.02.2023)
58. Treaty of Brussels (Merger Treaty). *Official Journal*. 13.7.1967. L 152. P. 2–17.
59. A Brief History of the EU. Malta Presidency. URL: <https://www.eu2017.mt/en/Pages/A-Brief-History-of-the-EU.aspx> . (дата звернення: 22.02.2023)
60. Single European Act. *Official Journal*. 29.06.1987. L 169. P. 1-28.
61. Wambach A., Bräutigam Y. The EU Single Market – 25 Years of Success with Room for Improvement. ZEW Statement. 25.05.2018. 3 p.
62. Treaty on European Union. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. 1992. 253 p.
63. Baltics in the European Union. URL: <http://www.ruseu.org/article.php?id=30>. (дата звернення: 22.02.2023)
64. Переформатування європейської інтеграції: можливості і ризики для асоціації Україна-ЄС. К.: Центр Разумкова, вид-во «Заповіт». 2018. 214 с.
65. Verdun A. Economic and Monetary Union. *European Union Politics*. Oxford University Press. 2016. P. 295-307.
66. Treaty between the Member States of the European Union and the Republic of Croatia concerning the accession of the Republic of Croatia to the European Union. *Official Journal*. 24.4.2012. L 112. P. 10–110.
67. Treaty of Amsterdam Amending the Treaty on European Union, the Treaties Establishing the European Communities and Certain Related Acts. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. 1997. 144 p.

68. Европейская интеграция / під ред. О. В. Буториной. М: Издательский Дом «Деловая литература». 2011. 720 с.
69. McNamara K. R. The Politics of Everyday Europe: Constructing Authority in the European Union. Oxford University Press. 2015. 208 p.
70. Кавешников Н.Ю. Лиссабонский договор и его последствия для развития ЕС. *Актуальные проблемы Европы*. 2010. №2. С. 54-76.
71. Consolidated version of The Treaty on the functioning of the European Union. *Official Journal of the European Union*. 26.10.2012. С 326. P. 47–390.
72. Treaty on Stability, Coordination and Governance in the Economic and Monetary Union (2 March 2012). European Commission. 2012. 24 p.
73. Communication from the Commission. A blueprint for a deep and genuine economic and monetary union. Launching a European Debate. European Commission. Brussels. 28.11.2012. COM(2012) 777 final. 52 p. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0777:FIN:EN:PDF>. (дата звернення: 22.02.2023)
74. Грицаєнко Л. Європейський Союз як організація sui generis. *Публічне право*. 2011. №1. С. 82-87.
75. Cocoşatu M. The Priority of European Law over National Law of EU Member States and the Direct Application of European Law. *Acta Universitatis Danubius. Administratio*. 2014. Vol 6, № 2.
76. Кулеба Д.І. Принцип наднаціональності у міжнародному праві. Наукова доповідь. К., 2011. 20 с.
77. Шпакович О. М. Роль суду Європейського Союзу в становленні та розвитку європейського права. *Українсько-грецький міжнародний науковий юридичний журнал «Порівняльно-правові дослідження»*. 2009. №1. С. 58-63.

78. Rule of Law: European Commission launches infringement procedure to protect judges in Poland from political control. European Commission – Press release. Brussels. 3.04.2019. 2 p.
79. de Búrca G., Morijn J. Strengthening EU rule of law protection: start with freedom of expression. *Euractiv*. 20.05.2019.
80. Rule of law in Hungary: Parliament calls on the EU to act. European Parliament. 12.09.2018. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20180906IPR12104/rule-of-law-in-hungary-parliament-calls-on-the-eu-to-act>. (дата звернення: 22.02.2023)
81. Röttgen N. The EU's response to Russia must be bold and unanimous. *The Guardian*. 12.12.2018.
82. Посашкова А.В. Процессы региональной интеграции: опыт Меркосур и ЕАЭС. *РФ и современный мир*. 2017. №4. С. 178-191.
83. Treaty Establishing a Common Market between the Argentine Republic, the Federal Republic of Brazil, the Republic of Paraguay and the Eastern Republic of Uruguay. 1992. 7 p. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%202140/v2140.pdf>. (дата звернення: 22.02.2023)
84. Suriname en Guyana officieel Geassocieerd Lid Mercosur. *De West*. 20.07.2015.
85. Felter C., Renwick D. Mercosur: South America's Fractious Trade Bloc. Council on Foreign Relations. 10.09.2018. 5 p.
86. Schipani A. Venezuela suspended from South American trade bloc. *Financial Times*. 5.08.2017.
87. Protocolo de Ushuaia sobre compromiso democrático en el Mercosur, la Republica de Bolivia y la Republica de Chile. Mercosur. 1998. 4 p. URL: <https://www.mercosur.int/documento/protocolo-ushuaia-compromiso-democratico-mercosur-bolivia-chile/>. (дата звернення: 22.02.2023)

88. Rotman E., Orrego Hoyos G., Romani M. A Guide to MERCOSUR Legal Research – Sources and Documents. Hauser Global Law School Program, New York University School of Law. July/August 2018. URL: [http://www.nyulawglobal.org/globalex/Mercosur1.html#\\_edn11](http://www.nyulawglobal.org/globalex/Mercosur1.html#_edn11). (дата звернення: 22.02.2023)
89. Mastropietro M. How can MERCOSUR move forward? Pluralist Economics Fellowship, Minerva Schools at KGI & The Network for Pluralist Economics. 2018. 8 p.
90. Vaidya A. K. Globalization: Encyclopedia of Trade, Labor, and Politics. ABC-CLIO. 2006. 968 p. P. 505.
91. Кошкуль Д. В. Меркосур: інтеграційний компроміс країн Южного конуса. *Вестник фінансового університету*. 2015. №3. С. 161-168. С. 162.
92. Additional Protocol to the Treaty of Asunción on the Institutional Structure of MERCOSUR (Ouro Preto - December 17, 1994). MERCOSUR. 1994. 7 p. URL: [http://www.sice.oas.org/trade/mrcsr/ourop/ourop\\_e.asp](http://www.sice.oas.org/trade/mrcsr/ourop/ourop_e.asp). (дата звернення: 22.02.2023)
93. Синковець Н.І. Міжнародна регуляторна співпраця країн Меркосур у сфері трудової міграції. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2017, № 6 Том 3. С. 200-204.
94. Momberg R. The Process of Private Law in Latin America: An Overview. The Future of Contract Law in Latin America. Hart Publishing. 2017. P. 3-22.
95. Cluster Report – Trade Integration in Latin America And The Caribbean. IMF Country Report No. 17/66. March 2017. 55 p.
96. ‘Listas Nacionales de Excepciones al Arancel Externo Común’, MERCOSUL/CMC/DEC N° 58/10. 6 p.
97. Mercosur RIP? *The Economist*. 14.07.2012.
98. Vaillant M. Deepening Integration of MERCOSUR: Dealing with Disparities Asymmetries and Disparities in the Economic Integration of a South-South

- Customs Union. Inter – American Development Bank. Integration and Regional Programs Department Regional Operations Department. 2010. URL: <https://publications.iadb.org/publications/english/document/Asymmetries-and-Disparities-in-the-Economic-Integration-of-a-South-South-Customs-Union.pdf>. (дата звернення: 22.02.2023)
99. Ермоленко А. А. Проблемы региональной интеграции в Латинской Америке на примере МЕРКОСУР. СПбГУ. 2018. 54 с.
100. Otero-Iglesias M. The Euro, The Dollar and the Global Financial Crisis: Currency challenges seen from emerging markets. Routledge. 2014. 262 p.
101. MERCOSUR Multilateral Agreement on Social Security. MERCOSUR Report number 3: July-December 1997. BID-INTAL. 1998. P. 34-37.
102. Acosta D., Finn V. MERCOSUR Residence Agreement (Unofficial English Translation). 2019. 4 p.
103. O Estatuto da Cidadania. Mercosul. URL: <http://www.mercosul.gov.br/index.php/o-mercossul-na-vida-do-cidadao/estatuto-da-cidadania>. (дата звернення: 22.02.2023)
104. Estatuto de Ciudadanía del Mercosur. Mercosur. 2011. 5 p.
105. Bown C., Tovar P. MERCOSUR is not really a free trade agreement, let alone a customs union. Vox. 17.09.2016.
106. Foxley A. Regional Trade Blocs: The Way to the Future? Carnegie Endowment for International Peace. 2010. 64 p.
107. Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay), Judgment. *International Court of Justice Reports*. 2010. P. 14-191.
108. Agreement for the Establishment of the Permanent Tripartite Commission for East African Co-operation (30 November 1993). Ministry of Foreign Affairs, Republic of Kenya. 1994. 10 p.
109. Зайченко Ю. І. Положення із захисту економічної конкуренції в регіональних торговельних угодах – правовий інструмент реагування

- держав на транскордонний вплив антиконкурентної поведінки. *Альманах міжнародного права*. 2017. Вип. 16. С. 32-43.
110. The East African Community Treaty. Signed on 30th November 1999, Entered into force on 7th July 2000 (Amended on 14th December, 2006 and on 20th August, 2007). EAC. 2016. 130 p.
  111. East African Community. Ministry of External Affairs of India. 2011. 3 p.
  112. Karuri K. South Sudan officially joins East African Community. *African News*. 15.04.2016.
  113. Apiko P. Understanding the East African Court of Justice. ECDPM. 2017. 23 p.
  114. A Quick Guide to the EAC Common Market Protocol. EASSI. 2018. 2 p.
  115. Protocol on the Establishment of the East African Customs Union. East African Community Secretariat. 2004. 45 p.
  116. Ожигина В. В. Беларусь — Восточноафриканское сообщество: состояние и динамика взаимной торговли. *Научные труды Белорусского государственного экономического университета*. 2017. Вып. 10. С. 328-338.
  117. Protocol on the Establishment of the East African Community Common Market. East African Community. 2012. 54 p.
  118. Burite J. East African Community: The trade ties that bind. *The Africa Report*. 8.03.2019.
  119. Protocol on the Establishment of the East African Monetary Union 2013. EAC. 2013. 19 p.
  120. Agreement Establishing a Tripartite Free Trade Area Among the Common Market for Eastern and Southern Africa, the East African Community and the Southern African Development Community (with signatures) 2015. Tralac. 2015. 7 p.

121. Харкова Л. О. Сучасні поглиблені та розширені митні союзи. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2013. № 4. С. 46-52.
122. Ціватий В. Г. Східна Африка: історико-культурні традиції та політико-дипломатичні здобутки (на прикладі Республіки Кенія). *Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід*. 2015. Вип. 22(1). С. 38-42.
123. Свірський В. С. Трансформація світової валютної системи в посткризовий період. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2015. №1. С. 65-70.
124. Резнік В. О. Регіональна інтеграція – шляхом до багатополюсного світу. *Проблеми розвитку економіки на національному та міжнародному рівні*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Тернопіль. 2015. С. 115-118.
125. Navyarimana M. Ready for a United States of East Africa? The wheels are already turning. *The East African*. 30.09.2018.
126. Yiga F. Politics interfering with trade in East African Community. *Deutsche Welle*. 12.09.2018.
127. Simukoko R. Successes and Failures of the East African Community. The Best of Africa. URL: <https://thebestofafrica.org/successes-and-failures-of-the-east-african-community/>. (дата звернення: 22.02.2023)
128. Haas M. *International Human Rights: A Comprehensive Introduction*. Routledge. 2013. 668 p.
129. Bill on Human Rights is Passed by EALA. East African Legislative Assembly press-release. 25.04.2012. 3 p.
130. Kadelbach S. *Judging International Human Rights: Courts of General Jurisdiction As Human Rights Courts*. Springer. 2018. 663 p. P. 233.
131. Кашкин С.Ю. Интеграционное право как перспективное направление развития юридической науки и образования. *Актуальные проблемы*

российского права. 2014. URL:  
<https://cyberleninka.ru/article/n/integratsionnoe-pravo-kak-perspektivnoe-napravlenie-razvitiya-yuridicheskoy-nauki-i-obrazovaniya>. (дата звернення: 22.02.2023)

132. Интеграционное право. Учебник. под. ред. С.Ю. Кашкина. М.: Проспект., 2016. 234 с.
133. Шумилов В.М. Международное экономическое право. М.: Юрайт, 2011. 345 с.
134. Казьмірик Ю.І. Юридична природа Євразійського економічного союзу. Дис. ... ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 - міжнародне право. К., 2018. 232 с.
135. Augenstein D. Integration through Law' Revisited: *The Making of the European Polity*. Ashgate Publishing, Ltd., 2013. 220 p.
136. Pescatore P. The Law of Integration. Emergence of a New Phenomenon in International Relations, Based on the Experience of the European Communities. Paris, 1974.
137. Международная интеграция и интеграционное право: Учебник /Под общей ред. В.А. Шамахова. Спб.: ИПЦ СЗИУ – фил. РАНХИГС, 2014. 880 с.
138. Azoulai L. “Integration through law” and us. *International Journal of Constitutional Law*. Vol. 14, Is. 2, April 2016, P. 449-463. URL: <https://doi.org/10.1093/icon/mow024>. (дата звернення: 22.02.2023)
139. Tribunal Permanente de Revision. Laudo N° 1/2005 Laudo Del Tribunal Permanente De Revision Constituido Para Entender En El Recurso De Revision Presentado Por La Republica Oriental Del Uruguay Contra El Laudo Arbitral Del Tribunal Arbitral Ad Hoc De Fecha 25 De Octubre De 2005 En La Controversia “Prohibicion De Importacion De Neumaticos Remoldeados Procedentes Del

- Uruguay”. 20 de Diciembre de 2005. URL: [http://www.sice.oas.org/dispute/mercosur/Laudo001\\_005\\_s.pdf](http://www.sice.oas.org/dispute/mercosur/Laudo001_005_s.pdf). (дата звернення: 22.02.2023)
140. Кашкин С.Ю. Интеграция в сфере судебной деятельности как важное направление развития интеграционного права. *Вестник ВГУ*. 2018. №1. С. 245-257.
141. Исполинов А. С. Что скрывается за броским термином «интеграционное правосудие»? *Право*. 2017. № 3. С. 105-120.
142. Agreement between the United States of America, the United Mexican States, and Canada. 7/1/20. URL: <https://ustr.gov/sites/default/files/files/agreements/FTA/USMCA/Text/31%20Dispute%20Settlement.pdf>. (дата звернення: 22.02.2023)
143. Fanenbruck C., Meißner L. Supranational Courts as Engines for Regional Integration? *KFG Working Paper* No. 66. November 2015. 32 p.
144. Brunet-Jailly E., Hurrelmann A., Verdun A. Conclusion. *European Union Governance and Policy Making: A Canadian Perspective*. University of Toronto Press. 2018. P. 379-404.
145. Pollard D.E.E. Supranationality and Regional Integration Courts. URL: [https://www.oas.org/es/sla/ddi/docs/publicaciones\\_digital\\_XXX\\_curso\\_derecho\\_internacional\\_2003\\_Duke\\_E\\_E\\_Pollard.pdf](https://www.oas.org/es/sla/ddi/docs/publicaciones_digital_XXX_curso_derecho_internacional_2003_Duke_E_E_Pollard.pdf). P. 269-282. (дата звернення: 22.02.2023)
146. Borchardt K.-D. *The ABC of Community Law*. European Commission. 2000. P. 25.
147. Costa O., Brack N. *How the EU Really Works*. Routledge. 2016. 274 p.
148. Рыжов В.Б. Международно-правовые модели региональных интеграционных объединений: на примере Европейского Союза, МЕРКОСУР и ЕврАзЭС. Автореф. к.ю.н. М., 2007. 20 с.

149. Kühn W.M. The Draft Protocol on the Creation of the Court of Justice of Mercosur – A new milestone in the judicialization of regional integration law. *Journal of the Belarusian State University. International Relations*. 2017. No. 2. P. 55-71.
150. Gakunga M. Close ties between regional and national courts critical to fortify regional integration. COMECA. March 2019. 2 p.
151. Reference for a Preliminary Ruling Under Article 34 of the Treaty made by the High Court of the Republic of Uganda In the Proceedings between the Attorney General of the Republic of Uganda and Tom Kyahurwenda. East African Court of Justice. July 2015. 31 p.
152. Vatsov M. European Integration Through Preliminary Rulings? The Case of the Bulgarian Constitutional Court. *German Law Journal*. 2015. Vol. 16 No. 06. P. 1591-1622.
153. Gregor J., Kupka P., Marušáková V. Reference for a preliminary ruling procedure as an (in)effective tool of judicial harmonisation of European Union law. *Themis*. 2018. 20 p.
154. Storey T. The Impact of EU Expansion on the Preliminary Rulings Procedure. After the First 50 years: The Future of European Law and Policy" conference, Institute of European Law, Birmingham Law School, University of Birmingham, 3rd July 2008. 18 p.
155. Messenger G. Reappraising the Jurisprudence of MERCOSUR: An Exercise in Regional Innovation or Malinchismo? *Transnational Dispute Management*. 2016. Vol. 13, issue 5. URL: <https://www.researchgate.net/publication/315112641>. (дата звернення: 22.02.2023)
156. Opong R. F. *Legal Aspects of Economic Integration in Africa*. Cambridge University Press. 2011. 265 p.

157. Пісов М. П. Правопорядок Європейського Союзу як окремий вид інтеграційного правопорядку. *Актуальні проблеми держави і права*. 2016. С. 151-158.
158. Jaeger M. Private Parties' Access to the Court of Regional (and SubRegional) Economic Integration Organisations: a Comparative Analysis. *Constitutionalising the EU Judicial System: Essays in Honour of Pernilla Lindh*. Bloomsbury Publishing. 2012.
159. Treaty Establishing the Caribbean Community (Chaguaramas, 4th July 1973). Caribbean Community. 1974. 46 p.
160. Revised Treaty of Chaguaramas Establishing The Caribbean Community Including The Caricom Single Market And Economy. CARICOM Secretariat. 2001. 270 p.
161. Kocken C. L. B., van Roozendaal G. C. Constructing the Caribbean Court of Justice: How Ideas Inform Institutional Choices. *Revista Europea de Estudios Latinoamericanos y del Caribe*. 2012. October 2012. Vol. 93. P. 95-112.
162. O'Brien D., Morano-Foadi S. The Caribbean Court of Justice and Legal Integration within CARICOM: Some Lessons from the European Community. *The Law and Practice of International Courts and Tribunals*. 2009. Vol. 8(3). P. 399-429.
163. Zilla C. Die Andengemeinschaft. *Handbuch Internationale Organisationen: Theoretische Grundlagen und Akteure*. Oldenbourg: Wissenschaftsverlag. 2012. P. 44-50.
164. Conway G. The Legal Reasoning of the Andean Court of Justice in Comparative Context. *iCourts Working Paper Series*. 2016. No. 56. 20 p.
165. Alter K. J., Helfer L. R. Nature or Nurture? Judicial Lawmaking in the European Court of Justice and the Andean Tribunal of Justice. *International Organisation*. 2010. Vol 64/4. P. 563-592.

166. Pollan T. Legal Framework for the Admission of FDI. Eleven International Publishing. 2006. 321 p.
167. Sanchez W. A. Peru and the Andean Community: Is it Time to Split? (5.5.2014). URL: <https://www.livinginperu.com/peru-and-the-andean-community-is-it-time-to-split-102877/>. (дата звернення: 22.02.2023)
168. Alter K. J. The Global Spread of European Style International Courts. *West European Politics*. 2012. Vol. 35/1. P. 135-154.
169. Alter K. J., Helfer L. R., Saldias O. Transplanting the European Court of Justice: The Experience of the Andean Tribunal of Justice. *American Journal of Comparative Law*. 2012. Vol. 60/3. P. 629-664.
170. Arnold C., Rittberger B. The Legalization of Dispute Resolution in Mercosur. *Journal of Politics in Latin America*. 2013. Vol. 5. P. 97–132. P. 102. <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1866802X1300500304>. (дата звернення: 22.02.2023)
171. Cavalcanti de Marotta P. V. Mercosul/Mercosur: Institutional Structure and Decision-Making Procedure. *Jornal RI*. Abril 2018.
172. Шумский Е. Н. Региональные экономические объединения постсоветских государств: организационно-правовое обеспечение процессов интеграции. *Беларуская навука*. 2010. С. 180-194.
173. Доклад о реализации основных направлений интеграции в рамках Евразийского экономического союза. Евразийская экономическая комиссия. 2018. 154 с.
174. Договор об учреждении Евразийского экономического сообщества (ред. от 06.10.2007, с изм. от 10.10.2014) (Подписан в г. Астане 10.10.2000). URL: [http://www.consultant.ru/document/cons\\_doc\\_LAW\\_106656/](http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_106656/). (дата звернення: 22.02.2023)
175. Статут суда Евразийского экономического сообщества (утратил силу с 01.01.2012 на основании решения Высшего Евразийского экономического

- совета от 19.12.2011 №583). Утвержден Решением Межгоссовета ЕврАзЭС от 27 апреля 2003 года N 122. Кодекс. URL: <http://docs.cntd.ru/document/902126375>. (дата звернення: 22.02.2023)
176. Статут Суда Евразийского экономического сообщества (с изменениями на 10 октября 2011 года) (действие приостановлено с 01.01.2015). Принят Решением Межгоссовета ЕврАзЭС (на уровне глав государств) от 5 июля 2010 года N 502. Кодекс. URL: <http://docs.cntd.ru/document/902279047>. (дата звернення: 22.02.2023)
177. Статут Суда Евразийского экономического союза (Приложение № 2 к Договору о Евразийском экономическом союзе от 29 мая 2014 года). URL: [http://www.consultant.ru/document/cons\\_doc\\_LAW\\_163855/](http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_163855/)
178. Компетенция Суда Евразийского экономического союза. Суд Евразийского экономического союза. URL: <http://courteurasian.org/page-22571>. (дата звернення: 22.02.2023)
179. Possi A. An Appraisal of the Functioning and Effectiveness of the East African Court of Justice. *Potchefstroom Electronic Law Journal*. 2018. Vol. 21. 42 p.
180. Ebobrah S., Tanoh A. Compendium of African Sub-regional Human Rights Documents. PULP, 2010. 510 p.
181. Vertrag über die Gründung der Europäischen Gemeinschaft für Kohle und Stahl. European Commission. 1952. 202 p.
182. Court of Justice of the European Union. Civitas. 2015. 2 p.
183. Комарова Т.В. Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС: монографія. Харків: Право. 2018. 528 с.
184. Information Guide Court of Justice of the European Union. Cardiff University. 2013. 14 p.

185. Treaty establishing the European Economic Community (Rome, 25 March 1957). Luxembourg: Publishing Services of the European Communities, [s.d.]. 1957. 378 p.
186. Judgment of the Court of 5 February 1963. - NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration. - Reference for a preliminary ruling: Tariefcommissie - Pays-Bas. - Case 26-62. *European Court reports*. 1963. P. 1.
187. Case 6-64. Judgment of the Court of 15 July 1964. - Flaminio Costa v E.N.E.L. - Reference for a preliminary ruling: Giudice conciliatore di Milano - Italy. *European Court reports*. 1964. P. 585.
188. Council Decision (ECSC, EEC, Euratom) 88/591 of 24 October 1988. *Official Journal*. 25.11.1988. L 319. P. 1.
189. Financial Penalties for Member States who fail to comply with Judgments of the European Court of Justice: European Commission clarifies rules. The European Commission. 2005. MEMO/05/482. 3 p.
190. van Bockel B. The Ne Bis in Idem Principle in EU Law. Kluwer Law International. 2010. 267 p.
191. Treaty of Nice amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts. *Official Journal*. 10.3.2001. C 80. P. 1–87.
192. Rules of Procedure of the European Union Civil Service Tribunal. *Official Journal*. 14.7.2014, L 206. P. 1-45.
193. Guinchard E. The end of the Civil Service Tribunal. *Altalex*. 28.11.2016.
194. The Treaty of Lisbon and the Court of Justice of the European Union. Court of Justice of the European Communities Press release. No. 104/09. 30.11.2009. 4 p.

195. Lenaerts K. The Contribution of the European Court of Justice to the Area of Freedom, Security and Justice. *The International and Comparative Law Quarterly*. 2010. Vol. 59, No. 2. P. 255-301.
196. Charter of Fundamental Rights of the European Union. *Official Journal*. C 326. 26.10.2012. P. 391–407.
197. Bojarski Ł., Hofbauer J. A., Mileszyk N. The European Charter of Fundamental Rights as a Living Instrument. Guidelines for a Civil Society. CFREU. 2014. 38 p.
198. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. *Official Journal of the European Union*. 9.05.2008. C 115.
199. Statute of the Court of Justice of the European Union (Consolidated Version). Court of Justice of the European Union. 2017. 21 p.
200. Rules of Procedure of the Court of Justice. *Official Journal of the European Union*. 29.9.2012. L 265/1. P. 9-42.
201. Rules of Procedure of the General Court of 4 March 2015, consolidated version as of 11 July 2018. European Union. 2018. 95 p.
202. Court of Justice of the EU – Council adopts reform of General Court. General Affairs Council press-release. 3.12.2015. 2 p.
203. Regulation (EU, Euratom) 2015/2422 of the European Parliament and of the Council of 16 December 2015 amending Protocol No 3 on the Statute of the Court of Justice of the European Union. *Official Journal*. 24.12.2015. L 341. P. 14-17.
204. Суд ЄС розглянув понад 1,5 тис. справ у 2017 році. Агентство правової та судової інформації. 23.03.2018.
205. Response of the Court of Justice to the Presidency's invitation to present new proposals on the procedures for increasing the number of Judges at the

- General Court of the European Union. Council of European Union. 2014. Doc. 144481. 11 p.
206. Regulation (EU, Euratom) 2016/1192 of the European Parliament and of the Council of 6 July 2016 on the transfer to the General Court of jurisdiction at first instance in disputes between the European Union and its servants. *Official Journal of the European Union*. 26.7.2016. L 200/137. P. 137-139.
207. Schütze R., Tridimas T. Oxford Principles of European Union Law: Volume 1: The European Union Legal Order. Oxford University Press. 2018. 1149 p.
208. Tamm D. The History of the Court of Justice of the European Union Since its Origin. The Court of Justice and the Construction of Europe: Analyses and Perspectives on Sixty Years of Case-law - La Cour de Justice et la Construction de l'Europe: Analyses et Perspectives de Soixante Ans de Jurisprudence. P. 9-35.
209. Southern Common Market (MERCOSUR) Agreement 1991. World Trade Law Project. 2014. 14 p.
210. Biukovic L. Dispute Resolution Mechanisms and Regional Trade Agreements: South American and Caribbean Modalities. *UC Davis Journal of International Law and Policy*. 2008. Vol. 14. P. 255-296.
211. System of Southern Common Market (MERCOSUR) Agreement. University of Notre Dame. 2014. 17 p.
212. Dispute Settlement Regional Approaches. Mercosur. United Nations. 2003. UNCTAD/EDM/Misc.232/Add.28. 46 p.
213. MERCOSUR/CMC/DEC. N°01/91: Protocol de Brasilia for the Solution of Controversies. MERCOSUR. 2015. 6 p.
214. Kühnhardt L. Region-building: The Global Proliferation of Regional Integration. Berghahn Books. 2010. 512 p.
215. Protocol of Olivos for Dispute Settlement in Mercosur 1992. Mercosur. 2016. 31 p.

216. Berry E. Review: The Legalization of Dispute Resolution in Mercosur. October 24, 2016. URL: <https://www.panoramas.pitt.edu/economy-and-development/review-legalization-dispute-resolution-mercosur>. (дата звернення: 22.02.2023)
217. Opinión Consultiva 1/2008 del Tribunal Permanente de Revisión constituído para entender en la solicitud cursada por la Suprema Corte de Justicia de la República Oriental del Uruguay con relación a los autos del Juzgado Letrado de Primera Instancia en lo Civil de 1º turno IUE 2-32247/07 ‘Sucesión Carlos Schnek y otros c/Ministerio de Economía y Finanzas y otros. Cobro de pesos’. URL: <https://www.mercosur.int/documento/opinion-consultiva-01-2008/>. (дата звернення: 22.02.2023)
218. Bakker F. Economic asymmetry and institutional shortfall in Mercosur. CIFE. 2013. 62 p.
219. de Azevedo Cunha M. V. The Judicial System of Mercosur: Is there Administrative Justice? *ILLJ*. 2007. 17 p.
220. When the Multilateral Meets the Regionals: Regional Trade Agreements at the WTO Dispute Settlement. 32 p.
221. Scotti L., Klein Vieira L. La creación de un tribunal de justicia: Un paso ineludible para el fortalecimiento del Mercosur. Balances y perspectivas a 20 años de la constitución del Mercosur. Buenos Aires. 2013. P. 151-170.
222. Kühn W.M. The Draft Protocol on the Creation of the Court of Justice of Mercosur. A New Milestone in the Judicialisation of Regional Integration Law. *Anuario Mexicano de Derecho Internacional*. 2017. Vol. 17. P. 405-442. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1870465417300399#fn0080> (дата звернення: 22.02.2023)
223. Possi A. The East African Court of Justice; Towards Effective Protection of Human Rights in The East African Community. *LLD Thesis, University of Pretoria*. 2014. P. 111-113.

224. Ндженга Л. Н. Деятельность суда восточноафриканского сообщества (ВАС). *Евразийский юридический журнал*. 2015. №12(92).
225. Ruhangisa J. E. Role of East African Court of Justice in the realization of Customs Union and Common Market. A Paper for Presentation During the Inter-Parliamentary Relations Seminar (Nanyuki V). Burundi National Assembly, Bujumbura, Burundi. 2010. 17 p.
226. Nkusi F. K. EACJ: Sensitization must be stepped up. *The New Times*. 25.06.2018.
227. Court Decisions. East African Court of Justice. URL: [http://eacj.eac.int/?page\\_id=2414](http://eacj.eac.int/?page_id=2414). (дата звернення: 22.02.2023)
228. Court concurs with the SG that the Council of Ministers is responsible for determining the extended jurisdiction of EACJ. EACJ. 27.01.2014. 4 p.
229. East African Court of Justice Rules of Arbitration 2012. East African Court of Justice. 2012. 20 p.
230. The East African Court of Justice Rules of Procedure 2013. East African Community. 2013. 108 p.
231. Ruhangisa J.E. The East African Court of Justice: Ten Years of Operation. Sensitisation Workshop on the Role of the EACJ in the EAC Integration. Kampala 1-2 November 2011. 36 p.
232. Democratic Party v Secretary General of the EAC Appeal No 1/2014. Judgment. 28 July 2015. The East African Court of Justice. 2015. 29 p.
233. Alcon Intl Ltd v Standard Chartered Bank of Uganda Ref No 6/2010 (2 September 2013). The East African Court of Justice. 2013. 16 p.
234. Komu v Attorney General of Tanzania Ref No 7/2010 (26 September 2014). The East African Court of Justice. 2014. 8 p.
235. Protocol on the Establishment of the East African Community Common Market 2009. East African Community. 2010. 54 p.

236. Protocol on the Establishment of the East African Customs Union 2004. East African Community Secretariat. 2004. 42 p.
237. Judgment of the Court. Appeal No. 1 of 2009 between Attorney General of Kenya and Prof. Anyang' Nyong'o & 10 Others. The East African Court of Justice, Holden at Nairobi, Kenya. Appellate Division. 26 p.
238. Nyathi M. The Southern African Development Community and Law. Springer. 2018. 233 p.
239. Орлова Ю.М. Взаимодействие Суда ЕС с международными и национальными судебными учреждениями. Автореф. дисс. К.ю.н. Казань. 2005. 18 с.
240. Saurugger S., Terpan F. The Court of Justice of the European Union and the Politics of Law. Macmillan International Higher Education. 2016. 272 p.
241. The Institution General Presentation. The Court of Justice of the European Union. URL: [https://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2\\_6999/en/](https://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_6999/en/). (дата звернення: 22.02.2023)
242. Яворська І.М. Роль і значення Суду ЄС у системі органів Європейського Союзу. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2015. Випуск 37. Частина 2. С. 82–88.
243. Rosas A. The European Court of Justice: Do all roads lead to Luxembourg? *Policy Insights*. February 2019. No. 2019/03.
244. Court of Justice of the European Union (CJEU). European Union. URL: [https://europa.eu/european-union/about-eu/institutions-bodies/court-justice\\_en#composition](https://europa.eu/european-union/about-eu/institutions-bodies/court-justice_en#composition). (дата звернення: 22.02.2023)
245. Foster N. Blackstone's EU Treaties & Legislation 2015-2016. Oxford University Press. 2015. 696 p.
246. 2013/336/EU: Council Decision of 25 June 2013 increasing the number of Advocates-General of the Court of Justice of the European Union. *Official Journal*. 29.6.2013. L 179. P. 92.

247. Кривова М.В. Организация и юрисдикция Суда ЕС: теория и практика: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. М., 2004. 18 с.
248. Яворська І.М. Правовий статус та функції суду Європейського Союзу. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2012. Вип. 29. С. 95-105.
249. Drury P. Core EU Legislation 2018–19. Macmillan International Higher Education. 2018. 602 p.
250. Schütze R. EU Treaties and Legislation. Cambridge University Press. 2018. 802 p.
251. Agreement on the European Economic Area (Final Act, Joint Declarations, Declarations by the Governments of the Member States of the Community and the EFTA States, Arrangements, Agreed Minutes, Declarations by one or several of the Contracting Parties of the Agreement on the European Economic Area). *Official Journal*. 3.1.1994. L 1. P. 3–522.
252. Гараджаев Д.Я. Конституционный Суд Азербайджанской Республики: теория и практика. Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук: специальность 12.00.02 – конституционное право; муниципальное право. Одесса, 2017. 486 с.
253. Composition of the Court of Justice. Court of Justice of the European Union. URL: [https://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2\\_7024/en/#composition](https://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_7024/en/#composition). (дата звернення: 22.02.2023)
254. Краєвська О., Утко Г. Трансформація інституційно-правової системи ЄС за Лісабонським договором. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2012. Випуск 30. С. 93-102.
255. Activity Report of the Panel Provided for by Article 255 of the Treaty on the Functioning of the European Union. European Union. 2018. 56 p.
256. Кривова М.В. Организация и юрисдикция Суда ЕС: теория и практика: дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. М., 2004. 195 с.

257. Morano-Foadi S., Neller J. Fairhurst's Law of the European Union. Pearson UK. 2018. 680 p.
258. Baudenbacher C., Clifton M.J. Courts of regional economic and political integration agreements. *The Oxford Handbook of International Adjudication*. /C. P. R. Romano et al. (eds). Ox., 2014. P. 250-277.
259. Dispute Settlement within the Southern Common Market (MERCOSUR). ECLAC Division of International Trade and Integration. 2018. 5 p.
260. O'Keefe T. A. Dispute Resolution in Mercosur. 19 p.
261. Chase C., Yanovich A., Crawford J.-A., Ugaz P. Mapping of Dispute Settlement Mechanisms in Regional Trade Agreements – Innovative or Variations on a Theme? World Trade Organization. Economic Research and Statistics Division. Staff Working Paper ERSD-2013-07. 2013. 58 p.
262. 1992 Protocol of Olivos. Oxford University Press. 2008. 28 p.
263. Leathley C. International Dispute Resolution in Latin America: An Institutional Overview. Kluwer Law International B.V. 2007. 414 p.
264. MERCOSUR/GMC/RES N°42/97. Normas Generales Relativas a Los Funcionarios de la Sam. Mercosur. 1998. 5 p.
265. Pont M. L. Southern American Common Market. International Democracy Watch. 2011. 74 p.
266. Thuo Gathii J. The East African Court of Justice. *International Court Authority* (M. R. Madsen ed.). Oxford University Press. 2018. P. 59-81.
267. Enabulele A., Bazuaye B. Teachings on Basic Topics in Public International Law. *Ambik Press*. 2014. P. 344.
268. Tembo S. The Human Rights Jurisdiction of the SADC Tribunal and the East African Court of Justice: legal and political implications. University of Kwa-Zulu Natal. 2016. 133 p.

269. The Treaty for the Establishment of the East African Community (EAC). 1999. URL: [https://www.jus.uio.no/english/services/library/treaties/09/9-05/east\\_africa\\_economic.xml#treaty-header1-8](https://www.jus.uio.no/english/services/library/treaties/09/9-05/east_africa_economic.xml#treaty-header1-8). (дата звернення: 22.02.2023)
270. Nsekela H. R. Overview of the East African Court of Justice. Sensitisation Workshop on the Role of the EACJ in the EAC Integration, Imperial Royale Hotel. Kampala, Uganda. November, 2011. 14 p.
271. Mwunika H. H. Regional Human Right Systems: Challenges facing the East African Court of Justice in realizing Human Rights within the East African Community. The University of Iringa. 2013. 13 p.
272. Treaty for the Establishment of the East African Community. East African Community. 2012. 118 p.
273. Botchway F. Documents in International Economic Law. Taylor & Francis. 2006. 2338 p.
274. Комарова Т.В. Суд Європейського Союзу та міжнародний правопорядок. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2012. Вип. 108(1). С. 219-224.
275. Липко А.Ю. Особливості преюдиціальної компетенції суду Європейського Союзу. *Європейська інтеграція в контексті сучасної геополітики*: зб. наук. ст. за матеріалами наук. конф., м. Харків, 24 трав. 2016 р. Харків. 2016. С. 405-409.
276. Hartley T.C. The Foundations of European Union Law. OUP Oxford. 2010. 501 p.
277. Rosas A. Recent Case Law of the European Court of Justice relating to Article 218 TFEU. *The EU as a Global Actor Bridging Legal Theory and Practice* /J. Czuczai and F. Naert eds. Leiden, Brill/Nijhoff. 2017. P. 365-379.
278. De Baere G. Constitutional Principles of EU External Relations. Oxford University Press. 2008. 408 p.

279. Медведєва М.О. Консультативна юрисдикція міжнародних судів. *Український часопис міжнародного права*. №2. 2021. С. 74-77.
280. Фастовець А.С. До питання про тлумачення права Європейського Союзу Судом справедливості Європейського Союзу в межах реалізації преюдиціальної юрисдикції. *Порівняльно-аналітичне право*. №2. 2015. С. 320-323.
281. Mercosur Free Trade Agreement. Southern Common Market (Mercosur) Agreement 1991. *WorldTradeLaw*. 2016. 7 p.
282. Шебанова Н.А. Меркосур: Правовые аспекты создания и функционирования новой латиноамериканской интеграции. *Труды Института государства и права РАН*. 2015. №3.
283. Brazil Proposes a MERCOSUR Investment Agreement. *VID*. 29.10.2015. 3 p.
284. Рафалюк Е.Е. Международные суды и интеграция в Латинской Америке. *Юридический журнал*. 2012. №4.
285. Єделєв РС Міжнародна організація праці: 100 років розвитку міжнародного права. *Український часопис міжнародного права*. 2019. № 3. С. 96-108.
286. Chidede T., Gitinywa L. Dispute settlement in the East African Community (1.10.2018). *Tralac*. URL: <https://www.tralac.org/blog/article/13528-dispute-settlement-in-the-east-african-community-eac.html>. (дата звернення: 22.02.2023)
287. Reference No. 1 of 2011. Case of The East African Law Society Versus the Secretary General of the East African Community. Judgment of The Court. *EACJ*. 2013. 42 p.
288. Ugirashebuja E. Preliminary References under EAC Law. *East African Community Law: Institutional, Substantive and Comparative EU Aspects*. 2017. P. 265-274.

289. Ugirashebuja E. East African Court of Justice Jurisdiction. Strathmore Law School. URL: <https://www.strathmore.edu/news/east-african-court-of-justice-jurisdiction-by-justice-dr-emmanuel-ugirashebuja/>. (дата звернення: 22.02.2023)
290. East African Court of Justice. The International Justice Resource Center. URL: <https://ijrcenter.org/regional-communities/east-african-court-of-justice/>. (дата звернення: 22.02.2023)
291. Possi A. It's official: The East African Court of Justice can now adjudicate human rights cases. *AfricLaw* (1.02.2016). URL: <https://africlaw.com/2016/02/01/its-official-the-east-african-court-of-justice-can-now-adjudicate-human-rights-cases/>. (дата звернення: 22.02.2023)
292. Milej T. P. Human Rights Protection by International Courts – What Role for the East African Court of Justice? *African Journal of International and Comparative Law*. 2018. Vol. 26. No. 1. P. 108-129.
293. East African Court overturns Tanzania's newspaper ban. *Media Defence Initiative*. June 2018. 2 p.
294. Ntezilyayo F. The East African Court of Justice's Arbitral Jurisdiction over Commercial Contract Disputes (18.03.2016). *AILA Blog*: URL: <http://blogaila.com/2016/03/18/the-east-african-court-of-justices-arbitral-jurisdiction-over-commercial-contract-disputes-by-dr-faustin-ntezilyayo/>. (дата звернення: 22.02.2023)
295. The East African Court of Justice: The hard road to independent institutions and human rights jurisdiction. *ECDPM*. 2017. 3 p.
296. Nalule V.R. *Energy Poverty and Access Challenges in Sub-Saharan Africa: The role of regionalism*. Springer. 2018. 217 p.
297. Smith R. K. M. *Core EU Legislation 2016-17*. Palgrave. 2017. 528 p.
298. New Rules of Procedure of the European Union Court of Justice: what's new? *KSLR EU Law Blog*. URL:

- <https://blogs.kcl.ac.uk/kslreuropeanlawblog/?p=262>. (дата звернення: 22.02.2023)
299. Composition of CJEU. European Union. URL: [https://europa.eu/european-union/about-eu/institutions-bodies/court-justice\\_en#composition](https://europa.eu/european-union/about-eu/institutions-bodies/court-justice_en#composition). (дата звернення: 22.02.2023)
300. Dinnage J., Murphy J. F. The Constitutional Law of the European Union: Documentary Supplement. LexisNexis Matthew Bender, 2008. 157 p.
301. Consolidated version of the Rules of Procedure of the Court of Justice of 25 September 2012. European Union. 2012. 79 p.
302. Foster N. Blackstone's EU Treaties and Legislation 2014-2015. Oxford University Press. 2014. 688 p.
303. de Paiva Muniz J. T., Palhares Basílio A. T. Arbitration Law of Brazil: Practice and Procedure. Juris Publishing, Inc. 2006. 678 p.
304. Susani N. Dispute Settlement. *The Law of MERCOSUR* (M. Filho, L. Lixinski et al. eds). Bloomsbury Publishing. 2010. P. 73-86.
305. Porges A. Dispute Settlement. *Preferential Trade Agreement Policies for Development*. World Bank Publications. 2011. P. 467-501.
306. Krapohl S., Faude B., Dinkel J. Judicial Integration in the Americas? A Comparison of Dispute Settlement in NAFTA and MERCOSUR. *Comparative Regional Integration. Europe and beyond* /Finn Laursen (ed.). Abingdon: Ashgate. 2010. P. 169-192.
307. Seatzu F. The Southern Common Market (Mercosur). *Latin American and Caribbean International Institutional Law* / M. Odello, F. Seatzu eds. Springer. 2015. P. 159-192.
308. Yusuf A. A. African Yearbook of International Law. *Annuaire Africain De Droit International*. Martinus Nijhoff Publishers. 2001. 576 p.

309. Thuo Gathii J. The COMESA Court of Justice. The Legitimacy of International Trade Courts and Tribunals (R. Howse, H. Ruiz-Fabri ed. et al. Cambridge University Press. 2018. P. 314-348.
310. Advisory Opinion in the Matter of a Request by the Council of Ministers of the East African Community for an Advisory Opinion Made Pursuant to Articles 14 (4) and 36 of the Treaty for the Establishment of the East African Community and Rule 75 (4) of the East African Court of Justice Rules of Procedure, 2013. East African Court of Justice. 2015. 42 p.
311. Guidelines on a Reference From National Courts for a Preliminary Ruling. Information Note. EACJ. 2012. 5 p.
312. East African Court of Justice. 2011. Sitenda Sebalu v Secretary General of EAC Reference No.1 of 2010. 30 June 2011. First Instance Division. P. 40
313. Энтин Л.М. Право Европейского Союза. новый этап эволюции: 2009–2017 годы. М.: Изд-во «Аксиом», 2009. 304 с.
314. Кротінов В. Суд Європейського Союзу як учасник європейського врядування: Правові аспекти. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2013 № 1. С. 43-50
315. Решота В. Загальний Суд та Суд публічної служби у судовій системі ЄС. *Науковий вісник «Демократичне врядування»*. № 10. 2012. URL: [http://lvivacademy.com/vidavnitstvo\\_1/visnik10/fail/Reshota.pdf](http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik10/fail/Reshota.pdf). (дата звернення: 22.02.2023)
316. Комарова Т.В. Практика Суду справедливості ЄС та конституціоналізація права Європейського Союзу. *Правова держава*. № 29. 2018. С. 123-129
317. Муравйов В.І. Вступ до права Європейського Союзу: Підручник. К: ВПЦ «Київський університет», 2007. 303 с.
318. Beck G. The Legal Reasoning of the Court of Justice of the EU. Oxford: Hart Publishing.; 2013

319. Mikelsone G. The Binding Force of the Case Law of the Court of Justice of the European Union. *Jurisprudencija*. 2013. Vol.20 (2). P. 469-495
320. Brown N.L., Kennedy T. The Court of Justice of the European Communities. – 4 th ed. London : Sweet & Maxwell, 1995. 439 p.
321. Орлова Ю.М. Суд ЕС и правовая интеграция государств – членов Европейского Союза. *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского, Право*. 2014, № 6. С. 142–145.
322. Андриенко Я.П. Роль суда ЕС в формировании Европейского правового пространства : Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10.Москва, 2004. 182 с.
323. Baptista L.O. MERCOSUR, its institutions and juridical structure. URL: [http://ctrc.sice.oas.org/geograph/south/mstit2\\_e.pdf](http://ctrc.sice.oas.org/geograph/south/mstit2_e.pdf). (дата звернения: 22.02.2023)
324. Case 11-70. Judgment of the Court of 17 December 1970. - Internationale Handelsgesellschaft mbH v Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel. - Reference for a preliminary ruling: Verwaltungsgericht Frankfurt am Main - Germany. *European Court reports*. 1970. P. 1125.
325. Case 22-70. Judgment of the Court of 31 March 1971. - Commission of the European Communities v Council of the European Communities. - European Agreement on Road Transport. *European Court reports*. 1971. P. 263.
326. Joined cases C-6/90 and C-9/90. Judgment of the Court of 19 November 1991. - Andrea Francovich and Danila Bonifaci and others v Italian Republic. *European Court reports*. 1991. P. I-05357
327. Case C-471/98. Judgment of the Court of 5 November 2002. - Commission of the European Communities v Kingdom of Belgium. *European Court reports*. 2002. P. I-09681.

328. Acquis ЄС у сфері цивільної авіації та перспективи адаптації законодавства України у світлі підписання та набуття чинності Угоди про спільний авіаційний простір між Україною та ЄС. URL: <https://just.odessa.gov.ua/files/upload/files/201409230000007272.doc>. (дата звернення: 22.02.2023)
329. Case 240/83, Judgment of the Court of 7 February 1985. Procureur de la République v Association de défense des brûleurs d'huiles usagées (ADBHU). *European Court Reports*. 1985. p. 531
330. Case C-321/95 P. Judgment of the Court of 2 April 1998. Stichting Greenpeace Council (Greenpeace International) and Others v Commission of the European Communities. *European Court reports*. 1998. P. I-01651.
331. Микієвич М.М., Андрусевич Н.І., Будякова Т.О. Європейське право навколишнього середовища. Навчальний посібник. Львів, 2004. URL: [http://epl.org.ua/images/pdf/people/EUROPEAN\\_UNION\\_ENVIRONMENTAL\\_LAW.pdf](http://epl.org.ua/images/pdf/people/EUROPEAN_UNION_ENVIRONMENTAL_LAW.pdf). (дата звернення: 22.02.2023)
332. Case C-176/03. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 13 September 2005. Commission of the European Communities v Council of the European Union. Action for annulment. *European Court Reports*. 2005. P. I-07879.
333. Competences of the Court of Justice of the European Union. URL: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/12/competences-of-the-court-of-justice-of-the-european-union>. (дата звернення: 22.02.2023)
334. Смирнова К.В. Правове регулювання конкуренції в Європейському Союзі: теорія і практика : монографія. Одеса: Фенікс, 2015. 432 с
335. Гріненко О.О. Правове регулювання зовнішніх зносин Європейського Союзу. монографі. К.: Фенікс, 2011. 448 с.

336. Gathii T. Mission Creep or a Search for Relevance: The East African Court of Justice's Human Rights Strategy. *Duke Journal of Comparative and International Law*. 2014. № 24. P. 249.
337. Alter K.J., Gathii J.T., Helfer L.R.. Backlash against International Courts in West, East and Southern Africa: Causes and Consequences. *The European Journal of International Law*. Vol. 27 . № 2. 2016. P. 293-328.
338. Apiko Ph. Understanding The East African Court of Justice. The hard road to independent institutions and human rights jurisdiction.2017. URL: <https://ecdpm.org/wp-content/uploads/EACJ-Background-Paper-PEDRO-Political-Economy-Dynamics-Regional-Organisations-Africa-ECDPM-2017.pdf>. (дата звернення: 22.02.2023)
339. EACJ, Katabazi v Sec'y Gen. of the E. African Cmty, Reference No. 1 of 2007, 1 November 2007, P. 1-2.
340. SADC Tribunal, Campbell and Others v Zimbabwe (Merits), Case No. SADC (T) 2/2007, 28 November 2008, P. 4. URL: <https://assets.documentcloud.org/documents/217670/campbell-v-zimbabwe-case-no-2-2007-ruling.pdf>. (дата звернення: 22.02.2023)
341. Treaty of the Southern African Development Community (SADC Treaty). URL: [http://www.sadc.int/files/8613/5292/8378/Declaration\\_Treaty\\_of\\_SADC.pdf](http://www.sadc.int/files/8613/5292/8378/Declaration_Treaty_of_SADC.pdf). (дата звернення: 22.02.2023)
342. EACJ, Anyang Nyong'o v. Attorney General of Kenya, Reference No. 1 of 2006, 27 November 2006. URL: [http://eacj.huriweb.org/wp-content/uploads/2006/11/EACJ\\_rulling\\_on\\_injunction\\_ref\\_No1\\_2006.pdf](http://eacj.huriweb.org/wp-content/uploads/2006/11/EACJ_rulling_on_injunction_ref_No1_2006.pdf). (дата звернення: 22.02.2023)
343. Speech delivered by Kenyan President Kibaki, 8th EAC Summit, Arusha Tanzania, 30 November 2006. URL: [www.jaluo.com/wangwach/1206/Leo\\_Odera\\_Omolo120106a.html](http://www.jaluo.com/wangwach/1206/Leo_Odera_Omolo120106a.html). (дата звернення: 22.02.2023)

344. Onoria P. Botched-Up Elections, Treaty Amendments and Judicial Independence in the East African Community. *Journal of African Law*. 2010. № 54. P. 74-84.
345. Communique of the Summit of the EAC Summit, 30 November 2006. URL: <https://gazettes.africa/archive/eac/2007/eac-gazette-dated-2007-12-30-no-4.pdf>. (дата звернення: 22.02.2023)
346. East African Law Society (EALS), No Integration without the Rule of Law, Press Release, 4 December 2006, at 2.
347. EACJ, East African Law Society and 4 others v. Attorney General of Kenya and 3 others, Reference No. 3 of 2007, 30 August 2008. URL: <https://www.eacj.org//wp-content/uploads/2012/11/Ref-3-of-2007.pdf>. (дата звернення: 22.02.2023)
348. East African Community (Election of Members of Assembly) Rules, 2007, adopted by the Parliament of Kenya, 23 May 2007. Elections under these rules were held on 29 May 2007. Election of Members of the EALA, *Kenya Gazette Notice*. №. 4873, vol. 109, No. 37, 31 May 2007.
349. East African Court of Justice. 2011. Independent Medico Legal Unit v Attorney General of Kenya, Reference No. 3 of 2010. 29 June 2011, First Instance Division. URL: <https://www.eacj.org//wp-content/uploads/2012/11/3-of-20101.pdf>. (дата звернення: 22.02.2023)
350. East African Court of Justice. 2012. Independent Medico Legal Unit v Attorney General of Kenya, Appeal No. 2 of 2012. 1 March 2012. Appellate Division. URL: <https://www.eacj.org//wp-content/uploads/2012/11/appeal-no-1-of-20112.pdf>. (дата звернення: 22.02.2023)
351. East African Court of Justice. 2013. Omar Awadh and 6 Others v Attorney General of Uganda, Appeal No. 2 of 2012, 15 April 2013. Appellate Division. URL:

[https://www.eacj.org/wp-content/uploads/2013/09/AG\\_Uganda\\_v\\_Omar\\_Awadh\\_and\\_6\\_Others.pdf](https://www.eacj.org/wp-content/uploads/2013/09/AG_Uganda_v_Omar_Awadh_and_6_Others.pdf).

(дата звернення: 22.02.2023)

352. E.g., Southern African Litigation Centre, Re: Submissions made by the Minister of Justice, Zimbabwe, as to the Legal Competence of the SADC Tribunal, The Enforceability of its Decisions, and the Legal obligations of the Zimbabwean Government, 22 September 2010. URL: <https://groups.yahoo.com/neo/groups/zimsite/conversations/topics/40556>. (дата звернення: 22.02.2023)
353. Bell A. Top African Court “Powerless” to Reinstate SADC Tribunal. *SW Radio Africa*. 6 March 2014. URL: [www.tralac.org/news/article/5511-top-african-court-powerless-to-reinstate-sadc-tribunal.html](http://www.tralac.org/news/article/5511-top-african-court-powerless-to-reinstate-sadc-tribunal.html). (дата звернення: 22.02.2023)
354. Draft Protocol of the SADC Tribunal, 18 August 2014, Art. 50 (copy on file with authors); see also G. Erasmus, The New Protocol for the SADC Tribunal: Jurisdictional Changes and Implications for SADC Community Law, TRALAC Working Paper No. US15WP/2015 (January 2015). URL: [www.tralac.org/publications/article/6900-the-new-protocol-for-the-sadc-tribunal-jurisdictional-changes-and-implications-for-sadc-community-law.html#downloads](http://www.tralac.org/publications/article/6900-the-new-protocol-for-the-sadc-tribunal-jurisdictional-changes-and-implications-for-sadc-community-law.html#downloads). (дата звернення: 22.02.2023)
355. Laudo del Tribunal Arbitral ‘AD HOC’ del MERCOSUR Constituido para Entender de la Controversia Presentada por la Republica del Uruguay a la Republica Argentina sobre ‘Omision del Estado Argentino en Adoptar Medidas Apropriadas para Prevenir y/o Hacer Cesar los Impedimentos a la Libre Circulation Derivados de los Cortes en el Territorio Argentino de Vlas de Acceso a los Puentes Internacionales Gral. San Martin y Gral. Artigas que Unen la Republica Argentina con la Republica Oriental del Uruguay’. URL: [https://www.tprmercosur.org/es/docum/laudos/Laudo\\_arb\\_omision\\_estado\\_arg](https://www.tprmercosur.org/es/docum/laudos/Laudo_arb_omision_estado_arg).

- pdf. (дата звернення: 22.02.2023)
356. Laudo del Tribunal AD HOC del MERCOSUR Constituido para la Controversia sobre Comunicados N° 37 del 17 de diciembre de 1997 y N° 7 del 20 de febrero de 1998 del Departamento de Operaciones de Comercio Exterior (DECEX) de la Secretaria de Comercio Exterior (SECEX): Aplicacion de Medidas Restrictivas al Comercio Reciproco. URL: [http://www.sice.oas.org/Dispute/mercosur/laudoI\\_s.asp](http://www.sice.oas.org/Dispute/mercosur/laudoI_s.asp). п. 50. (дата звернення: 22.02.2023)
357. El Derecho de la integration en America Latina, 1979-1982 /ER Conesa & JL Oria (eds). INTAL 1983.
358. Opinion Consultiva 1/2007 del Tribunal Permanente de Revision constituido para entender en la petition de Opinion Consultiva presentada por la Senora Jueza de Primera Instancia en lo Civil y comercial del Primer Turno de la jurisdiction de Asuncion, Paraguay, Magistrada Maria Angelica Calvo, en los autos caratulados ‘Norte S.A. Imp. Exp. c/ Laboratorios Northia Sociedad Anonima, Comercial, Industrial, Financiera, Inmobiliaria y Agropecuaria s/ Indemnizacion de Danos y Perjuicios y Lucro Cesante’, via la Excma. Corte Suprema de Justicia del Paraguay, recibida por este Tribunal en fecha 21 de diciembre de 2006. URL: <https://www.mercosur.int/documento/opinion-consultiva-01-2007/>. Part III.2(C)2-3. (дата звернення: 22.02.2023)
359. Klumpp M. Schiedsgerichtsbarkeit und Ständiges Revisionsgericht des Mercosur. *Beiträge zum ausländischen öffentlichen Recht und Völkerrecht*. Vol. 234. 2013. P. 439-446.
360. Case 181-73. Judgment of the Court of 30 April 1974. R. & V. Haegeman v Belgian State. *European Court Reports*. 1974 P. 449.
361. Case C-224/16. Judgment of the Court (Second Chamber) of 22 November 2017. Asotsiatsia na balgarskite predpriyatia za mezhdunarodni prevozi i patishtata (Aebtri) v Nachalnik na Mitnitsa Burgas. EU:C:2017:880. URL:

- <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:62016CJ0224>, п. 50. (дата звернення: 22.02.2023)
362. Case C-266/16. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 27 February 2018. *Western Sahara Campaign UK v Commissioners for Her Majesty's Revenue and Customs and Secretary of State for Environment, Food and Rural Affairs*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:62016CJ0266>. П. 45-46. (дата звернення: 22.02.2023)
363. Rosas A., Armati L. *EU Constitutional Law: An Introduction*, 3<sup>rd</sup> rev edn. Oxford: Hart Publishing, 2018. P. 234.
364. Rosas A. *The European Court of Justice and Public International Law*. Meeting of the Council of Europe Committee of Legal Advisers on Public International Law (CAHDI), Strasbourg, 23 March 2018. URL: <https://rm.coe.int/statement-delivered-by-judge-allan-rosas-at-the-55th-cahdi-meeting-55t/16807b3b04> p. 5. (дата звернення: 22.02.2023)
365. Joined Cases C-659/13 and C-34/14. Judgment of the Court (Fourth Chamber) of 4 February 2016. *C & J Clark International Ltd v The Commissioners for Her Majesty's Revenue & Customs and Puma SE v Hauptzollamt Nürnberg*. EU:C:2016:74. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:62013CJ0659>. п. 84. (дата звернення: 22.02.2023)
366. Case C-149/96. Judgment of the Court of 23 November 1999. *Portuguese Republic v Council of the European Union*. EU:C:1999:574. *European Court Reports*. 1999. P. I-08395.
367. Case C-308/06J. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 3 June 2008. *The Queen, on the application of International Association of Independent*

- Tanker Owners (Intertanko) and Others v Secretary of State for Transport. EU:C:2008:312. *European Court Reports*. 2008. P. I-04057.
368. Case C-1/96. Judgment of the Court of 19 March 1998. The Queen v Minister of Agriculture, Fisheries and Food, ex parte Compassion in World Farming Ltd. EU:C:1998:113. *European Court Reports*. 1998. P. I-01251.
369. Case C-240/09. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 8 March 2011. Lesoochránárske zoskupenie VLK v Ministerstvo životného prostredia Slovenskej republiky. EU:C:2011:125, *European Court Reports*. 2011. P. I-01255.
370. Case C-469/93. Judgment of the Court (Sixth Chamber) of 12 December 1995. Amministrazione delle Finanze dello Stato v Chiquita Italia SpA. EU:C:1995:435. *European Court Reports*. 1995. P. I-04533.
371. Case C-344/04. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 10 January 2006. The Queen, on the application of International Air Transport Association and European Low Fares Airline Association v Department for Transport. EU:C:2006:10. *European Court Reports*. 2006. P. I-00403.
372. Case C-307/99. Order of the Court of 2 May 2001. OGT Fruchthandelsgesellschaft mbH v Hauptzollamt Hamburg-St. Annen. ECLI:EU:C:2001:228. *European Court Reports*. 2001. P. I-03159;
373. Joined cases C-300/98 and C-392/98. Judgment of the Court of 14 December 2000. Parfums Christian Dior SA v TUK Consultancy BV and Assco Gerüste GmbH and Rob van Dijk v Wilhelm Layher GmbH & Co. KG and Layher BV. *European Court Reports*. 2000. P. I-11307.
374. Case T-2/99. Judgment of the Court of First Instance (Fifth Chamber) of 12 July 2001. T. Port GmbH & Co. KG v Council of the European Union. *European Court Reports*. 2001.P. II-2093.

375. Case T-383/00. Judgment of the Court of First Instance (Grand Chamber), 14 December 2005. *Beamglow Ltd v European Parliament and Others European Court Reports*. 2005. P. II–5459.
376. Henckels C. Overcoming Jurisdictional Isolationism at the WTO–FTA Nexus: A Potential Approach for the WTO. *The European Journal of International Law*. Vol. 19. №. 3. 2008. P. 573
377. Szabados T. ‘Precedents’ in EU law – The problem of overruling. *Eltelawjournal*. 2015. № 1. URL: <https://eltelawjournal.hu/precedents-eu-law-problem-overruling/>. (дата звернення: 22.02.2023)
378. Case C-160/09. Judgment of the Court (Third Chamber) of 20 May 2010. Ioannis Katsivardas - Nikolaos Tsitsikas OE v Ypourgos Oikonomikon. *European Court Reports*. 2010. P. I–4591.
379. Lucarelli de Salvio G.G., Gama Sá Cabral J. Considerations on the Mercosur Dispute Settlement Mechanism and the Impact of its Decisions in the WTO Dispute Resolution System. *Journal of World Trade*. Vol. 42. Is. 6. 2008. P. 1013–1040.
380. WTO DS241: Argentina — Definitive Anti-Dumping Duties on Poultry from Brazil (2001). URL: [https://www.wto.org/english/tratop\\_e/dispu\\_e/cases\\_e/ds241\\_e.htm](https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds241_e.htm). (дата звернення: 22.02.2023)
381. Протокол Оливос о разрешении споров в МЕРКОСУР. 2002. URL: [https://studref.com/522004/pravo/protokol\\_olivoss\\_razreshenii\\_sporov\\_merkosur](https://studref.com/522004/pravo/protokol_olivoss_razreshenii_sporov_merkosur). (дата звернення: 22.02.2023)
382. Reglamento del Protocolo de Olivos para la solución de controversias en el Mercosur. Mercosur/Cmc/Dec. N° 37/03. URL: <http://www.mercosur.int/innoportal/v/5271/2/innova.front/tratados-protocolos-y-acuerdos>. (дата звернення: 22.02.2023)

383. de Vasconcelos R.C., Tavares S.M. La competencia consultiva del tribunal permanente de Revisión del Mercosur: legitimación y objeto. *Revista de la Secretaría del Tribunal Permanente de Revisión*. Año 2, N° 4, 2014, p.119. URL: <http://www.academia.edu/7964229/>. (дата звернення: 22.02.2023)
384. Código Aduanero del Mercosur Decision 027/2010 (FER 2). URL <http://www.mercosur.int/innovapor-tal/v/2376/2/innova.front/decisiones-2010>. (дата звернення: 22.02.2023)
385. Permanent Court of International Justice Advisory Committee of Jurists, Procès-verbaux of the proceedings of the Committee, June 16th – July 24th, 1920, with Annexes. The Hague: Van Langenhuysen, 1920. P. 584.
386. Jennings R. General Course on Principles of International Law, Academy of International Law. *Recueil des cours* 1967. 2, № 121. P. 342.
387. Буткевич В. Г. Міжнародне право. Основи теорії. К, 2000. С. 135
388. Граф Витцтум В.. Международное право. М., 2011. С. 98
389. Guillaume G. The Use of Precedent by International Judges and Arbitrators. *Journal of International Dispute Settlement*, Vol. 2, No. 1. 2011. p. 5-23.
390. Право Европейского союзу. Учебник для вузов. 2-е изд. /під ред. С.Ю.Кашкина. М, Юрист, 2009. 1054 с. С. 157.
391. Sweet A.S., McCown M. Discretion and Precedent. *Judicial Discretion in European Perspective* / Ola Wiklund (ed). The Hague: Norstedts Juridik/Kluwer 2003. P. 84–115, P. 85.
392. Jaeger M. Notion et politique du revirement. Propos introductifs. *Le revirement de jurisprudence en droit européen* / Eric Carpano (ed.). Brussels: Bruylant, 2012. P. 25-46.
393. Муравйов В.І, Шпакович О.М., Лисенко О.М. Європейське право. Право Європейського союзу. Підручник. У трьох книгах. Книга 1. Інституційне право ЄС. К.:ІнЮре, 2015. 307 с.

394. Право Європейського Союзу Підручник. /За ред. О.К. Вишнякова. Одеса: Фенікс, 2013. 883 с.
395. Pravo Evropejskogo Soyuza. Uchebnik /Pod red. S.Yu. Kashkina. Izd. 3-e. М.: Yurajt, 2014. 1119 с.
396. Hartli T.K. Osnovy prava Evropejskogo soobshestva: Vvedenie v konstitucionnoe i administrativnoe pravo Evropejskogo soobshestva. М.; Budapesht: YuNITI; Zakon i pravo, 1998, 647 с.
397. Auto Equity Sales, Inc. v. Superior Court, 57 Cal. 2d 450 (1962). URL: <http://online.ceb.com/calcases/C2/57C2d450.htm>. (дата звернення: 22.02.2023)
398. Lord Denning. The Discipline of Law. London; Boston: Butterworths, 1979. P. 296.
399. Atiyah P.S., Summers R.S. Form and Substance in Anglo-American Law. Oxford: Clarendon, 1987. P. 115
400. David R., Brierley J.E.C. Major legal systems in the World Today /3rd edn, London: Stevens, 1985. P. 376.
401. Fisheries Jurisdiction (United Kingdom v Iceland) (Merits) (Judgment) [1974] *ICJ Rep* 23-24, s 53.
402. Legality of Use of Force (Serbia and Montenegro v Portugal) (Preliminary Objections, Judgment) [2004] *ICJ Rep* 1160, 1208.
403. United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran (Judgment) [1980] *ICJ Rep* 3, 18, s 33;
404. Interpretation of the Agreement of 25 March 1951 between the WHO and Egypt (Advisory Opinion) [1980] *ICJ Rep* 73, 87, s 33.
405. North Sea Continental Shelf (Judgment) [1969] *ICJ Rep* 3, 53, s 101.
406. Continental Shelf (Tunisia/Libyan Arab Jamahiriya) (Judgment) [1982] *ICJ Rep* 18.

407. Continental Shelf (Libyan Arab Jamahiriya/Malta) (Judgment) [1985] *ICJ Rep* 13.
408. Maritime Delimitation in the Area between Greenland and Jan Mayen (Judgment) [1993] *ICJ Rep* 38.
409. Maritime Delimitation and Territorial Questions between Qatar and Bahrain (Merits) (Judgment) [2001]. *ICJ Rep* 40, 111, s 230.
410. Maritime Delimitation in the Black Sea (Romania v Ukraine) (Judgment) [2009] *ICJ Rep* 61
411. Римський статут міжнародного кримінального суду 1998. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_588#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text). (дата звернення: 22.02.2023)
412. The Hoshinmaru Case, (Japan v. Russian Federation), prompt release. *ITLOS Reports*. 2007. № 14. P. 23, 26.
413. Case No IT-95-14/1. The Prosecutor v Zlatko Aleksovski (Judgment in appeal) 24 March 2000, URL: <https://www.icty.org/x/cases/aleksovski/acjug/en/ale-asj000324e.pdf>. s 113. (дата звернення: 22.02.2023)
414. Case C-334/12 RX-II Oscar Orlando Arango Jaramillo and Others v European Investment Bank (EIB) (ECLI:EU:C:2012:733) View of AG Mengozzi, URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:62012CP0334>. (дата звернення: 22.02.2023)
415. Case C-32/11 Allianz Hungária Biztosító Zrt. and Others v Gazdasági Versenyhivatal (ECLI:EU:C:2012:663), Opinion of AG Cruz Villalón, URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:62011CC0032>. (дата звернення: 22.02.2023)
416. Case C-242/10 Enel Produzione SpA v Autorità per l'energia elettrica e il gas [2011] *ECR* I-13665, Opinion of AG Cruz Villalón.

417. Case C-89/09 European Commission v French Republic [2010] *ECR* I-12941, Opinion of AG Mengozzi.
418. Case C-515/03 Eichsfelder Schlachtbetrieb GmbH v Hauptzollamt Hamburg-Jonas [2005] *ECR* I-7355, Opinion of AG Ruiz-Jarabo Colomer.
419. Joined Cases C-80/99, C-81/99 and C-82/99 Ernst-Otto Flemmer (C-80/99) and Renate Christoffel (C-81/99) v Council of the European Union and Commission of the European Communities, represented by: Bundesanstalt für Landwirtschaft und Ernährung and Marike Leitensdorfer (C-82/99) v Bundesanstalt für Landwirtschaft und Ernährung [2001] *ECR* I-7211, Opinion of AG Tizzano.
420. Case C-107/76 Hoffmann-La Roche AG v Centrafarm Vertriebsgesellschaft Pharmazeutischer Erzeugnisse mbH [1977] *ECR* 957, Opinion of AG Capotorti.
421. Case C-334/12 RX-II Oscar Orlando Arango Jaramillo and Others v European Investment Bank (EIB) (ECLI:EU:C:2013:134). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:62012CJ0334>. (дата звернення: 22.02.2023)
422. C-197/09 RX-II M v European Medicines Agency (EMA) [2009] *ECR* I-12033.
423. Case T-336/07 Telefónica, SA and Telefónica de España, SA v European Commission, (ECLI:EU:T:2012:172). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:62007TJ0336>. (дата звернення: 22.02.2023).
424. Case 112/76 Renato Manzoni v Fonds national de retraite des ouvriers mineurs [1977] *ECR* 1647, Opinion of AG Warner, p. 1662.
425. Joined cases C-267/95 and C-268/95 Merck & Co. Inc., Merck Sharp & Dohme Ltd and Merck Sharp & Dohme International Services BV v Primecrown Ltd, Ketan Himatlal Mehta, Bharat Himatlal Mehta and Necessity Supplies Ltd

- and Beecham Group plc v Europharm of Worthing Ltd [1996] *ECR* I-6285, Opinion of AG Fennelly.
426. Case C-262/96 Sema Sürül v Bundesanstalt für Arbeit [1999] *ECRI*-2685, Opinion of AG La Pergola.
427. Case 130/79 Express Dairy Foods Limited v Intervention Board for Agricultural Produce [1980] *ECR* 1887, Opinion of AG Capotorti.
428. Case C-254/95 P European Parliament v Angelo Innamorati [1996] *ECR* I-3423, Opinion of AG Fennelly.
429. Case C-443/11 F. P. Jeltés and Others v Raad van bestuur van het Uitvoeringsinstituut werknemersverzekeringen (ECLI:EU:C:2013:6), Opinion of AG Mengozzi. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A62011CC0443>. (дата звернення: 22.02.2023)
430. Case C-442/03 P and C-471/03 P P & O European Ferries (Vizcaya) SA (C-442/03 P) and Diputación Foral de Vizcaya (C-471/03 P) v Commission of the European Communities [2006] *ECR* I-4845.
431. Case T-404/06 P European Training Foundation (ETF) v Pia Landgren [2009] *ECR* II-2841.
432. Komárek J. Reasoning with Previous Decisions: Beyond the Doctrine of Precedent. *American Journal of Comparative Law*. 2013. № 61. P. 149–171.
433. Case No 10843/84 Cossey v United Kingdom [1990] (27 September 1990) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/webservices/content/pdf/001-57641%3FTID%3Dweotksouqn&ved=2ahUKEwis99ny4OXxAhXPtYsKHbLCCckQFnoECAgQAQ&usg=AOvVaw2ULH6XcDIujqLhpfr2JyQ>. s 35. (дата звернення: 22.02.2023).
434. Komárek J. Judicial Lawmaking and Precedent in Supreme Courts. *LSE Law, Society and Economy Working Papers* 4/2011, 3. URL:

- [http://www.lse.ac.uk/collections/law/wps/WPS2011-04\\_Komarek.pdf](http://www.lse.ac.uk/collections/law/wps/WPS2011-04_Komarek.pdf). (дата звернення 1 серпня 2018).
435. Hartley T.C. Federalism, Courts and Legal Systems: The Emerging Constitution of the European Community. *The American Journal of Comparative Law*. Vol. 34, No. 2. 1986. p. 229-247.
436. McAuliffe K. Precedent at the Court of Justice of the European Union: The Linguistic Aspect. URL: <https://core.ac.uk/reader/267303650>. (дата звернення: 22.02.2023).
437. Joined Cases 28-30/62 Da Costa en Schaake NV, Jacob Meijer NV, Hoechst-Holland NV v Netherlands Inland Revenue Administration *English special edition ECR* 31, Opinion of AG Lagrange, point II. p. 42.
438. Case C-331/05 P Internationaler Hilfsfonds eV v Commission of the European Communities [2007] *ECR*. P. I-5475, Opinion of AG Trstenjak.
439. Arnall A. *The European Union and its Court of Justice / 2<sup>nd</sup> edn*, Oxford University Press 2006. P. 628.
440. Notes for the guidance of Counsel in written and oral proceedings before the Court of Justice of the European Communities (February 2009), 19 URL: [http://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2008-09/txt9\\_2008-09-25\\_17-37-52\\_275.pdf](http://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2008-09/txt9_2008-09-25_17-37-52_275.pdf). (дата звернення: 22.02.2023).
441. Case C-547/10 P Confédération Suisse v European Commission. *ECLI:EU:C:2012:565*, Opinion of AG Jääskinen, URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62010CC0547>. (дата звернення: 22.02.2023).
442. Климович Н.Ю. Рішення Суду ЄС та їх місце серед джерел права регіональних об'єднань економічної інтеграції. *Український часопис міжнародного права*. 2022. № 4. С. 45-53.

443. Arnull A. Interpretation and Precedent in European Community Law. *European Community Law in the English Courts*/ Mads Andenas, Francis Jacobs. Oxford: Clarendon Press 1998. P. 115–136.
444. Case C-414/08 P Sviluppo Italia Basilicata SpA v European Commission [2010] *ECR* I-2559, Opinion of AG Trstenjak.
445. Langenbucher K. Argument by Analogy in European Law. *Cambridge Law Journal*. 1998. № 57. P. 481-521.
446. Case T-177/01 Jégo-Quéré & Cie SA v Commission of the European Communities [2002] *ECR* II-2365.
447. Case T-85/09 Yassin Abdullah Kadi v European Commission [2010] *ECR*. P. II-5177.
448. Case 283/81 Srl CILFIT and Lanificio di Gavardo SpA v Ministry of Health [1982] *ECR* 3415.
449. Deumier P. Le revirement de jurisprudence en questions. *Le revirement de jurisprudence en droit européen* / Eric Carpano (ed). Brussels: Bruylant, 2012. P. 49–68.
450. C-286/02 Bellio F.lli Srl v Prefettura di Treviso [2004] *ECR* I-3465.
451. Opinion of Mr Advocate General Ruiz-Jarabo Colomer delivered on 31 January 2002. Campina Melkunie BV v Benelux-Merkenbureau. *European Court of Justice*. URL: <https://curia.europa.eu/juris/celex.jsf?celex=62000CC0265&lang1=en&type=TEXT&ancre=>. (дата звернення: 22.02.2023)
452. Paris M. International Courts and the European Legal Order. *European Journal of International Law*. 23 June 2014. URL: <https://academic.oup.com/ejil/article/23/1/141/525583>. (дата звернення: 22.02.2023)

453. Rosas A. 162/96: International Case-Law as a Source of Reference for the EU Courts. *The Global Community Yearbook of International Law and Jurisprudence*. № 5. 2005. P. 203-230.
454. Case C-162/96 *Racke* EU:C:1998:293. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:61996CJ0162>. (дата звернення: 22.02.2023)
455. Case C-286/90 *Poulsen and Diva Navigation* EU:C:1992:453, URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:61990CJ0286>. (дата звернення: 22.02.2023)
456. Case C-37/00 *Weber* EU:C:2002:122, URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:62000CJ0037>. (дата звернення: 22.02.2023).
457. Case C-104/16 *P Council v Front Polisario* EU:C:2016:973, URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:62016CJ0104>. (дата звернення: 22.02.2023)
458. Case C-245/02 *Anheuser Busch* EU:C:2004:717. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:62002CJ0245>. (дата звернення: 22.02.2023)
459. Case C-260/08 *HEKO Industrieerzeugnisse* EU:C:2009:768. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:62008CJ0260>. (дата звернення: 22.02.2023).
460. Duran G.M. The EU and Its Member States in WTO Dispute Settlement: A "Competence Model" or a Case Apart for Managing International Responsibility? *The European Union and International Dispute Settlement* / M. Cremona, A. Thies, R.A Wessel (eds). Oxford, Hart Publishing, 2017. P. 237-273.
461. Case C-21–24/72 *International Fruit Company* [1972] *ECR* 1219.
462. *Germany v Council* [1996] *ECR* I–4006.

463. TRIPS 53/96 *Hermes International* [1998] *ECR* I-3603.
464. C-392/98 *Dior* [2000] *ECR* I-11307.
465. Камінська Н.В. Проблеми виконання в Україні рішень Європейського Суду з прав людини. *Юридичний часопис Нац. акад. внутр. справ*. 2017. №1. С. 250-261
466. Lang J.T. Precedents and Judicial Dialogue in European Union Law, Present and Future. *International Dispute Resolution*. Volume 3. – The Role of Precedent /Carl Baudenbacher, Simon Plauzer (eds). Stuttgart: German Law Publishers 2011. P. 141–174.
467. Case C-127/08 *Blaise Baheten Metock and Others v Minister for Justice, Equality and Law Reform* [2008] *ECR* P. I-6241.
468. ECtHR. *M.S.S. v. Belgium and Greece*. Judgment of 21 January 2011.
469. CJEU. Opinion 2/13. Request for an Opinion pursuant to Article 218(11) TFEU, made on 4 July 2013 by the European Commission, December 18, 2014. URL:  
[http://www.curia.europa.eu/juris/document/document\\_print.jsf?doclang=EN&text=&pageIndex=0&part=1&mode=lst&docid=160882&occ=first&dir=&cid=46501](http://www.curia.europa.eu/juris/document/document_print.jsf?doclang=EN&text=&pageIndex=0&part=1&mode=lst&docid=160882&occ=first&dir=&cid=46501). (дата звернення: 22.02.2023)
470. Ispolinov A. Sud Evropejskogo Soyuza protiv prisoedineniya ES k Evropejskoj Konvencii po pravam cheloveka (prichiny i sledstviya). *Mezhdunarodnoe pravosudie*. 2015. № 1. С. 118-134. URL:  
[https://istina.msu.ru/download/75982005/1eSgSG:BmLiK6QOCtT\\_UixzmbEoTGxWZqA/](https://istina.msu.ru/download/75982005/1eSgSG:BmLiK6QOCtT_UixzmbEoTGxWZqA/). (дата звернення: 22.02.2023)
471. Case C-399/11. Judgment of the Court (Grand Chamber), 26 February 2013. *Stefano Melloni v Ministerio Fiscal*. [2013]. *ECR* P. I-0000.
472. Case C-617/10. Judgment of the Court (Grand Chamber), 26 February 2013. *Åklagaren v Hans Åkerberg Fransson*. Request for a preliminary ruling from the *Naparanda tingsrätt*. [2013] *ECR* P. I-0000.

473. East African Court of Justice. 2015. Democratic Republic v Secretary General of the EAC and Others, Appeal No.1 of 2014. 28 July 2015. Appellate Division. URL: <https://www.eacj.org/wp-content/uploads/2015/08/Democratic-Party-vs-2c-SG-REVISED-Draft-2-FINAL-31-07-2015.pdf>. (дата звернення: 22.02.2023)
474. Rosas A. The EU and International Dispute Settlement. *Europe and the World: A Law Review*. № 1. 2017. P. 7-35.
475. Opinion 2/15 (Free trade agreement with Singapore) EU:C:2017:376, URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62015CV0002%2801%29>. (дата звернення: 22.02.2023).
476. Case C-284/16 Judgment of the Court (Grand Chamber) of 6 March 2018. Slowakische Republik v Achmea BV. EU:C:2018:158. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:62016CJ0284>. (дата звернення: 22.02.2023)
477. Case C-10/89 SA CNL-SUCAL NV v HAG GF AG [1990] *ECR* P. I-3711 (HAG II), Opinion of AG Jacobs.
478. Joined cases C-267/91 and C-268/91 Criminal proceedings against Bernard Keck and Daniel Mithouard [1993] *ECR* P. I-6097
479. Case C-394/96 Mary Brown v Rentokil Ltd [1998] *ECR* P. I-4185.
480. Joined cases 115 and 116/81 Rezgouia Adoui v Belgian State and City of Liège; Dominique Cornuaille v Belgian State [1982] *ECR* P. 1665.
481. Case C-70/88 European Parliament v Council of the European Communities [1990] *ECR* P. I-2041
482. Case C-209/03 The Queen, on the application of Dany Bidar v London Borough of Ealing and Secretary of State for Education and Skills [2005] *ECR* P. I-2119

483. Komarek J. Federal Elements in the Community Judicial System: Building Coherence in the Community Legal Order. *CMLR*. 2005. № 42, 9. P. 16.
484. Dougan M. National Remedies Before the Court of Justice. Issues of Harmonisation and Differentiation. Oxford: Hart, 2004.
485. Caichiolo R. Mercosur: Limits of Regional Integration. URL: <https://repub.eur.nl/pub/126820/ELR-D-19-00039.pdf>. (дата звернення: 22.02.2023)
486. Protocolo de Brasilia para la solución de controversias. URL: <http://www.mercosur.int/innovaportal/v/5271/2/innova.front/tratados-protocolos-y-acuerdos>. (дата звернення: 22.02.2023)
487. Garcia R.O. Dispute Resolution Regulation and Experiences in Mercosur: The Recent Olivos Protocol, presented to Queen Mary, University of London, Second Shihata Lecture (2002).
488. Leathley Ch. The Mercosur Dispute Resolution System. *Mercosur Study Group* 27 September 2002. URL: [https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/public/Research/Americas/leathley\\_papevers.pdf](https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/public/Research/Americas/leathley_papevers.pdf). P. 12. (дата звернення: 22.02.2023)
489. Decisões Do Conselho Do Mercado Comum. MERCOSUL/CMC/DEC. N° 37/03: Regulamento Do Protocolo De Olivos Para A Solução De Controvérsias No MERCOSUL. URL: <http://www.sice.oas.org/trade/mrcsrs/decisions/dec3703p.asp>. (дата звернення: 22.02.2023)
490. WTO DS190: Argentina — Transitional Safeguard Measures on Certain Imports of Woven Fabric Products of Cotton and Cotton Mixtures Originating in Brazil (2000). URL: [https://www.wto.org/english/tratop\\_e/dispu\\_e/cases\\_e/ds\\_190\\_e.htm](https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds_190_e.htm). (дата звернення: 22.02.2023)

491. WTO DS355: Brazil — Anti-dumping Measures on Imports of Certain Resins from Argentina (2009). URL: [https://www.wto.org/english/tratop\\_e/dispu\\_e/cases\\_e/ds355\\_e.htm](https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds355_e.htm). (дата звернення: 22.02.2023)
492. Schimmelfennig F. Europeanization beyond Europe. *Living Reviews in European Governance*. 2015. 10(1). URL: <http://europeangovernance-livingreviews.org/Articles/lreg-2015-1>. (дата звернення: 22.02.2023).
493. The EU-Mercosur free trade agreement on 28 June 2019. URL: [https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2019/june/tradoc\\_157964.pdf](https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2019/june/tradoc_157964.pdf). (дата звернення: 22.02.2023)
494. Treaty for the Establishment of the East African Community, signed on 30 November 1999, came into force on 7 July 2000. Amended on 14 December 2006 and 20 August 2007. URL: [https://www.eala.org/uploads/The\\_Treaty\\_for\\_the\\_Establishment\\_of\\_the\\_East\\_Africa\\_Community\\_2006\\_1999.pdf](https://www.eala.org/uploads/The_Treaty_for_the_Establishment_of_the_East_Africa_Community_2006_1999.pdf). (дата звернення: 22.02.2023)
495. Статут Організації Об'єднаних Націй та Статут Міжнародного Суду. 1945. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_010#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text). (дата звернення: 22.02.2023)
496. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. 1950. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_004#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text). (дата звернення: 22.02.2023)
497. Виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини у справах “Жовнер проти України”, “Юрій Миколайович Іванов”, “Бурмич та інші проти України”. URL: <https://minjust.gov.ua/coordination-donor-help/supervision>. (дата звернення: 22.02.2023)
498. TRAITÉ instituant la Communauté Économique Européenne et documents annexes 1957. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal->

- content/FR/TXT/PDF/?uri=CELEX:11957E/TXT&from=EN. (дата звернення: 22.02.2023)
499. Treaty on European Union, together with the complete text of the Treaty establishing the European Community. *Official Journal*. C 224, 31.8.1992, p. 1–130. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:JOC\\_1992\\_224\\_R\\_0001\\_01&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:JOC_1992_224_R_0001_01&from=EN). (дата звернення: 22.02.2023)
500. Treaty establishing the European Community (Amsterdam consolidated version). *Official Journal*. C 340, 10/11/1997 P. 0173 - 0306. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.C\\_.1997.340.01.0173.01.ENG&toc=OJ%3AC%3A1997%3A340%3ATOC](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.C_.1997.340.01.0173.01.ENG&toc=OJ%3AC%3A1997%3A340%3ATOC). (дата звернення: 22.02.2023)
501. Consolidated Versions Of The Treaty On European Union And Of The Treaty Establishing The European Community (2002). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:C2002/325/01&from=EN>. (дата звернення: 22.02.2023)
502. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union (2016). *Official Journal*. C 202, 7.6.2016, p. 1-161
503. Татам А. Право Європейського союзу. Підручник для студентів вищих навчальних закладів / Переклад з англ. К.: "Абрис", 1998. 424 с.
504. Dinu G., Dinu D. Enforcement of European Court of Justice Judicial Decision. *EIRP Proceedings*. Vol. 6. 2011. URL: <http://www.proceedings.univ-danubius.ro/index.php/eirp/article/view/722/652>. (дата звернення: 22.02.2023)
505. Case C-387/97. Judgment of the Court of 4 July 2000. Commission of the European Communities v Hellenic Republic. *European Court Reports* 2000 P. I-05047

506. Case C-496/09. Judgment of the Court (Third Chamber) of 17 November 2011. *European Commission v Italian Republic*. *European Court Reports*. 2011. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:62009CJ0496>. (дата звернення: 22.02.2023)
507. Лазовські А. Огляд прецедентного права Суду Європейського Союзу у сферах, що регулюються Угодою про асоціацію між Україною та ЄС. URL: [https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/review-of-the-case-law-of-the-eu-court-of-justice-fields-covered-by-the-association-agreement-2018.1.1.ukr\\_1.pdf](https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/review-of-the-case-law-of-the-eu-court-of-justice-fields-covered-by-the-association-agreement-2018.1.1.ukr_1.pdf) С. 8. (дата звернення: 22.02.2023)
508. Cases 314-316/81 and 83/82, *Procureur dc la Republic v. Waterkeyn* [1982]. *ECR* P. 4337.
509. Case T-290/14, *Andriy Portnov, v Council of the European Union*. Judgment of the General Court (Ninth Chamber). 26 October 2015. URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=170501&text=&dir=&doclang=EN&part=1&occ=first&mode=DOC&pageIndex=0&cid=58796>. (дата звернення: 22.02.2023)
510. Case C-605/13 P, Judgment of 21 April 2015, *Anbouba v Council*, *ECR*, EU:C:2015:248. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:62013CJ0605>. (дата звернення: 22.02.2023)
511. Case T-315/01 *Kadi v Council and Commission* [2005]. *ECR* II-3649. URL: <http://eur-lex.europa.eu/query.html?DN=62001T?0315&locale=EN>. (дата звернення: 22.02.2023)
512. Joined cases C-402/05 P and C-415/05 P. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 3 September 2008. *Yassin Abdullah Kadi and Al Barakaat International Foundation v Council of the European Union and Commission of the European Communities*. ECLI:EU:C:2008:461. *European Court Reports* 2008 P. I-06351

513. Joined Cases C-584/10 P, C-593/10 P and C-595/10 P. Judgment of the Court (Grand Chamber), 18 July 2013. *European Commission and Others v Yassin Abdullah Kadi*. ECLI:EU:C:2013:518. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A62010CJ0584>. (дата звернення: 22.02.2023)
514. Case T-228/02. Judgment of the Court of First Instance (Second Chamber) of 12 December 2006. *Organisation des Modjahedines du peuple d'Iran v Council of the European Union*. *European Court Reports*. 2006 P. II-04665. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62002TJ0228&qid=1625841663674>. (дата звернення: 22.02.2023)
515. Council Decision 2014/512/CFSP of 31 July 2014 concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilising the situation in Ukraine. *OJ*. 2014. L 229. p. 13
516. Council Regulation (EU) No 833/2014 of 31 July 2014 concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilising the situation in Ukraine. *OJ*. 2014. L 229. p. 1
517. Case C-732/18 P. Judgment of the Court (Seventh Chamber) of 17 September 2020. *PAO Rosneft Oil Company and Others v Council of the European Union*. Appeal. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:62018CJ0732>. (дата звернення: 22.02.2023)
518. The Partnership and Cooperation Agreement establishing a partnership between the European Communities and their Member States, on the one part, and the Russian Federation of the other part, signed in Corfu on 24 June 1994. *OJ*. 1997 L 327, p. 1.
519. Генеральна угода про тарифи й торгівлю 1994 року. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981\\_003#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_003#Text). (дата звернення: 22.02.2023)

520. Order Of The General Court (First Chamber) In Case T-196/17, NJSC Naftogaz of Ukraine v European Commission. 9 March 2018. Action for annulment.  
URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=200278&doclang=EN>. (дата звернення: 22.02.2023)
521. Договір про заснування Енергетичного Співтовариства 2005. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994\\_926#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_926#Text). (дата звернення: 22.02.2023)
522. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, 2014 р. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984\\_011#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text). (дата звернення: 22.02.2023)
523. Restrictions applied by Ukraine on exports of certain wood products to the European Union. Final Report of the Arbitration Panel established pursuant to Article 307 of the Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union and its Member States, of the other part Lugano (Switzerland), 11 December 2020. URL: [https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2020/december/tradoc\\_159181.pdf](https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2020/december/tradoc_159181.pdf). (дата звернення: 22.02.2023)
524. Brexit next steps: The Court of Justice of the EU and the UK. 7.02.2020. URL: <https://commonslibrary.parliament.uk/brexit-next-steps-the-court-of-justice-of-the-eu-and-the-uk/>. (дата звернення: 22.02.2023)
525. Agreement on the withdrawal of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland from the European Union and the European Atomic Energy Community. OJ. L 29, 31.1.2020, p. 7–187. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:12020W/TXT>. (дата звернення: 22.02.2023)

526. Trade And Cooperation Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community, of the one part, and the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, of the other part. 2020. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:22021A0430\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:22021A0430(01)&from=EN). (дата звернення: 22.02.2023)
527. Clifton M.-J. Arbitration tribunal decisions and rulings in the UK-EU Trade and Cooperation Agreement: an initial examination. EU Relations Law. Examining the new legal relationship between the UK and EU. 29/12/2020. URL: <https://eurelationslaw.com/blog/arbitration-tribunal-decisions-and-rulings-in-the-uk-eu-trade-and-cooperation-agreement-an-initial-examination>. (дата звернення: 22.02.2023)
528. Opinion 1/17 Of The Court (Full Court). 30 April 2019. Comprehensive Economic and Trade Agreement between Canada, of the one part, and the European Union and its Member States, of the other part (CETA) — Investor-State Dispute Settlement (ISDS). URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=213502&doclang=EN>. (дата звернення: 22.02.2023)
529. Partnership Agreement Between [The European Union / The European Union And Its Member States], Of The One Part, And Members Of The Organisation Of African, Caribbean And Pacific States, Of The Other Part. Negotiated Agreement text initialled by the EU and OACPS chief negotiators on 15<sup>th</sup> April 2021. URL: [https://ec.europa.eu/international-partnerships/system/files/negotiated-agreement-text-initialled-by-eu-oacps-chief-negotiators-20210415\\_en.pdf](https://ec.europa.eu/international-partnerships/system/files/negotiated-agreement-text-initialled-by-eu-oacps-chief-negotiators-20210415_en.pdf). (дата звернення: 22.02.2023)
530. Tsighe Taye M. The Role of the East African Court of Justice in the Advancement of Human Rights: Reflections on the Creation and Practice of the

- Court. University of Copenhagen Faculty of Law. *Legal Studies Research Paper Series*. paper. 2019-69. 2019. 30 p.
531. East African Court of Justice. Fact Sheet. Open Society Justice Initiative. June 2013. 2 p.
532. Protocolo Adicional al Tratado de Asuncion sobre la Estructura Institucional del MERCOSUL of Dec. 17,1994. *I.L.M.* 1995. № 34. P. 1244
533. Acuerdo sobre Arbitraje Comercial Internacional entre el Mercosur, la República de Bolivia y la República de Chile. URL: <http://www.mercosur.int/innovaportal/v/5271/2/innova.front/tratados-protocolos-y-acuerdos>. (дата звернення: 22.02.2023)
534. Laudo del Tribunal Permanente de Revisión constituido para entender en el Recurso de Revisión presentado por la República Oriental del Uruguay contra el Laudo Arbitral del Tribunal Arbitral Ad Hoc de fecha 25 de Octubre de 2005 en la Controversia “Prohibición de Importación de Neumáticos Remoldeados Procedentes del Uruguay”, *Laudos, Aclaraciones Y Opiniones Consultivas De Los Tribunales Del Mercosur*, Montevideo, septiembre de 2007, p. 317-329. URL: <http://www.mercosur.int/innovaportal/v/464/2/innova.front/publicaciones>
535. Rey Caro E. Reforzamiento institucional del Mercosur: El Tribunal Permanente de Revisión. *Anuario Argentino de Derecho Internacional*. 2004, p. 194.
536. MERCOSUR/CMC/DEC. N° 23/05 Protocolo Constitutivo Del Parlamento Del Mercosur. URL: <http://www.sice.oas.org/trade/mrcsrs/decisions/dec2305s.asp>. (дата звернення: 22.02.2023).
537. Opinion 1/92, Opinion of the Court of 10 April 1992. Opinion pursuant to the second subparagraph of Article 228 (1) of the EEC Treaty - Draft agreement between the Community, on the one hand, and the countries of the European Free Trade Association, on the other, relating to the creation of the European

Economic Area. ECLI:EU:C:1992:189. *European Court Reports*. 1992 P. I-02821 п. 32;

538. Opinion 1/09, Opinion of the Court (Full Court) of 8 March 2011. European Patent Tribunal, ECLI:EU:C:2011:123. *European Court Reports*. 2011. P. I-01137. п. 75.